

Baglernes organisering 1196-1202

En analyse av tendensen i birkebeinertradisjonen

Øystein Vigrestad

Masteroppgave i historie
Institutt for arkeologi, konservering og historie
Universitetet i Oslo
Vår 2009

Forord

Takk til Arnved Nedkvitne, Finn Erhard Johannessen og Jón Viðar Sigurðsson for veiledning av denne oppgaven.

Stor takk også til Hilde, Martin, Per, Elisabeth og Bernt Christian for gjennomlesning og kommentarer til oppgaven.

Når man er fra Tønsberg, Norges eldste by i følge de lokale kumløkkene, så blir det nærmest en moralsk forpliktelse å repatriere bygdas store sønner. Vandrer man rundt i en av byens hovedgater, Baglergaten, så virker det merkelig at baglerne ikke har en større plass i rikshistorien. Inntrykket forsterkes når man skuler ned en mørkt trangt smug, som betegnende nok heter ”Kong Sverres gate”.

Er det sommer og sol, som det alltid er i denne byen, kan man legge turen innom slottsfjellfestivalen, årets musikalske høydepunkt. Disse historisk-musikalske omgivelsene nås ved å traske oppover Reidar Sendemanns gate, oppkalt etter mannen som var baglernes kommandant på Slottsfjellet under Sverres beleiring.

Tidligere fantes det en litt mindre bortgjemt scene på denne festivalen, hvor de ukjente bandene fikk spille. Denne scenen het naturligvis birkebeinerscenen. Men i år er den lokal-historiske retusjeringen fullført, birkebeinerscenen er fjernet. Som alltid er det derimot på baglerscenen det skjer. Her opptrer de som det er verdt å få med seg. Klarer man å holde alkoholkonsumet på et anstendig nivå utover kvelden, er muligheten stor for at man slipper å ende opp i baglerstuen, et av rettslokalene i byens tinghus.

Mitt bidrag til lokalpatriotismen er herved gitt. Hodet er lagt på blokka.

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1: INNLEDNING.....	1
KILDEPRESENTASJON	3
TIDLIGERE KILDEKRITIKK. EN GRUNNMUR MED FØRINGER.	7
VITALISERING AV TENDENSKRITIKKEN EKSEMPLIFISERT GJENNOM SVERRES SAGA.....	8
BAGLERORGANISERINGEN. EN HYPOTese.	12
KAPITTEL 2: KONG INGE – KUN ET REDSKAP FOR BAGLERFLOKKEN?	15
BESKRIVELSEN AV INGE I DET OVERLEVERTE KILDEMATERIALET.....	15
HISTORIOGRAFI.....	17
ANTATT TENDENS I BILDET AV INGE	18
BAGLERREISNINGEN I 1196. HVA VAR INGES ROLLE?.....	19
HYLLINGENE AV INGE. ET INNBLIKK I BAGLERSTRATEGIEN.....	21
SKALDEDIKT OM INGE. PARTENES STRATEGI OG MOTSTRATEGI.....	23
INGES MAKT ENDRES I LØPET AV PERIODEN.	25
SYMBOLSK MAKT GIR FAKTISK MAKT.	26
BAGLERSAGA A OG B. ULIKE BESKRIVELSER, HVA BETYR DET?.....	27
HÅKONS SAGA. MÅTTE INGES TIDLIGERE BESLUTNINGER RESPEKTERES?	29
DIPLOMENE. HADDE INGES BESLUTNINGER LEGITIMITET?.....	31
INGES FRAVÆRENDE MORALSKKE KARAKTER.	32
DESINTEGRASJONSPROSESSEN. HVA VISER DEN?.....	33
KONKLUSJON	34
KAPITTEL 3: BISKOP NIKOLAS – BAGLERNES UBESTRIDTE LEDER?.....	35
HISTORIOGRAFI.....	35
DE BEVARTE KILDENES BILDE AV NIKOLAS SOM BAGLERLEDER.....	37
NIKOLAS` MORALSKKE KARAKTER.	46
HVORFOR ER BILDET AV NIKOLAS SOM LEDER FEILAKTIG?	49
SVERRES TALER. EN TVILSOM KILDE TIL NIKOLAS` LEDERFUNKSJON.	53
NIKOLAS` TALER. EN TVILSOM KILDE TIL NIKOLAS` LEDERFUNKSJON.	59
NIKOLAS I PERIODEN 1199-1202.	61
NIKOLAS` KIRKELIGE LEDERFUNKSJON.	62
ABSALON SOM KORSTOGSORGANISATOR. ET FORBILDE FOR NIKOLAS?.....	64
KONKLUSJON.	66
KAPITTEL 4: STORMENNENE – TENDENS, MEN FORSKJELL DEM IMELLOM.....	68
HISTORIOGRAFI.....	68
BILDET AV BAGLERSTORMENNENE I SVERRES SAGA.	70
BILDET AV BAGLERSTORMENNENE I BAGLERSAGAENE OG HÅKONS SAGA.	75
HVA SIER DEN EMPIRSKE DELEN OM BAGLERSTORMENNENE?.....	79
HVORFOR ER STORMENNENE FRAMSTILT PÅ DENNE MÅTEN?.....	82
DEN MORALSKKE TENDENSEN HOS BAGLERSTORMENNENE.	83
HÅNDSKRIFTENES PORTRETTERING. HVORFOR FINNES DET ULIK OMTALE?.....	86
KONKLUSJON	90
KAPITTEL 5: ”BAK” TENDENSEN – HVORDAN FUNGERTE BAGLERNES ORGANISERING? ...	91
BAGLERHÆREN.....	91
STORMENNENES GEOGRAFISKE BASIS	98
TO BETEGNENDE INNSKRIFTER.....	100
REISNINGEN I 1196. STORMENNENE FØRER AN I SAMARBEIDSPROSJEKTET.	104
BAGLERNAVNET. TVETYDIGHET SOM BEGGE PARTER KUNNE GODTA.	109
KONKLUSJON	110
KAPITTEL 6: KONKLUSJON – SVERRES SAGA, ET FORSONINGSPROSJEKT.	112
BIBLIOGRAFI	122

Kapittel 1: Innledning

Baglerne havde den største deel av Riget. [...] man maa derfor beundre Sverre, at han dog ved sin Uforsagthed og Utholdenhed frelste Fædrelandet fra denne Fare, om han end for øvrig, hva der med al hans Klogskab og Dygtighed var uundgaaeligt, var nær ved at bukke under i den ulige Kamp, hvor han ej alene havde den mæktige Pave imod seg, men dertil en saa listig og hensynsløs politisk fiende som Biskop Nikolas.¹

Sitatet som er hentet fra P. A. Munch, viser hvordan den eldre historieskrivningen beskrev baglerne. Min problemstilling dreier seg om den siste påstanden. Er det riktig at baglerne var organisert med Nikolas som politisk leder, eller var flokken annerledes sammenbundet? I utgangspunkt finnes det tre ulike potensielle samlingskrefter. Den første er biskop Nikolas, den andre er kongsemnet Inge, og den tredje er stormennene som gruppe. Inge og stormennene ble knapt nevnt av Munch, men jeg vil redegjøre for hvilke funksjoner alle de tre samlingskreftene utøvde.

For å drøfte denne problemstillingen, må vi analysere tendensen i Sverres saga og de andre kildene i birkebeinertradisjonen. Bildet av baglernes organisering kommer nemlig i all hovedsak fra kilder med opphav hos birkebeinerne. Munch problematiserte dette i liten grad. Jeg vil utover i avhandlingen argumentere for at Sverres saga er del av en forsoningsprosess mellom birkebeinerne og baglerne. Dette medfører at baglerorganiseringen omtales på en distinkt måte, og at man ikke a priori kan gå ut fra at sagaens framstilling er en gjenspeiling av realitetene. Ved å gå aktivt inn for å avdekke en eventuell tendens i kildene, vil det være mulig å komme ”bak” det bildet av baglerorganiseringen som har blitt gitt.

Baglerne er lite omtalt i historiografien. Et nærstudium har manglet. Som sitatet ovenfor viser, så har man tradisjonelt beskrevet det som at baglerflokken ble ledet av den onde, men mektige Nikolas. Dette inntrykket stammer fra Sverres saga, og ble gjentatt og forsterket av blant andre Munch. Tidlig på 1900-tallet avfeide man de verdiladede personkarakteristikkene av Nikolas. Dette skjedde ved hjelp av tendenskritikken. Med denne metodiske innfallsvinkelen hadde man funnet et redskap som kunne utfordre sagaenes beskrivelser. Likevel ble bare tradisjonenes første påstand om Nikolas utfordret. Beskrivelsen av han som en mektig politisk fiende ble bibeholdt.

¹ Munch: 1857: 330.

Bildet som blir gitt av baglerflokkene i dag er forholdsvis entydig. Man ligger tett opptil beskrivelsene i Sverres saga. Nikolas er lederen, han er drivkraften bak reisningen i 1196, og flokken er organisert i et hierarki under han. Han holder taler, kan inngå bindende fredsavtaler, og skriver brev på vegne av flokken. Han innehar nærmest samme rolle som Sverre hos birkebeinerne. Kongsemnet Inge blir derimot knapt nevnt av noen. Han regnes som en ubetydelig maktfaktor. Noen av baglerstormennene nevnes glimtvis, men en vurdering av deres samlede betydning finnes ikke. Vektleggingen av Nikolas' rolle gjør at de andre potensielle samlingskreftene har forblitt i den skyggenes dal som tradisjonen har plassert dem i. Det at tradisjonens beskrivelse av baglerorganiseringen i så stor grad har blitt akseptert, kan ligge i de mer generelle betraktningssmåtene rundt organiseringsprinsippene.

Jens Arup Seip har advart mot "modellenes tyranni". Modeller må ikke bli "fengsler" som låser forskeren til visse tankebaner, men et middel for å få fram fruktbare hypoteser. Spørsmålet er om ikke Seip selv har konstruert et "modellfengsel". Han hevdet at det sentrale spørsmålet er "hvordan et rike blir til, og hvorfor det går til grunne".² Det som tilsynelatende er en paradigmatisk uenighet, dekker over den felles forståelsen av at det oppstod en sterk stat, noe som blir en diskursiv selvfølgelighet.

Med bakgrunn i Seips forståelse har man hatt en omfattende diskusjon om karakteren til den norske høymiddelalderstaten. Den marxistiske tilnærmingen stod steilt mot den funksjonalistiske. Knut Helle mente at kongen sikret lov og orden for alle. De ulike stendene sluttet derfor opp om kongedømmet.³ Kåre Lunden videreutviklet den "klassiske" marxistiske tilnærmingen. Kongen var aristokratiets redskap for å undertrykke og utbytte bøndene. Det er en nødvendig forutsetning med omfattende statsmakt for å utføre dette.⁴ Hos begge er staten selvsagt organisert i en hierarkisk modell.

Ut fra det statsperspektivet som legges til grunn, virker sagaens portrettering av baglerorganiseringen ikke bare plausibel, men som en nødvendig forutsetning for at flokken skulle ha livets rett. Sverre har tradisjonelt vært ansett som spesielt viktig for den norske statsdannelsen.⁵ Han representerte det nye, moderne og statslignende. Birkebeinerne var organisert i et hierarki under ham. Skulle baglerne hevde seg mot dette, virker det rimelig at

² Seip: 1940 i *Holmsen*: 1966: 146.

³ Helle: 1964, 1972, 2005.

⁴ Lunden: 1976, 1985.

⁵ Her kan vi trekke fram mye. Mest betegnende er kanskje norske historikere i utvalg 3. Man kaller denne boka for: "Sverreættens kongedømme".- Andreas Holmsen og Jarle Simensen: 1970.

de var organisert på samme måten under Nikolas. Lunden er for eksempel helt eksplisitt på at flokkene var organisert på samme måte.⁶

Etter mitt syn oppstod det en paradigmatisk enighet rundt spørsmålet om organisasjonsform hos norske historikere. At også horisontale bånd kunne spille en viktig rolle, ble sett på som en anakronisme. Dette var en form for ”gammel” organisering som ikke lenger kunne fungere. Historikeres trang til alltid å søke endring gjorde seg gjeldende. Men ny forskning antyder at noe annet kan være mulig.⁷ Det er i denne konteksten jeg vil plassere mitt prosjekt. Hvordan Baglerne var organisert er knapt drøftet. En slik drøfting vil gi et bidrag til den generelle diskusjonen om den norske rikssamlingen.

Kildepresentasjon

Min hovedkilde er Sverres saga. Handlingen strekker seg fra 1177 til 1202, som er de årene Sverre Sigurdsson var konge i Norge. Den første delen handler hovedsakelig om hvordan Sverre kom til makten, mens den siste delen redegjør for hvordan han gikk fram for å beholde den. Mye av sagaen omhandler derfor birkebeinernes kamp mot den viktigste motmakten på slutten av Sverres levetid, nemlig baglerne.

Første delen av Sverres saga heter Grýla. Det er enighet om at den stopper før 1196. Dette ligger forut for den perioden jeg skal behandle. Når det videre i oppgaven siktes til Sverres saga, så er det kun siste del jeg referer til.⁸

Det er ikke mulig å datere nøyaktig når sagaen ble forfattet. Debatten rundt spørsmålet har vært omfattende, og det er relativt bred enighet om at det var i perioden 1208-23.⁹ I min oppgave er det ikke avgjørende med nøyaktig datering. Når vi senere skal vurdere den historiske konteksten og dateringen av baglersagaene, vil det bli vist at det virker rimelig at sagaen ble forfattet ikke lenge etter 1208, men dette er intet avgjørende moment for meg.

Sagaen finnes overlevert i sin helhet gjennom fire ulike håndskrifter. Disse kalles henholdsvis for: ”AM 327,4”, ”AM 47 fol.”, ”GKS 1005 fol” og ”AM 81 fol”. Alle har dateringer fra ca 1300 til 1450, og forholdet mellom håndskriftene er ikke klarlagt.¹⁰

⁶ Lunden: 1985: 80-87. Det kunne vært problematisert at disse to retningene har ulikt syn på den hierarkiske oppbygningen, men jeg mener at det ikke har noen betydning for min problemstilling.

⁷ I konklusjonen vil mine resultater bli diskutert opp mot denne forskningen. Poenget er å få fram at mine ideer ikke har oppstått i et vakuum, men at jeg spiller på lag med nye innsikter.

⁸ De fleste opplysningene i dette underkapitlet er hentet fra kulturhistorisk leksikon: ”Sverris saga”. Det som ikke kommer herfra har egen fotnote.

⁹ For eksempel: Bagge: 1996: 16. Brekke: 1958.

¹⁰ Kulturhistorisk leksikon: ”Sverris saga”. Det ligger en problematikk i at man som oftest antar at det finnes en saga fra et bestemt år. Det tas lite hensyn til at sagaen kan ha blitt revidert på senere tidspunkt, og at enkelte

En del forhold tilsier at dette er en av de mer troverdige sagaene. Dette er en samtidssaga, noe som muliggjør en økt sannhetsgehalt sammenlignet med fortidssagaene. Det er potensielt mulig å bruke sagaen som beretning. Sagaforfatteren kunne bygge på øyenvitneskildringer, skriftlige kilder og mulige egne erfaringer. Allikevel er sagaen en omstridt kilde. Opphavet fra birkebeinermiljøet farger dens innhold, og det vil senere bli redegjort for min tilnærming til akkurat dette.

Baglersagaene

Denne sagaen finnes i to ulike versjoner. Den korte varianten, heretter kalt baglersaga A, omhandler perioden 1202-09. Den lange varianten, baglersaga B, strekker seg fra 1202 til 1217. Versjon B omtaler altså alene perioden etter 1209, men den har også den fylldigste beskrivelsen av perioden 1202-09.

Det har vært uenighet om den innbyrdes kronologien mellom versjonene. I følge Hallvard Magerøy er B-versjonen den opprinnelige.¹¹ Knut Helle og Elisabeth Bjørsvik har derimot konkludert med at A er den opprinnelige, og jeg er enig i denne antakelsen.¹² Når disse kildene benyttes i praksis, går jeg ut fra at B er et tillegg til A. Disse tre har også forsøkt å datere kildene. Siden mitt prosjekt ikke er avhengig av nøyaktig datering, holder det å konkludere med at versjon A ikke er skrevet så lenge etter 1209, og B noe etter 1217.

Viktigere for meg er diskusjonen om kildenes ”karakter” eller tendens. Det er full enighet om at B er birkebeinervennlig, diskusjonen har dreid seg om A. Helle argumenterer for at den skal betegnes som ”objektiv”, en konklusjon som Bjørsvik deler.¹³ Den som skiller seg ut er Magerøy. Han karakteriserer den som ”baglervennlig”.¹⁴ Hovedargumentene er basert på datering av kildene, det vil si hvilken versjon som er en reaksjon på den andre. Jeg legger derfor til grunn at A er den første *upartiske* versjonen, mens B er en birkebeinerreaksjon på denne.¹⁵

forhold beskrives ulikt. For å forenkle tar også jeg utgangspunkt i at det finnes én saga, men dette vil bli problematisert utover i oppgaven. I kapitlet om stormennenes tendens blir dette spesielt nøye utdypet.

¹¹ Magerøy: 1988: 47-58, 178-209. (A)

¹² Bjørsvik: 1994: 122. Helle: 1958: 90-93, 98. Det kunne vært mulig med en utførlig argumentasjon fra min side. Men det er ikke avgjørende for mitt prosjekt hvilken versjon som kom først. Når disse kildene benyttes, så går jeg ut fra at B er et tillegg til A, men resultatene ville blitt de samme med B som utgangspunkt.

¹³ Helle: 1958: 72-80. Bjørsvik: 1994: 93-98.

¹⁴ Magerøy: 1988:178-209. (A).

¹⁵ Objektiv klinger dårlig for min del. Teksten tar definitivt standpunkt i mange anliggender. Hva omtales, hva utelates osv. Men når det gjelder forholdet mellom birkebeinerne og baglerne, er den upartisk. Det er vanskelig å se at den aktivt støtter den ene eller andre siden.

Håkons saga

Håkons saga omtaler perioden 1204-63. Den regnes som den mest pålitelige av kongesagaene. Den inneholder definitivt mye opplysninger, og har et bredt spekter av skriftlige kilder som grunnlag. Det spesielle ved denne sagaen er at vi vet den ble nedskrevet i 1264/65 av islendingen Sturla Tordsson. Oppdragsgiver var Magnus Lagabøte, Håkons sønn. Sagaen støtter Håkons legitimitet og arverett, og dermed også birkebeinernes sak generelt. Magerøy sier: ”Det er lett å ettervise at han [Sturla] har kjent og brukt både Sverre-soga og Baglar-soga [B]”.¹⁶

Dens ”tørre” sakprosastil har vært diskutert. Knut Helle mener grunnlaget for dette ligger i Sturlas anstrengte forhold til Håkon.¹⁷ Sverre Bagge mener derimot at dette har sitt utspring i at Sturla var inspirert av rex iustus idealet.¹⁸ Georg Johannesen har derimot hevdet at: ”Sturla Thordsson, var på 1200-tallet en klok og lærd elev av Quintilian”.¹⁹ Tekstens form er en retorisk framgangsmåte for å øke troverdigheten.²⁰ Jeg synes sistnevnte perspektiv er interessant som et utgangspunkt, men det må selvsagt vises konkret i empirien.

Diplomer

Dette er skriftlige aktstykker som dokumenterer avgjørelser eller handlinger. De har en deskriptiv karakter, og er gjerne nedskrevet kort tid etter den beskrevne hendelsen fant sted. I tillegg kan de ofte tid og stedfestes, samt at opphavsmennene gjerne framkommer. Dette regnes for å være en troverdig kildegruppe.

For min del finnes det systemisk skjevhet i det overleverte materialet. Den har oppstått fordi jeg skriver baglernes, det vil si tapernes historie. Når det gjelder bispop Nikolas så finnes det diplomer om han fra kirkelig hold. Aristokratiet og bøndene utgår det overhodet ikke diplomer fra så tidlig. Denne systemiske skjevheten gjelder særlig kong Inge. Vi har ikke gavebrev, vernebrev eller stadfestingsbrev som han har utstett, men vi kan ikke a priori gå ut fra at uteblivelsen nødvendigvis gjenspeiler realitetene. Dette vil bli ytterligere problematisert i kapitlet om Inge.²¹

¹⁶ Magerøy: 1979: 11.

¹⁷ Helle: 1963: 11-12.

¹⁸ Bagge: 1996: 92-93.

¹⁹ Johannesen: 2005: 90.

²⁰ Når litterære konvensjoner og andre kunstgrep er fraværende i teksten, har man fjernet: ”indre og ytre tegn på at leseren har møtt en ”verden” som ikke er identisk med ”virkeligheten”. – Johannesen: 2004: 77. (B). Man oppfatter at beskrivelsene ligger tett opptil realitetene. Men i følge Johannesen er det grunn til å stille seg skeptisk til dette.

²¹ Problemstillinger som dette har vært diskutert tidligere. Dahl sier at: ”[...]det [er] et hovedprinsipp, at forekomsten av kildedata er *tilfeldig* [sic] i forhold til de spørsmål *som* kan stilles”. – Dahl: 2002: 48-49. I mitt

En tale mot biskopene

Som det går fram av tittelen er ”Talen” et angrep på de norske biskopene. Skriftet forklarer årsaken til bannsetningen av Sverre ved at biskopene har villedet Paven.²² Det anses som sikkert at ”Talen” er skrevet i perioden 1196-1202, det vil si noe før Sverres saga.²³ I det hele tatt så fremmes kongemaktens syn på flere områder, og skriftet var beregnet på opplesning.²⁴

Den som har foretatt den mest autoritative undersøkelsen av ”Talen” er Erik Gunnes, og han skriver: ”Vi står overfor et skrift, en polemisk pamflett, hvis formål er å rettferdiggjøre og befeste en bestemt type politikk”.²⁵ Det er bred enighet om å oppfatte denne kilden som birkebeinernes forsvar for egne rettigheter. Jeg sier meg enig i dette metodiske utgangspunktet, og det naturlige oppfølgingsspørsmålet blir da hvordan ”talen” kan benyttes som kilde?

Når man har som utgangspunkt at ”talen” forfekter birkebeinernes sett av ideer, oppfatninger og holdninger, medfører det naturligvis at jeg ikke kan benytte denne som en uavhengig kilde. Men i mitt perspektiv er det faktisk mulig å nyttiggjøre seg at flere kilder har samme opphavsforhold. Gjennom en kategorisering vil kildekritikkens grunnleggende krav oppfylles.

Opphavsforholdene medfører at jeg nå kan inndelegne kildene i to kategorier. Den første kategorien utgjøres av Sverres saga, baglersaga B, Håkons saga og en tale mot biskopene. Disse blir heretter kalt for ”birkebeinertradisjonen”. Med dette skal det forstås at disse kildene har samme tendens. De er alle skrevet for å rettferdiggjøre, befeste og styrke Sverreættens krav på den norske tronen. Dette gjelder uavhengig av at de behandler ulike temaer, epoker og lignende.

Baglersaga A, og de diplomene som utgår fra baglerne selv eller kirken, har andre opphavsforhold. Disse utgjør en uavhengig kategori, som heretter kalles for ”alternativtradisjonen”.²⁶ Det dannes to innbyrdes uavhengige kildegrupper som muliggjør en

tilfelle er det derimot åpenbart at man må vurdere de overleverte diplomene fra et maktperspektiv. Det er ikke tilfeldig hvilke diplomer som er tilgjengelige.

²² For eksempel: Gunnes: 1971: 296-316. Krag: 2005: 175-182. Koht: 1952: 113-116.

²³ Gunnes: 1971: 342-352. Krag: 2005: 175.

²⁴ Helle: 2005: 84.

²⁵ Gunnes: 1971: 20.

²⁶ Har disse kildene også en tendens? Teoretisk heter det at: ”Alle tekster har en tendens, men noen ganger er tendensen så konvensjonell at man ikke klarer å oppfatte den”. – Johannesen: 2004: 240. (A). Det er problematisk å definere noe som ”nøytralt” eller ”objektivt”. Men jeg mener man kan skille mellom grader av tendens i kildegruppene. Birkebeinertradisjonen har klare tendensiøse innslag, mens diplomene og baglersaga A ikke har dette. Hvordan objektivitet skal forstås er også diskutert i historiefagets metodelære. En slags oppsummering av Kjeldstadlis, og etter hvert Dahls posisjon, er at objektivitet generelt er en umulighet. Det vil

tradisjonell kildekritikk.²⁷ Kategoriseringen av Sverres saga utgjør den ene innfallsvinkelen i vurderingen av dens kildeverdi. Videre foretas en fordypning i Sverres saga selv. Først skal vi vurdere bruken av tidligere forskning, og hvordan man tradisjonelt har benyttet seg av sagaen som kilde.

Tidligere kildekritikk. En grunnmur med føringer.

Perioden jeg skriver om er av de mest studerte i Norges historie. Dette muliggjør, og fordrer, at undersøkelsen ikke bare tar for seg primærkildene, men at man også klarer å dra nytte av tidligere arbeider på området. Men jeg oppfatter ikke historievitenskapen som utelukkende kumulativ. Vi kan ikke a priori ta med oss tidligere forskning, det vil si å bruke denne ukritisk som en grunnmur i vårt eget byggverk. Det blir et dilemma mellom å benytte seg av tradisjonen, men samtidig være så ”frigjort” at primærkildene får reell mulighet til å komme til orde.

På mitt felt er det faktisk P. A. Munch fra ”den norske historiske skole” som inntil nå har foretatt det grundigste studiet. Han brukte Sverres saga som beretning. Hans forståelse av perioden har, bevisst og ubevisst, blitt en del av vår fortolkningshorisont. Her er det blitt lagt en ”grunnmur”, men samtidig føringer som bare et nytt grunnstudium av primærkildene kan utfordre. Selv om jeg vil forkaste hans ”kildekritiske” tilnærming, er det elementer herfra som kan bringes videre.

Den andre retningen som har betydning for meg er den marxistiske, her representert ved Bull og Koht.²⁸ Deres primære utgangspunkt var å betrakte Sverres saga som levning. Her betones, som i marxismen generelt, betydningen av økonomi, materielle forhold og klassekamp.²⁹ Det viktige for meg er deres radikale kildekritikk, heretter kalt for tendenskritikken. I en karikert form blir denne tradisjonen oppsummert med at de vil ”opgi enhver illusjon om at Snorres mektige historiske epos har noen dypere likhet med det som faktisk skjedde i tiden mellom slaget i Hafrsfjord og slaget på Re”.³⁰ For meg framstår denne tradisjonen som mer nyansert.

for eksempel alltid måtte foretas et utvalg, og man er alltid selv historisk og sosialt plassert. -Kjeldstadli: 1999: 305-310, Dahl: 2002: 122-132.

²⁷ Koht sier: ”Jeg tror det skal bli mulig å gruppere sagaene[...] etter deres partistilling[...] her ligger arbeid nok og venter på mer enn én forsker”.- Koht: 1921: 78. Nyere forskning har medført at vi nå kan gruppere disse kildene etter deres partistilling. (Koht er videre svært optimistisk på hvilke resultater en slik gruppering kan frambringe...)

²⁸ De verkene som er mest sentrale er Bulls ”Det norske folks liv og historie” og Kohts ”Kong Sverre”. Når det gjelder forståelsen av deres kildekritikk er Kohts ”innhogg og utsyn” viktigst.

²⁹ Kjeldstadli: 1999: 67-68.

³⁰ Bull: 1931: 9.

Hovedpoenget her er at sagaene må betraktes som levninger. ”[De] er avgjørende bestemt av forholdene i forfatterens samtid”.³¹ Deres subjektive element vektlegges, sagaene er skrevet av og for kongemakten. Det framkommer en bevisst eller ubevisst *tendens* ut fra interesseforholdene i den aktuelle historiske situasjonen.³² Grunnleggende sett betrakter jeg dette som en fruktbar tilnærming til sagaene. Men på to punkter vil jeg nyansere denne tilnærmingen.

For det første vil jeg bestride at ”mine” sagaer utelukkende kan brukes som levninger. Dette er lite omstridt, og ikke noe brudd med denne oppfatningen, fordi utsagnet hovedsakelig er myntet på Snorres kongesagaer.³³ Det andre poenget er mer omfattende. Tendenskritikken mistet mye av sin vitalitet utover på 1900-tallet. Nå er det et komplekst årsaksforhold bak dette, og fenomenet kan neppe forklares avsondret fra generelle endringer i samfunnet. Men et hovedproblem er likevel at perspektivet tilsynelatende har klare begrensninger. Når mye av sagaenes beskrivelser oppfattes som direkte partiske, skapes det en oppfatning om at de ikke kan benyttes som kilder overhodet. Man vektla andre kildegrupper som lover og diplomer. Etter hvert ble tendensperspektivet delvis fortrent, og man fikk nye tilnærminger til sagamaterialet.³⁴ Men jeg mener det er mulig å skape en fornyet vitalitet rundt den marxistiske tendenskritikken, noe som vil bli eksemplifisert gjennom hvordan jeg vil bruke Sverres saga som kilde.

Vitalisering av tendenskritikken eksemplifisert gjennom Sverres saga

Den generelle tendenskritikkens hovedanliggende er å hevde at Sverres saga er partisk, den viser utelukkende den seirende sides oppfatninger. ”Praktisk talt er det bare det ene – det seirende - partis oppfatning sagaene gir oss”.³⁵ Koht sier at Sverres saga har det bevisste mål ”å vinne folk for seg og politikken sin”.³⁶ Det erkjennes allikevel at sagaen på enkelte områder kan si noe om datidens samfunnsforhold. Dette perspektivet forhindrer bruk av baglerbeskrivelsene. Bull oppsummerer dette med:

³¹ Dahl: 1990: 238

³² Koht: 1921: 76-80.

³³ Det er til tider noe uklart hva de sikter til med ”kongesagaer”. Ut fra konteksten virker dette mest som et oppgjør med samtidens kullsviertro på fortidssagaene, og da i hovedsak Snorres kongesagaer. Dessuten så er det slik at Bull og Koht i sine bøker definitivt tillegger Sverres saga, baglersagaene og Håkons saga beretningsaspekter.

³⁴ Her kan vi spesielt nevne mentalitetshistorie. Også den antropologiske vendingens oppkomst, hvor Lunden er helt sentral, kan delvis forklares ved at tendenskritikken kjørte seg fast. Dette innebar også nye former for kildekritikk.

³⁵ Bull: 1931: 8. Her nevnes også at vi har knapt med alternative kilder for å kontrollere beskrivelsene fra Sverre og Håkons saga. Det tilføyes at landskapslovene er det ubetinget viktigste kildematerialet.

³⁶ Koht: 1921: 167.

[om baglerne] er overleveringen enda dårligere, enda mer partisk enn på noe annet punkt i Sverres historie. Den er helt utformet fra det seierrike partiets synspunkt; personene er enten skjendige og sveikefulle eller de er uduelige, og om de ideer og interesser som samler baglerne får vi ikke vite noesomhelst [sic].³⁷

Bulls første poeng er åpenbart. Vi kan ikke stole på de personkarakteristikkene som blir gitt av baglerne. Men ved ”å lese mellom linjene”, kan vi for eksempel forstå de hatske beskrivelsene av Nikolas som et uttrykk for at nettopp han var en farlig motstander for birkebeinerne. Men det er hans andre poeng som er vesentlig. Det hevdes at de tendensiøse beskrivelsene lukker av for virkeligheten generelt, og det er kjernen i det problemkomplekset som skal utdypes.

Selv om det ikke uttrykkes eksplisitt, så ser det ut til at denne form for tendenskritikk har styrt hvordan visse sider av sagaen skal oppfattes. Man har unngått å foreta en detaljert undersøkelse av baglerne fordi kildeproblemene, det vil si tendensen, virker uoverkommelig. Baglerne blir stort sett nevnt i bisetninger.³⁸ Det nitidige nærstudiet mangler. Men det kan også bero noe på tilfeldigheter at inngående analyser mangler. Hvordan vil jeg gå fram for å avdekke baglernes organisering gjennom bruk av Sverres saga?

Et første skritt er å utdype den realhistoriske konteksten. Dette bringer klarhet i sagaforfatterens interesseforhold. Her menes ikke selve forfattersubjektet, men han som medium for oppdragsgiverne. Kvitsøy-forliket som kom i 1208, innledet en freds- og forsoningsperiode som varte til 1217. Baglerne styrte nå Viken og Opplandene, mens birkebeinerne styrte resten av landet. Man får i denne perioden en tilnærming mellom flokkene. Mange stormenn byttet side, og til slutt kom det endelige forliket som endte med sammenslutning i 1217. Sverres saga er altså skrevet i denne *forsoningskonteksten*.³⁹

³⁷ Bull: 1931: 244.

³⁸ Det kunne vært gitt en historiografisk oversikt her, men det blir utførlig redegjort for dette i begynnelsen av kapittel to, tre og fire. Helt kort kan man si at det egentlig ikke finnes noen analyse av baglerne. Eneste unntak er Munch. Det har blitt skrevet mye om Sverre, og så har man tilføyd noen setninger om baglerne.

³⁹ Ut fra den realhistoriske konteksten kan vi få ytterligere klargjøring av sagadatering. Jeg synes det virker rimelig at baglersaga A er skrevet kort etter Kvitsøy-forliket. Den er antakeligvis skrevet av en islending. Kanskje gikk partene sammen om å få en nøytral person til å skrive en upartisk og forsonende saga. Denne blir så revidert etter 1217 fordi birkebeinerne er blitt den ledende part. Sverres saga skal være skrevet før baglersagaene, så den kan være fra kort tid etter 1208.

Interesseforholdene i en slik situasjon blir komplekse, men kan allikevel klargjøres.⁴⁰ Vi kan forstå forfatterens intensjoner. Hans utgangspunkt er å skape en felles tradisjon som forener og forsoner. Hatske beskrivelser kunne være medvirkende til at striden med baglerne blusset opp igjen. For eksempel måtte det tas hensyn til de baglerstormennene som hadde byttet side. Utover i kapitlene vil tendensen i beskrivelsene av Inge, Nikolas og stormennene bli redegjort for. Klargjøringen av opphavskonteksten baner vei for et dypere innblikk rundt disse interesseforholdene. Gjennom en fordypning og revitalisering av tendenskritikken, er det etter mitt syn mulig å avdekke tendensen i beskrivelsen av baglerorganiseringen.⁴¹

Det foreligger også andre momenter som muliggjør en analyse av baglerorganiseringen. En tendens, eller ideologi om man vil, vil neppe være altomfattende.⁴² Selv om man har som teoretisk utgangspunkt at sagaforfatteren ønsker å gi sagaen en helt bestemt vinkling på alle områder, noe jeg mener burde nyanseres, så vil flere forhold medføre at dette i praksis ikke er gjennomførbart. Det ideologiske hegemoniet utgjør ingen totalitet, det vil finnes rom for ”motstemmer”.⁴³

Motstemmer kan for eksempel forstås som at birkebeinerne på mange områder hadde grunn til å framstille sine erkemotstandere negativt, men det finnes områder der dette *ikke* gjør seg gjeldende. Sverres saga kan altså etter mitt syn gi oss fruktbar informasjon om enkelte fenomener, fordi sagaforfatteren ikke hadde interesse av å framstille disse fenomenene på en bestemt måte.

Dessuten framkommer opplysningene jeg bruker til dels på en sekundær måte. Sagaen gir sjelden nitidige beskrivelser av hvordan baglerne samhandlet. Tvert imot har dette form av

⁴⁰ Det ligger en problematikk i at kildene som beskriver den historiske konteksten stort sett er de sagaene jeg benytter. Jeg står overfor en potensiell ”sirkelargumentasjon”. Samtidig er de opplysningene som brukes fra sagaene lite omstridt, og underbygget av andre kilder. Vi kan gå ut fra at Kvitsøy-avtalen osv er korrekte opplysninger.

⁴¹ Iddeng har foreslått en tredeling av levning begrepet. En av tilnærmingene er å forstå teksten som språkhandling. Man vektlegger den historiske kontekst, og vurderer tekstens performative funksjon (hva den ønsker å oppnå). - Iddeng: HT bind 84: 433. Når det gjelder Sverre sagas performative funksjon, argumenterer jeg for at den er mer kompleks enn tidligere antatt, men at den kan gripes. Jeg synes for eksempel Simensen foretar en forenkling når han hevder at: ”Tendensen i en roman er sjelden vanskelig å bestemme”.- Simensen: 1977: 92.

⁴² I ”nøytral” forstand er ideologi sammenhengende tankesystemer som fortolker hvordan verden er, og begrunner hvorfor den er slik, og eventuelt bør være slik. Hos Marx betegnet ideologi sosialt bestemte feiloppfatninger. Man fortolker verden fra en klasses synsvinkel, en partiell interesse. Men dette er ikke et komplott, eller påfunn for å lure andre. De som utformet ideologien trodde på den. Alt er ikke skalkeskjul eller vikarierende motiv (Seip). Funksjonen til ideologien er å legitimere, begrunne og rettferdiggjøre tingenes tilstand. Dette ligger tett opptil hvordan jeg tolker ”settingen” til sagaforfatteren. Til slutt kan vi tilføye at Lenin mente ideologi var et kampredskap for klasser, noe som gir ideologien et mer ”aktivt” preg. Mye herfra er fra Kjelldstadli: Om å studere kultur, manuskript.

⁴³ Her vil den positivistiske kildekritikken reagere. Episodene med motstemmer vil per se være underrepresentert i materialet, og med en vektlegging av representativsprinsippet vil disse forkastes. Jeg mener det finnes kvalitative skiller episodene imellom, det som slipper gjennom ”filteret” har større kildeverdi enn annet. Dette vil vises videre i diskusjonen, men blir også konkret begrunnet i de empiriske kapitlene.

en mosaikk, hvor man gjennom kildekritisk arbeid setter sammen bitene til et bilde. Koht formaler at: "Man må passe på de små karakteristiske ord som røper en vurdering; man må samle op og studere de spredde almenutsetninger og resonnementer som virkelig fins her og der omkring".⁴⁴ "Småbiter" som ligger "utenfor", kan settes sammen og gi et mer korrekt bilde.

For alle samtidssagaer har publikum betydning.⁴⁵ De ville ha reagert om sentrale aktører, viktige slag og andre avgjørende episoder var utelatt. Det kan trekkes et skille mellom militære slag og taler på den ene siden, og personlige samtaler på den andre. Førstnevnte hendelser hadde mange bivånet, og disse kunne neppe utelates eller framstilles helt feilaktig. Når det gjelder samtaler og lignende har forfatteren et mye større "handlingsrom". Publikum kan altså begrense muligheten for en tendensiøs gjengivelse.

Den generelle tendenskritikken hevdet at sagaen var den sedvanlige "vinnerens historie" når den beskrev baglerne. Man kunne rakke ned på den beseirede fienden uten forbehold, noe som medfører at de kildekritiske problemene blir uoverstigelige. Det finnes ingen tvil om at dette ofte er en riktig tilnærming, og at dette gjelder overfor flere av de grupperingene som omtales i sagaene.

Jeg foretar derfor et brudd med tradisjonen når jeg konkluderer med at Sverres saga er et *forsoningsprosjekt* overfor baglerne. De ble aldri nedkjempet militært, det ble istedenfor inngått et omfattende forlik. I en slik situasjon oppstår det et krysspress der hensynene er mange og til dels motstridende. Sagaforfatteren er i mange henseender "bundet" når han beskriver baglerne. Situasjonen var intrikat, men ikke uløselig. Alle disse bindingene og hensynene medfører at forfatteren befinner seg i det jeg vil karakterisere som et "spenningsfelt".⁴⁶ Gjennom en bevissthet rundt dette, skapes det muligheter for en dekonstruksjon av Sverre sagas beskrivelse av baglerorganiseringen.⁴⁷

⁴⁴ Koht: 1921: 77-78.

⁴⁵ Det er ikke helt klarlagt hvem som var publikum. Hvis det kun var en indre hoffkrets, ville "skrøner" lettere bli akseptert enn om den var "allmennlesning". At manuskriptene til dels har islandsk opphav, tyder på utbredelse utenfor hoffet. Jeg har også tillagt sagaen en funksjon i å forsone partene, noe som indikerer utbredelse.

⁴⁶ Dette begrepet er viktig å merke seg. "Spenningsfeltet" omhandler altså alle de ulike hensynene som sagaforfatteren måtte tilpasse seg. Forsoningsprosessen er bare et av disse hensynene.

⁴⁷ Innfallsvinkelen til Sverres saga blir da tosidig. Her ble det redegjort for framgangsmåten for å vurdere sannhetsverdien i sagaen selv. Tidligere ble også sagaen satt inn i en kontekst (birkebeinertradisjonen), noe som gir en tradisjonell vurdering av to innbyrdes uavhengige kildekategorier.

Baglerorganiseringen. En hypotese.

Min grunnleggende tilnærming er at Sverres saga ikke gir et korrekt bilde av baglerorganiseringen. Men hva kan ha vært realiteten bak disse beskrivelsene?

Baglerorganiseringen er tett sammenvevd med strategien for å utfordre Sverre. Hypotesen vil derfor dreie seg om hvilken strategi vi kan anta at baglerne benyttet.

Min hypotese er at det var stormennene som førte initiativet i kampen mot Sverre. For å delta i datidens politiske spill, måtte de ha et kongsemne, og denne rollen fylte Inge. For å styrke flokken ytterligere, skaffet de seg kirkens aktive støtte. Dette ble synliggjort gjennom biskop Nikolas' deltakelse i flokken. Hvilke argumenter sannsynliggjør at denne tesen er fruktbar?

For å unngå skolastiske projiseringer må vi gå omveien om teori. Med dette begrepet mente Bourdieu systematiske feiltakelser som framkommer grunnet manglende bevissthet om den sosiale, mentale og tidsmessige avstanden mellom forsker og forskningsobjekt. Forskeren er utstyrt med en "skolastisk legning", som kan medføre at man for eksempel projiserer den nåværende statsorganisering på fortiden. Enda mer spesifikt i denne sammenheng er å unngå feilslutninger angående aktørers handlingsmønster, siden dette utgjør kjernen i en strategi. For å dekonstruere dekonstruktøren, altså muliggjøre en mest mulig realistisk gjengivelse av forskningsobjektet, har Bourdieu framsatt det epistemologiske habitus begrepet. Dette muliggjør å gripe praksisen utenfra, på dens egne premisser.

Habitus kan defineres som: "En kroppslig, før-refleksiv praktisk sans som er bebodd av den verden den bor i".⁴⁸ Den sosiale verden finnes altså inkorporert i mennesket gjennom habitus. Siden man er utstyrt med forskjellig habitus, handler man ut fra ulike logikker som vel å merke er like rasjonelle. Den økonomiske, nyttemaksimerende handlingsmodellen som benyttes av mange, er bare en av flere muligheter. Vi må åpne opp for at maktstrategien i middelalderens politiske spill var et felt som fordret andre framgangsmåter. Samtidig er ikke aktøren determinert. Praksis kan ikke deduseres fra habitus, men den danner en form for bakteppe som det handles ut fra.

For å gå løs på selve strategien, holder det ikke bare med et teoretisk bakteppe, vi må også ha et kontekstfelt. Før baglerreisningen i 1196, hadde det vært lite fred i Sverres styringstid. Fram til Magnus Erlingssons død i 1184 var det nærmest kontinuerlig krigføring. Etter dette var det to reisninger mot Sverre som begge hadde sitt utspring i Viken-området.

⁴⁸ Bourdieu: 1999: 148.

Det var kuvlungene fra 1185-88, og øyskjeggene 1193-94.⁴⁹ Begge disse reisningene klarte Sverre å slå ned i løpet av relativt kort tid. Den historiske konteksten tilsier at skulle man utfordre Sverre på nytt, måtte man ha en ny og bedre strategi.

Med dette som bakteppe virker det rimelig å anta at stormennene i Viken og på Opplandene var en vesentlig bestanddel. Sverre klarte aldri å få et fast grep på dette området. Kuvlungene, øyskjeggene og baglerne hadde derimot alltid kontroll her. Dette er opplysninger som framkommer fra Sverres saga, men dette ville neppe vært beskrevet hvis det ikke var sannferdig. Stormennene hadde en felles interesse i å bekjempe Sverre.

Når stormennene i 1196 skulle dra i gang nok en reisning mot Sverre, virker det naturlig at man søkte ytterligere støtte. Skulle man delta i det feltet som utgjorde datidens politiske spill, måtte man ha et kongsemne. Uten dette ville ikke flokken vært annet enn en illegitim opprørsbande. Man ville ikke ha rett til å utfordre Sverres posisjon, og det ville svekke mulighetene for folkelig støtte. Det kan virke rimelig å tolke det som at Inge tilførte flokken denne legitimiteten. Gjennom han hadde de muligheten til å delta i det politiske spillet på riksplan.

Det er liten tvil om at kirken besatt mye makt, og at den derfor kunne utgjøre en viktig støttespiller. Den kunne riktignok ikke tilby direkte militær støtte, men dens rolle som legitimitetsskaper var enestående. Dette kunne distingvere baglerne fra birkebeinerne og gi et overtak. Nettopp denne aktive støtten fra kirken manglet kuvlungene og øyskjeggene. Det virker nærmest som en nødvendighet at kirken måtte til for å øke motstandskraften. Biskop Nikolas kan derfor ha fungert som et symbol på kirkens aktive støtte for baglerne. Han viste at det lå alvor bak bannsettingen. Baglerne kunne nærmest føre et korstog på kirkens vegne.⁵⁰

Før vi beveger oss over i de empiriske kapitlene, skal det redegjøres kort for oppgavens struktur. Hovedhypotesen blir brutt ned i hjelpehypoteser som forsøkes besvart i hvert kapittel. Kapittel 2 omhandler Inge, og kapittel 3 Nikolas. Her er det avdekningen av Sverre sagas tendens som står i fokus. Men samtidig vil kapitlene forsøke å vise realiteten bak tendensen. Kapittel 4 vil utelukkende vise tendensen i beskrivelsene av stormennene.

⁴⁹ For eksempel Helle: 2005: 82-84. Kuvlungene hadde definitivt sitt utspring fra Viken området. Når det gjelder øyskjeggene så leder navnet oss vekk fra Viken, men denne navngivelsen er en del av birkebeinerpropagandaen. De skal ha kalt seg selv for gulleggene. Riktignok var flere fra Shetland og Orknøyene med, men de kontrollerte Viken hele tiden, og hadde aktiv støtte der. Kjerneområdet til begge flokkene var Viken.

⁵⁰ Det at stormennene så seg tjent med å ha Inge og Nikolas på sin side, betyr ikke at de sistnevnte hadde motstridende interesser. Det er snarere snakk om sammenfallende interesser. Dette medfører heller ikke med nødvendighet at all makt utgikk fra stormennene, det kan ha eksistert avhengighetsforhold. Vi ser også den praktiske relevansen til habitus begrepet. Det eksisterte en annen form for rasjonalitet. Det virker for eksempel rimelig at stormennene vurdert etter vår tids "cost-benefit" analyse (lønnsomhetsanalyse), heller ville mottatt grid av Sverre og fått plass i hans hierarki. Men dette ville medført ærestap. Nikolas ville nok personlig ha agert annerledes etter vår tids normer. Men han kan ha følt seg bundet av kirkens program.

Resultatene fra disse tre kapitlene danner grunnlaget for kapittel 5. Her vil det bli forsøkt beskrevet hvordan hele baglerflokket var organisert, og hvorfor den oppstod. Hovedfokuset vil være på stormennene, siden de etter mitt syn spilte den mest vesentlige rollen. Inge og Nikolas blir også omtalt når bildet av baglerorganiseringen skal kompletteres. I konklusjonen vil mine resultater settes inn i en større sammenheng, og det vil bli gitt et bidrag til den store diskusjonen om den norske rikssamlingen.

Kapittel 2: Kong Inge – kun et redskap for baglerflokkene?

I dette kapitlet skal vi avklare hvilken rolle Inge spilte for baglerflokkene. Hjelpetypotesen er at Inge var en nødvendig forutsetning for at flokken kunne delta i datidens politiske spill. Han fungerte da som et redskap for andre krefter i flokken. Tradisjonelt har man tilskrevet unge kongsemner en slik passiv redskapsfunksjon. Kongsemnenes personlige makt blir regnet som helt ubetydelig.

Den grunnleggende metodiske innfallsvinkelen er å sette tendensen i birkebeinertradisjonen opp mot alternativtradisjonen. Dette vil være den ”røde tråden” gjennom hele kapitlet. Samtidig medfører en bevissthet om ”spenningsfeltets” bindinger at det er mulig med en analyse av Sverres saga selv. Det vil bli fokusert på Inges rolle i baglernes strategi, noe som også gir innblikk i baglerflokkens organisering.

Beskrivelsen av Inge i det overleverte kildematerialet

Vi begynner med en oversikt over hvordan Sverres saga beskriver Inge. Han er med allerede da flokken reises i Halør i 1196, og omtales da som en ung gutt. I følge baglerne var han sønn av Magnus Erlingsson, men birkebeinerne hevdet at han var dansk og het Torgils Tuveskitt.⁵¹ Umiddelbart etter ankomsten til Viken hylles Inge som konge på Borgarting. Senere ble det samme ritualet utført på Øretinget i 1198, og i Sogn høsten 1201.⁵²

Sagaen er spesielt sparsommelig når det gjelder opplysninger om Inge de første årene av perioden. Men det berettes at han oppholdt seg sammen med Hallvard av Såstad på Opplandene i hvert fall vinteren 1197/98.⁵³ Det neste vi hører om Inge, er et niddikt som stammer fra sommeren 1198, da baglerne omringet borgen i Bergen.⁵⁴ Birkebeinerne lagde altså dikt for å håne og spotte Inge. Han tilskrives en rolle som baglerleder, men samtidig rakkes det ned på han og baglerne generelt.

⁵¹ Sverris saga: kap. 129.

⁵² Ss: kap. 132, 142, 178.

⁵³ Ss: kap. 142. I dette kapitlet omtales stormennene Hallvard av Såstad, Reidar Sendemann og Sigurd Jarlsson. De vil ikke bli presentert nærmere her, men hvis leseren vil ha en bredere omtale kan man se på kapittel 4.

⁵⁴ Ss: kap. 151. Niddiktet blir referert og drøftet senere i kapitlet.

Fra sommeren 1199 ble omtalen av Inge mer omfattende, og den har som oftest en militær karakter over seg. Først nevnes han som en av tre baglerstormenn i en mindre trefning før slaget på Strindsjøen.⁵⁵ Men under selve slaget befinner han og Nikolas seg på et tilbaketrukket skip og bare bivåner det hele.⁵⁶ I den andre episoden som er fra 1200, ledet han og Reidar Sendemann en mindre sveit som foretok et ”gerilja-angrep” i Oslo.⁵⁷ I den tredje episoden, som er fra sommeren 1200, klarte Reidar og Inge å flykte etter at baglerne tapte et slag mot birkebeinerne på Vågen i Bergen.⁵⁸ Inge hadde nå begynt å ta aktivt del i militære begivenheter.

Så har vi til slutt forholdsvis omfattende omtale høsten 1201. Reidar satt da kringsatt på Slottsfjellet, mens Inge og Sigurd Jarlsson befant seg på Opplandene.⁵⁹ Flere mindre episoder beskriver nå en slags likestilling mellom Sigurd og Inge. Reidar adresserte for eksempel et brev til dem begge. Han håpte dessuten at deres hær snart skal komme og redde han. Når ulike situasjoner ble håndtert, hadde altså begge to et ord med i laget.⁶⁰

Når vi tar i betraktning hvor omfattende sagaens beskrivelser av baglerperioden er, så framstår omtalen av Inge som sparsommelig. Han presenteres også i liten grad som leder i episodene, med noe unntak for de siste hendelsene. Vi vil se i neste kapittel at Inge omtales langt mindre enn Nikolas. Omtalen er mer på nivå med hvordan noen av stormennene i kapittel fire presenteres. Inge tilskrives altså liten makt i Sverres saga.

Også baglersaga A og B har noe omtale av Inge. I B opplyses det kun at Inge satt på Helgøya sommeren 1202.⁶¹ Der ble han overfalt og drept, noe som medførte at baglerflokkene ble oppløst. I A er antallet episoder langt flere. Det berettes utførlig om hans siste kamp, men også flere episoder forut for dette blir beskrevet.⁶²

Det finnes i tillegg noe omtale av Inge etter hans død. I Håkons saga nevnes en dispuTT fra 1234. Håkon Håkonsson påberopte seg disposisjonsrett over Helgøya, men biskop Pål av Hamar nektet overdragelse fordi bispestolen hadde fått den i gave av Inge.⁶³

Også i Akershusregisteret og i diplommaterialet finnes det omtale av Inge. Vi har et stadsfestingsbrev fra Erling Magnussons kongsperiode, hvor det bekreftes at Hovedøya

⁵⁵ Ss: kap. 156.

⁵⁶ Ss: kap. 159.

⁵⁷ Ss: kap. 160.

⁵⁸ Ss: kap. 166. Håndskriftene er divergerende om denne episoden. I kapitlet om stormennenes tendens, blir det vist hvorfor jeg holder beskrivelsen som blir gitt her for å være den mest sannsynlige.

⁵⁹ Ss: kap. 171.

⁶⁰ Ss: kap. 173-177. Alle episodene står beskrevet her.

⁶¹ Magerøy: Baglersaga B: s. 9, 10.

⁶² Magerøy: Baglersaga A: s. 3, 5, 6, 7, 9, 10. Detaljene i disse episodene vil bli presentert senere i underkapitlet: ”Baglersaga A og B. Ulike beskrivelser, hva betyr det?”.

⁶³ Håkons saga: kap. 178.

kloster skal ha en gård som ble gitt av hans bror J.⁶⁴ I følge RN kan dette være både Jon Kuvlung og Inge. Videre har vi et diplom hvor Filippus baglerkonge opprettholder et tidligere vedtak av Inge.⁶⁵ Håkons saga og diplommaterialet viser at lenge etter Inges død ble det tatt hensyn til vedtak som var foretatt i hans navn.

Omtalen av Inge er liten i det overleverte kildematerialet, dette er absolutt alt som er å oppdrive. Ut av det lille materialet kan vi se at han ikke er tilskrevet noen viktig rolle. Det er derfor heller ikke mye sekundærlitteratur som nevner Inge. En vurdering av hvordan tidligere forskning har beskrevet Inges rolle er allikevel viktig. I gjennomgangen vil forskjellene mellom kildene og historiografien bli vektlagt.

Historiografi

Den som har skrevet desidert mest, og i tillegg kommet med noen vurderinger av Inges virke, er P. A. Munch. Han holder seg som sedvanlig tett opptil sagaenes beskrivelser. Han er klar på at Inge var en helt ubetydelig maktfaktor hos baglerne. Ved en anledning kalles Inge for ”Prætendenten”.⁶⁶ Han var altså ikke baglernes konge, men heller en som gjorde krav på å være det. Dette følges opp av at han kalles for den ”Saakaldte Kong Inge” ved to ulike anledninger.⁶⁷ Han sier seg også enig i sagaens beskrivelse av at Inge var i Hallvard av Såstads varetekt.⁶⁸ Munchs forståelse er i overensstemmelse med sagaenes omtale. Inge var i seg selv ingen maktfaktor.

Nyere avhandlinger føyer seg stort sett etter denne tradisjonen. Noen oversiktsverk nøyer seg med å ramse opp at Inge var baglernes kongsemne, og at han ble drept på Helgøya i 1202.⁶⁹ Generelt omtaler innføringsbøker Inge enten i en bisetning, eller han utelates helt.⁷⁰ I tillegg kommer to store oversiktsverk der alle Norges konger blir beskrevet. Begge disse utelater Inge på tross av at de to senere baglerkongene blir nevnt.⁷¹ Når man interesserer seg så lite for Inge, må dette innebære at han vurderes som lite betydningsfull.

Men det finnes noen som har gått litt dypere ned i materien. Claus Krag gir i ”Sverre” en relativt sett bred omtale av Inge, men han sier egentlig ikke noe utover det som er

⁶⁴ RN: 326, ak reg, nr. 1084.

⁶⁵ RN: 398, DN 1, nr. 3

⁶⁶ Munch: 1857: 372.

⁶⁷ Munch: 1857: 310, 428.

⁶⁸ Munch: 1857: 306, 310.

⁶⁹ Dette gjelder: Koht: 1952: 108, 120. Joys: 1962: 346, 347. (A) og: 15. (B). Bull: 1931: 247, 255.

⁷⁰ Helle: 1964. Lunden: 1976. Moseng: 1999. Sigurðsson: 1999. Krag: 2000.

⁷¹ Nyquist: 1995. Arntzen: 2005.

beskrevet i sagaene.⁷² En av de to som har beskjeftiget seg med å gi en vurdering av Inges kongsgjerning, er Knut Helle, som skriver at: ”Baglene hadde et temmelig anonymt kongsemne i Inge”.⁷³

Inge beskrives også i både den eldre og nyere utgaven av Norsk biografisk leksikon.⁷⁴ I en summarisk karakteristikk skriver Edvard Bull at: ”Det som er sant eller usant, er helt uklart”. Men han klarer allikevel å fastslå at ”[...] han er iallfall et rent verktøy i de seks kampårene, uten personlig linje”. Knut Arstads nyere omtale er mer omfattende, men også han følger stort sett sagaenes beskrivelser. Han ramser opp mange av episodene fra sagaen, noe som på sett og vis får fram at Inge omtales mer mot slutten av perioden.

Samlet sett beskriver historiografien Inge som en ubetydelig maktfaktor. Det er heller ikke urimelig å tolke dette som at alle disse verkene passivt følger opp en tradisjon som er grunnlagt av Sverres saga og Munch. ”Vurderingene” herfra er klinkende klare. Inge regnes verken som konge eller selvstendig maktfaktor hos baglerne.

Allikevel kan man ikke a priori slutte at Inge var betydningsløs som leder. Vi så i innledningen at for eksempel diplomer fra Inge hadde dårlig overlevelsessevne. Det kan også øynes en diskrepans mellom birkebeinertradisjonen og alternativtradisjonen. I sistnevnte er Inge viktigere som leder enn i førstnevnte. Denne tendensen er ikke blitt problematisert tidligere, men jeg tror det kan være fruktbart å undersøke den nærmere. Ut fra den realhistoriske konteksten er det mulig å utlede en teori som kan forklare tendensen i kildene.

Antatt tendens i bildet av Inge

Som tidligere redegjort for, så vet vi at Sverres saga har partiske innfallsvinkler. Visse forhold er beskrevet ut fra birkebeinernes perspektiv og oppfatninger. Samtidig finnes det også fenomener som beskrives mer nøytralt. Dette fordi birkebeinerne ikke så seg tjent med, hadde mulighet til, eller så det nødvendig å beskrive noe på en ukorrekt eller partisk måte.

I utgangspunktet finnes det grunn til å anta at det lå i birkebeinernes interesse å framstille Inges rolle på en bestemt måte. Han representerte kontinuiteten tilbake til Magnus Erlingsson. Han var den som sørget for at baglerne hadde et legitimt krav på kongstronen.⁷⁵ Hvis Inge ble beskrevet som flokkens leder, og man i tillegg aksepterte hans kongsbyrd, så

⁷² Krag: 2005: 184, 185, 187, 192, 198, 205, 206, 211.

⁷³ Helle: 1995: 85.

⁷⁴ Norsk biografisk leksikon: 1923 og 1999.

⁷⁵ Det vil vises senere at Sverre betraktet Magnus Erlingsson som en legitim motstander.

ville det legitimere baglernes motstand. Inge og baglerne ville i en slik beskrivelse være likestilt med Sverre og birkebeinerne. Begge disse kongsemnene ville da ha en konge som far, og ingen av dem var ektefødt. De hadde derfor lik rett til å delta i datidens politiske spill.

Derimot så er det slik at hvis Inge ble framstilt som svak og betydningsløs, og hans kongsbyrd ble bestridt, så ville baglerne heller framstå som en illegitim opprørsflokk. De ville ikke ha noen rett til å delta i det politiske spillet, og ville nå stå i motsetning til Sverre og birkebeinerne. Dette kan være årsaken til at omtalen av Inge er så liten.

I tillegg vil dette være i samsvar med den forsoningskonteksten jeg har satt sagaen inn i. De to flokkenes stormenn var helt eller delvis forenet som birkebeinere ved nedskrivingspunktet. Deres maktposisjoner ville bli ytterligere sementert gjennom en slik portrettering. Men selv om vi kan utlede at sagaforfatteren har interesse av å gi en bestemt presentasjon, må dette selvsagt avgjøres empirisk. Vi begynner analysen med å studere beskrivelsen fra Sverres saga.

Baglerreisningen 1196. Hva var Inges rolle?

Tradisjonelt har man ofte brukt metaforen om at et kongsemne reiste flokk. Det er altså kongsemnet, det vil si en mann av kongelig byrd, som samler undersåtter til sitt parti for å sette makt bak kravet om kronen. Om dette var den vanlige måten en flokk ble reist på, ligger utenfor mitt undersøkelsesområde, men når det gjelder baglerreisningen i 1196 er det momenter som taler for at årsakssammenhengen var den stikk motsatte.

Sagaen redegjør greit for at baglerpartiet ble reist våren 1196 i Halør.⁷⁶ Et viktig moment i denne vurderingen er samtidens betegnelse på grupperingen, nemlig baglerne.⁷⁷ Navnet er utledet fra bagall, bispestav, og sagaen gir derfor en pekepinn om at det var andre krefter enn Inge som var ledende, noe som det i senere kapitler vil bli redegjort for

Videre hevder sagaen at Inge var en ”ugift gutt”. Han framstilles som for ung til å være den drivende kraften bak reisningen, noe som er helt i tråd med det som var vanlig på 1100-tallet. Ofte var unge gutter kongsemner, og de hadde en krets av ”formyndere” rundt seg. Derfor var det på ingen måte brudd med sedvanen hvis det er riktig at Inge var langt under myndig alder. Men selv om noe var vanlig, betyr det ikke at det faktisk var slik i dette tilfellet.

⁷⁶ Ss: kap. 129. Dette stedet ligger ved det nåværende Skanør, som er i Skåne, Sør-Sverige. Dette var på denne tiden dansk område.

⁷⁷ Ss: kap. 129. Den norrøne betegnelsen er: ”baglar”.

Termen som brukes for å beskrive Inges alder indikerer hvor gammel han var. Begrepet som brukes er: "sveinn".⁷⁸ Hos Koht og Gundersen oversettes dette med "Gutt".⁷⁹ Mens Storm definerer det til å være: "Ung gutt".⁸⁰ Begrepet er flertydig, og kan i utgangspunktet beskrive også et voksent menneske. Jón Viðar Sigurðsson har analysert begrepet, og han konkluderer med at termen dekker hele spennet fra 5 til 20 år.⁸¹ Entydighet har vi derimot i termene: "Svein-barn" og "Sveinpilr", som uomtvistelig betyr "gutebarn" eller "gutunge". Siden sagaen ikke benytter seg av de begrepene som entydig fastslår at Inge var barn, blir den mest plausible tolkningen at han egentlig var mer for en ungdom å regne. Dessuten ville sagaen brukt andre termer hvis Inge var for et barn å regne. Man kunne ha brukt "fostring", som entydig peker mot barndom.⁸²

Når det gjelder å fastslå Inges alder mer konkret, så er kildene sparsomme på dette punkt. Men det vi kan trekke fram er at han, som vi skal se litt senere i teksten, spilte en mer framtrædende rolle senere i perioden. Disse handlingene ligger seks år fram i tid, men kan allikevel antyde at han ikke var helt pur ung i 1196. I tillegg er det et poeng at baglerne hevdet han var sønn av Magnus Erlingsson. Dette medfører at han senest kan være født i 1184, og han må da ha vært minst tolv år i 1196. Selv om slektskapet ikke skulle være sannferdig, så kunne ikke baglerne trekke fram noen som var vesentlig yngre enn tolv år.

Det kan virke mest rimelig at han var et sted mellom 12 år og norrøn myndighetsalder på 15 år. Antakeligvis var hans unge alder en medvirkende årsak til at han ikke var en av drivkreftene bak baglerreisningen. Snarere så kan det at han var ung og svak være en forutsetning for at baglerne valgte han som "leder". Da kunne nemlig de reelt ledende krefter i flokken fortsatt dominere, samtidig som de skaffet seg legitimitet gjennom anskaffelse av et kongsemne. Dette fører over i spørsmålet om Inges byrd.

I følge sagaen betvilte birkebeinerne at Inge var sønn av Magnus Erlingsson.⁸³ I en tale fra 1197 der bergensmennene refses, sier Sverre at han kunne unnskylde deres fiendskap så lenge Magnus og Erling levde, men nå bare styrker de illgjerningsmenn og vikinger mot den rette kongen.⁸⁴ Talen gir uttrykk for at Magnus Erlingsson og Erling Skakke var verdige

⁷⁸ Ss: kap. 129.

⁷⁹ Koht: Ss. kap. 129, Gundersen: Ss. s 164.

⁸⁰ Storm: Ss. kap. 129.

⁸¹ Sigurðsson: 1991: 114. i *Karlsson*: 1991.

⁸² Det er vanskelig å finne eksempler på denne termen brukt andre steder. Når det for eksempel gjelder Håkon Håkonssons barndom og ungdom, brukes ingen bestemte termer for å definere hans forhold til "vergen". Det er også vanskelig å finne termer som direkte definerer forholdet mellom Erling Skakke og Magnus Erlingsson.

⁸³ Ss: kap.129.

⁸⁴ Ss: kap. 146. "[Fiendskapet] var þat noccur varkun meðan Magnus konungr lifði eða Erlingr Jarl at þer gerðit sva. En nu er ecki annat en fiandscaprin einn faman. at efla hernaðar-vikinga ímoti rettum konungi oc eyða sva ríki hanf".

motstandere. Sverre måtte nok erkjenne at disse hadde makten da han kom til landet, og at de hadde en legitim rett til å kjempe om tronen. Baglerne vil han naturligvis stemple som en illegitim opprørsflokk, og det gjøres ved å benekte Inges byrd.

Det er problematisk å sitere direkte fra Sverres taler. Det kan være relativt store forskjeller mellom hva som ble sagt i en tale, og hva som i ettertid ble nedskrevet. Men jeg mener allikevel at hovedessensen i talen er korrekt gjengitt. Det ble brukt som argument mot baglerne at deres kongsemne ikke var av kongelig byrd.⁸⁵ Et slikt argument hadde neppe blitt framført hvis det ikke fantes grunn til å betvile Inges slektskap.⁸⁶

Striden rundt byrden dreide seg om partene formelt sett skulle være likestilt eller ikke. Hvis Inge var kongssønn, hadde begge parter de jure rett til deltakelse i det politiske spillet. Likheten mellom Inge og Sverres byrd blir da påtakelig. De var begge omstridte som kongssønner. Både mangelen på ekteføddhet og fornektelsen av primogenituret hadde de til felles. Inge var derfor en nødvendig brikke for baglernes motstandskraft, og birkebeinerne så seg nødt til å angripe hans posisjon. På sett og vis kan man si at baglerne kopierte Sverres strategi. Hylling på tingene ville være neste naturlige skritt i følge denne strategien.

Hyllingene av Inge. Et innblikk i baglerstrategien.

Vi har tre nesten identiske situasjoner der Inge alene utgjør subjektet i situasjonen. Anledningene er hyllingsritualer. Rituallet ble først utført på Borgarting i 1196, noe som skjedde rett etter baglernes ankomst til Viken.⁸⁷ Så har vi to nesten identiske beskrivelser da Inge ble tatt til konge på Øreting i 1198 og Sogn i 1201.⁸⁸ Beskrivelsene fra disse ritualene er meget summariske. Det står egentlig ikke annet enn at baglerne tok Inge til konge, og at befolkningen i området sanksjonerte beslutningen.

”Spenningsfeltet” krever en beskrivelse av hyllingene. Sagaforfatteren er definitivt klar over at et stort publikum har bivånet disse hyllingene, og til dels kan det vel også ha gått gjetord om dette. Han føler seg ”tvunget” til å omtale situasjonene, men utdyper dem minst mulig. Omtalen av hyllingene kan derfor gi oss et innblikk i baglernes organisering.

⁸⁵ Millers poeng er at selv om en dialog, eller som her en tale, ikke er korrekt angitt, så vil den allikevel avdekke hvilke argumenter som kunne blitt brukt i gjeldende kontekst. Dette sannsynliggjør at sagaens versjon av argumentasjonen er korrekt. Inges byrd var omstridt i samtida. -Miller: 1990: 46. Forøvrig er ikke argumentet helt avhengig av å være autentisk. Det gjør seg gjeldende selv om det skulle være konstruert av sagaforfatteren. Men det viser da til uenighet om byrden på et senere tidspunkt.

⁸⁶ Lenger ned skal jeg analysere et skaldekvad som vil styrke argumentasjonen rundt Inges byrd.

⁸⁷ Ss: kap. 132.

⁸⁸ Ss: kap. 142, 177.

Dette er de eneste gangene termen ”konge” ble brukt om Inge i Sverres saga. Det ville vært umulig å ikke benytte seg av dette begrepet i en slik situasjon. Dermed ser vi at sagaen kun bruker ”konge” når den er nødt, mens den i valgsituasjoner alltid unngår dette. Dette gir et innblikk i hvordan sagaen ønsker at Inge skal framstå. Kongstermen likestiller flokkene, så den unngås i størst mulig grad.

Hyllingene kan også fortelle oss om baglernes strategi. De bærer preg av å være forsøk fra baglernes side på å legitimere sitt herredømme, og å oppta kampen mot Sverre. Den rådende kongsideologien tilsa at dette var den korrekte framgangsmåten, noe som ble etterfulgt i praksis under borgerkrigstida. Dette hadde også Sverre gjort tidligere med stort hell.

Men det er åpenbart ikke slik at hyllingen nødvendigvis er en gjenspeiling av de reelle maktforholdene innad i flokken. Tilsynelatende er Inge baglernes konge, og han var selvsagt det sentrale element i en slik situasjon. Men praksisen som avdekkes når man ser på militære konflikter og lignende, viser noe annet. Samtidig var Inge et helt nødvendig element i baglernes strategi, noe som må ha gitt dem et ambivalent forhold til ham. Baglerflokkene stod i et slags avhengighetsforhold til Inge. Det var gjennom ham de ble likestilt med birkebeinerne, noe som tilsier at han ble gitt visse privilegier.

Dessuten kan vi merke oss at det ikke ble gjort noe forsøk på å krone og salve Inge. Et slikt ritual hadde Magnus Erlingsson vært gjennom, men nå nøyde man seg med den mindre pretensiøse hyllingen.⁸⁹ Hvordan skal vi tolke dette? Hadde baglerne, på hvis side kirken uomtvistelig var, ansett sitt eget kongsemne som mektig og verdig, kan det være at et slikt ritual ville blitt utført. Uteblivelsen av dette indikerer at Inge ble vurdert som så svak at dette ville bli sett på som en ”kunstig” og lite troverdig forestilling. Dessuten forsøkte ikke engang baglerne å påstå at han var ektefødt, som man skulle være i følge tronfølge-loven av 1163.⁹⁰

Dette kan tolkes på andre måter. Stormennene og Nikolas kan ha vurdert kroning som en uheldig maktoverføring til Inge. Kanskje hadde de uheldige erfaringer med dette i kjølvannet av 1163. Denne kroningen medførte at Erling Skakke, og senere Magnus Erlingsson selv, økte sin makt på bekostning av andre. Magnus Erlingsson var i tillegg ikke mer enn rundt syv år da han ble kronet. Dette innebar at hans ”forstander” Erling Skakke og resten av formynderkretsen kunne nyte godt av makta kroningen ga fram til Magnus ble

⁸⁹ I streng forstand kan vi ikke vite dette helt sikkert. Men en viktig begivenhet der kirken er involvert, ville etter all sannsynlighet bli avdekket gjennom alternative kilder (Diplomer).

⁹⁰ Det er vel disse argumentene Krag framsetter når han skal forklare hvorfor baglerne ikke fulgte loven av 1163. ”..ikke på noen måte fylte [Inge]de kravene til ”skikkethet” som kirken hadde fått knesatt gjennom den nye tronfølge-loven i 1163”.- Krag: 2005: 185.

myndig. I følge mine aldersanslag var ikke Inge så langt unna myndighetsalderen i 1196, slik at makta raskt ville glippe ut av formyndernes hender. Det er ikke urimelig å tolke den manglende kroningen som at både Nikolas og stormennene fryktet maktglidninger i favør av Inge. Strategien indikerer altså at forholdet til Inge nok ikke var helt uproblematisk. Han kunne potensielt oppnå personlig makt.

Skal dedikt om Inge. Partenes strategi og motstrategi.

Inge ble også omtalt i et skal dedikt. Konteksten er den at baglerne i 1198 omringet birkebeinerne i Bergensborgen. De ser nå ut til å ha initiativet i borgerkrigen. Ifølge sagaen var det baglerne som kvad den første strofen, og det lyder som følger:

Måndag kongen hirda si mana,
menn seg emna til våpen-stemne;
Inge baud dei opp å gange
Årle morgon til Sverreborga.
Gutar reiste merke til møtes,
Mange stenger, og stridde lenge;
Baglarar stod i brodde-haglet,
Brende skip medan kjemper rende.

Vers nummer to er birkebeinernes svar:

Måndag nidingen hirda si mana,
menn seg emna til våpen-stemne
-tuveskiten skal aldri trivast!-
Tidleg morgon om Sverreborga.
Gutar reiste merke til møtes,
Mange stenger, og stridde lenge;
Baglarar står i bannet alle,
Brende skip medan kjemper rende.⁹¹

Tolkningen av skaldekvadene i sagaene har vært gjenstand for omfattende debatt, men man har funnet få sikre innfallsvinkler.⁹² Et poeng vi allikevel kan ta med, er at skaldekvad ofte anses å representere noe autentisk og opprinnelig. Det forblir allikevel usikkert om dette gjelder i mitt tilfelle. Jeg vil hevde at dette momentet ikke er av vesentlig betydning, men nøyer meg med å fastslå at dette uansett representerer en del av propagandaen. Det er også en viss uoverensstemmelse mellom de ulike oversettingene, men i de delene jeg benytter er det konvergens.⁹³

Det er uklart om det første verset er autentisk baglerpropaganda. Samtidig er det sannsynlig at dette uansett kan fortelle oss noe om baglerne, og hvordan de ønsket å framstille

⁹¹ Ss: kap. 151. Kohts oversettelse i teksten.

⁹² Sørensen: 1993: 109.

⁹³ Storm: kap. 151, Koht: kap. 151, Gundersen: s. 195.

seg selv. Det ville virket mot sin hensikt hvis birkebeinerne ga et svært fortegnet bilde. For som det vil observeres lenger ned, så brukes del to til å rakke ned på baglernes strofe. Det blir da en forutsetning at ”baglerstrofen” er en noenlunde korrekt gjengivelse av hvordan baglerne ønsket å framstå.⁹⁴

Som vi observerer er verselinje en, tre og syv endret i strofe to, og de utgjør det sentrale i analysen. Hvordan ser dette ut originalt:

Vers 1. Verselinje 1: Mana-dag kvaddi milldingr fina men
Vers 2. Verselinje 1: Mana-dag kvaddi niðingr fina men

Vers 1. Verselinje 3: Inga hirð en upp reð ganga
Vers 2. Verselinje 3: þufu-fcitr þrifiz eigi

Vers 1. Verselinje 7: Baglar ftoðu i brodda hagli
Vers 2. Verselinje 7: Baglar ftanda i banni allir.⁹⁵

Disse tre endringene får fram to momenter gjennom en finurlig speilvending. I verselinje en og tre er det Inges rolle som endevendes. For det første går han fra å være ”milldingr”, til å bli ”niðingr”. I tillegg er han hærleder i ”baglerstrofen”, som så endres til Torgils Tuveskitt. Dette er identisk med det økenavnet birkebeinerne ga Inge, og blir et argument mot hans byrd. Verselinje syv vrir baglerne fra heltmodige krigere til de bannsatte.⁹⁶

Det virker plausibelt å tolke dette som en del av birkebeinernes motstrategi. For det første så argumenteres det mot at Inge var kongssønn som Sverre. Baglerne har en falskner og ”niðing” som leder, og de reduseres til en opprørsflokk. Baglerne forsøker derimot å framstille seg som likeverdige ved å framheve Inge. Dessuten forsøker birkebeinerne å slå tilbake mot bannsettingen og kirkens støtte til baglerne. Vi må også ha i mente hvilke muligheter man hadde for å spre sine synspunkter blant befolkningen. Et poengtert kvad var blant de mest egnede måtene. Det gikk på rim, var lett å huske, og kunne spres muntlig relativt raskt.

Kvadets to angrepsvinkler blir en bekreftelse på baglernes strategi. Birkebeinerne forsøker å delegitimere Inge og motsette seg bannsettingen. Sekundært sier dette oss også noe om Inges rolle. Birkebeinerne fant det åpenbart nødvendig å argumentere mot han. Han var en

⁹⁴ Et skaldedikt skulle etter tradisjonen ha en bestemt form i henhold til heroisering og lignende. Sjangerkravet vil da kreve en bestemt utforming av kvadet. Dette vil legge et ytterligere press på hvor ”fritt” baglerne kunne beskrives i denne situasjonen.

⁹⁵ Ss: kap. 150. Den termen som kan trenge en utdypning er: ”Milldingr”. Det oversettes med: Mild, gjev mild mann; konge, høvding.

⁹⁶ I kapitlet om Nikolas blir bannsettingen av Sverre beskrevet. Her rekkes det å fastslå at Sverre og birkebeinerne var de bannsatte, og at diktet brukes for å slå tilbake mot denne påstanden.

helt vesentlig del av baglerflokkens eksistensgrunnlag. At han var så sentral for flokken, kan ha gitt komplikasjoner for hans personlige maktposisjon.

Inges makt endres i løpet av perioden.

Vi har noen indikasjoner på at Inge fikk økt betydning i løpet av perioden. Vi begynner med en episode som er symptomatisk for hvordan Inge framstilles i første del av perioden. Det sies at baglerne satt i Viken og på Opplandene, og at Hallvard av Såstad hadde deres kongsemne i ”varðveita” vinteren 1197/98.⁹⁷ I tre ulike sagaversjoner blir dette oversatt med begrepet ”varetekt”.⁹⁸ I norrøn ordbok står det: ”ta vare på”, ”passe” og ”gøyme”. Hos Fritzner er det oversatt med: ”tage vare paa noget saa det ikke skal komme til Skade”. Sistnevnte forståelse virker mest korrekt i mitt tilfelle. Dette får fram de to elementene ved Inge. For det første er ikke Inge personlig en viktig maktfaktor. Han blir tatt vare på av Hallvard. Men samtidig forstår vi, uten at dette nevnes eksplisitt i sagaen, at Inge hadde stor symbolsk verdi for flokken.

Det kan i utgangspunkt innvendes at termen er del av birkebeinernes propaganda. De hadde interesse av å framstille Inge som ubetydelig. Men det er også slik at hvis termen ikke inneholder en flik av realitet, ville ikke propagandaen ha effekt. Tvert imot ville dette slå tilbake på avsenderen. Jeg mener derfor at denne episoden får fram de to sidene ved Inge i den første delen av perioden.

Kan man observere noen endring i den siste delen av perioden? Som det ble beskrevet i begynnelsen av kapitlet, så er det noen anledninger der Inge er likestilt med andre av de framstående baglerne. Symptomatisk er situasjonen ved kringsettingen i Tønsberg. Baglerne klarte i denne trengte situasjonen å smugle ut et brev.⁹⁹ Dette brevet ble adressert til Inge og Sigurd jarlsson. Hva kan det indikere?

Her kan vi i første omgang trekke en parallell til forholdet mellom Håkon og Skule. Det ser ut til å være en tett sammenheng mellom deres makt, og hvem som skrev og mottok brev. Før Håkon ble tatt til konge i 1217, har vi fem eksempler på at Skule alene skriver og mottar brev som riksstyrer.¹⁰⁰ Fram til kongsmøtet i 1223, hvor de var forholdsvis likestilt, har vi hele ni ”felles” brev.¹⁰¹ I perioden 1223 til 1240 øker Håkons makt, og det gjenspeiler seg i brev materialet. Nå er det praktisk talt bare Håkon som skriver og mottar brev på vegne

⁹⁷ Ss: kap. 142.

⁹⁸ Koht: kap. 142, Storm: kap. 142, Gundersen: s. 179.

⁹⁹ Ss: kap. 177.

¹⁰⁰ RN: 392, 393, 394, 395, 397.

¹⁰¹ RN: 404, 407, 411, 415, 419, 425, 430, 431, 432,

av birkebeinerne.¹⁰² At brevet var stilet til både Inge og Sigurd, indikerer derfor en likestilling dem imellom.

Forholdet mellom Inge og Sigurd minner om relasjonen mellom Magnus Erlingsson og Erling Skakke. Dette var en organiseringsmodell som baglerne kjente godt. I følge baglerne selv var Sigurd Inges onkel, slik at det er slektskapsforhold i begge relasjonene. I tillegg døde Hallvard av Såstad i 1199.¹⁰³ Inge hadde inntil da vært mye sammen med han på Opplandene. Det virker nå som at Inge overtar Hallvards plass i kompaniskap med Sigurd.¹⁰⁴ Sammen kunne de fylle det tomrommet som Hallvard etterlot seg. Vi kan også observere den samme maktglidningen i formyndernes disfavør da Magnus og Inge ble eldre.

Det er noen flere mindre situasjoner mot slutten av perioden som viser en viss endring i omtalen av Inge.¹⁰⁵ Han omtales noe hyppigere, og ofte i samband med at andre av baglernes stormenn nevnes. Han utøver selv noe konkret makt sammen med andre, og er med i direkte militære aksjoner. I noen få tilfeller navngis han også først i setningene. Beskrivelsene minner om dem som blir brukt om de framstående stormennene.

På den annen side står det heller ikke nå noe sted at Inge alene ledet en del av hæren, eller at han styrte baglerne på andre områder. I teksten finnes det ingen passasjer som antyder at Inge var en sentral instans. Han tok aldri avgjørelser på egen hånd, og trengte ikke sanksjonere beslutninger. På tross av en viss nyansering, kan vi vanskelig konkludere på annet vis enn at Sverres saga også for 1199-1202 presenterer Inge som en uvesentlig maktfaktor. Kunne Inge allikevel inneha mer makt enn det en overfladisk lesning av Sverres saga tilsier?

Symbolsk makt gir faktisk makt.

De resterende baglerne stod i et gjensidighetsforhold til Inge. For å delta i det politiske spillet var de avhengige av et kongsemne. Biologisk sett var antallet kongsemner begrenset. Selv om

¹⁰² Det finnes to unntak fra dette. Og det er: RN: 601 fra 1230, og RN: 679 fra 1237. Disse tallene kan også problematiseres. For eksempel satt Håkon og Skule i hver sin landsdel store deler av tiden 1223-40. Dette vanskeliggjør fellesbrev. Samtidig møttes de såpass ofte at langt flere felles brev ville vært mulig. Det virker urimelig at brevene ikke skulle gjenspeile maktforholdet disse imellom.

¹⁰³ Hallvard blir mye omtalt i kapittel fire og fem. Kort fortalt så var han stormann på Opplandene som hadde kjempet mot Sverre helt fra 1177. Også hans sønn Narve døde i 1199.

¹⁰⁴ I kapittel fem vil det bli vist at Sigurd i utgangspunktet ikke har en lokal forankring, men at han var mye til sjøs med sin sveit. På slutten av perioden endres dette. Han er nå mer på Opplandene sammen med Inge. Sammen fyller de plassen etter Hallvard.

¹⁰⁵ Ss: kap. 156, 160, 166, 171.

det fantes muligheter for å hevde at noen med uklare slektskapsforhold var av kongsbyrd, var det uansett ikke overflod av troverdige kongsemner. Inge symboliserte dessuten kontinuiteten tilbake til Magnus Erlingsson. Hans opphav var fra den viktigste ætten i Norge. Det var bare gjennom han at baglerne kunne framføre et rettmessig krav på den norske tronen. Uten han som et symbol på ”toppen”, ville baglerne hatt vanskeligere for å holde sammen. Inge besatt en symbolverdi ved å være deres konge, og han var ikke lett å erstatte. Dette må ha medført at Inge fikk en del privilegier.

Som neste kapitel viser befant ikke Nikolas seg i Norge i perioden 1199-1202.¹⁰⁶ Det kan ha medført at Inges rolle ble viktigere. På sett og vis var det nå kun han som skapte et bindeledd til det sakrale for baglerne. Han ble da også ensbetydende med baglernes mulighet til å distingvere seg fra birkebeinerne. Også dette momentet tilsier at Inge hadde stor betydning for flokken generelt. Det virker underlig om ikke dette spilte en rolle for hans personlige makt.

Tendensen i episodene om Inge i Sverres saga må kunne karakteriseres som rimelig entydig. Hans reelle makt er mangelvare. Samtidig innledet jeg dette kapitlet med å understreke at det finnes grunner til at birkebeinerne ville framstille Inge på nettopp denne måten. Men jeg mener å ha vist at han hadde en symbolsk og legitimitetsskapende rolle, som medførte at han i praksis må ha innehatt mer makt enn det sagaen gir uttrykk for. Men selv om det er samsvar mellom teorien og empirien i første omgang, er fortsatt grunnlaget for å trekke en konklusjon spinkelt. Det er derfor grunn til å se nærmere på de andre kildene, og jeg begynner med baglersagaene

Baglersaga A og B. Ulike beskrivelser, hva betyr det?

Også baglersaga A og B har noe omtale av Inge. På tross av at versjon B i utgangspunktet er den lengste, er omtalen av Inge kortere enn i A. Det er kun én episode som opplyser at Inge satt på Helgøya sommeren 1202.¹⁰⁷ Der ble han overfalt og drept av bøndene på Opplandene og noen av kongens håndgagne menn. Samtidig beskrives Inge som mer aktiv i kampen. Det står at: ”Få menn gikk ut før kongen”, og at ”de [baglerne] verget seg vel”.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Dette står i kapitlet om Nikolas. Dette kapitlet vil også understreke at Nikolas var viktig for å vise at kirken støttet baglerne.

¹⁰⁷ Bs B: s. 9, 10.

¹⁰⁸ Bs B: s. 10. ”Fáir menn gengu fyrr út en konungr”. Og ”þeir vörðusk vel”.

I A-versjonen, som generelt er kortere, er episodene om Inge langt flere. Det nevnes at Inge ble tatt til konge da Sverre beleiret Slottsfjellet. Da Sverre så forlot Viken, dro Inge dit og skaffet seg skip og ” fikk på ny mye folk”.¹⁰⁹ Inge og baglerne aktet seg helt til Bergen, men birkebeinerne fikk nyss om deres ferd, så de møttes i et sjøslag ved Rott på Jæren. Dette slaget tapte baglerne, de dro seg derfor tilbake til Viken og senere til Opplandene. Her ble Inge sveket av sine menn, og han ble drept på Helgøya av de lokale bøndene.¹¹⁰

I B versjonen blir det riktignok også beskrevet en del av det samme som i A. Men der A navngir Inge som flokkens leder ved flere anledninger, benytter B seg alltid av den generelle termen ”baglerne”. Under Rott-slaget navngis for eksempel tre birkebeinerhøvdinge, mens Inge kun navngis i den kampen hvor han fikk sin bane.

Noe som også skiller i beskrivelsene fra Sverres saga, er at Inge nå er denne flokkens reelle leder. Det som først og fremst underbygger dette, er at Inge er framtreddende i flere kamper i A. I den siste avgjørende kampen er Inge aktivt kjempende i begge beretningene. Dette kan tilskrives at han hadde blitt eldre. Etter mitt syn er det mest rimelig å anslå hans alder til mellom 17 og 21, noe som økte hans autoritet.¹¹¹

Det finnes også en episode til som bryter helt med beskrivelsen i Sverres saga. I baglersaga A får vi høre om en mann ved navn Gunnar Lest som Inge ”[...] på mange måter [hadde] gjort vel mot”.¹¹² Videre får vi høre i B at: ”[Inges] høvdinge hadde lenene inne på Opplandene”.¹¹³ Det kan virke rimelig å tolke dette som at Gunnar og flere stormenn hadde fått sysler av Inge. Dette danner en form for redistribusjonsprinsipp med Inge som sentralen, noe som bryter fundamentalt med beskrivelsene fra Sverres saga.¹¹⁴

Det som er kjernen i disse kildene, er ikke hva de faktisk omhandler, men heller ulikheten i beskrivelsene. Versjon B omtaler Inge kun i den episoden der han får sin bane. Han framstår derfor som lite betydningsfull. I versjon A er derimot Inge baglernes leder. Det er han som leder flokken i de ulike operasjonene, og de har også kapasitet til å gå offensivt til verks. Han skjules heller ikke bak termen ”baglerne”, og han omtales ofte til tross for at beskrivelsene generelt er kortere enn i B.

¹⁰⁹ Bs A: s. 5. ”Fengu þá enn mikit lið”.

¹¹⁰ Bs A: s. 3, 5, 6, 7, 9, 10. Alle episodene i avsnittet står på disse sidene.

¹¹¹ I neste underkapitel vil jeg behandle de andre årsakene til at han nå var mer betydningsfull.

¹¹² Bs A: s. 7. ”[...] hafði marga hluti gert vel til hans”. Pedersens oversettelse i teksten.

¹¹³ Bs B: s. 9. ”[Inges] Høvdinge hafde Lænene inde paa Oplanden”. Her har vi dessverre bare Friis sin oversettelse fra ca 1600 å forholde oss til.

¹¹⁴ Redistribusjonsprinsippet forutsetter en sentral og en form for hierarki. Dette er det motsatte av gjensidighetsprinsippet. -Lunden, Kåre: Økonomi og samfunn: s.38. Argumentet kan nyanseres. Det er bare snakk om en kort periode høsten 1202. Utdeling av sysler kan også tolkes som gaver. I en slik situasjon er det neppe rimelig å anta at baglerne hadde sysler i egentlig forstand. Allikevel bryter dette noe med tidligere beskrivelser. Inge utgjør en slags sentral i beskrivelsen.

Versjon B ”bekrefter” tendensen fra Sverres saga. Kildene i birkebeinertradisjonen framstiller Inge på samme måten. I baglersaga A er dette snudd på hodet. Inge er leder når han blir presentert. Omtalen er riktignok ikke så omfattende, men Inges framtrede bryter ikke kvalitativt med hvordan ”gjeng-lederen” Sverre presenteres.¹¹⁵ Dette antyder at det finnes en tendens i birkebeinertradisjonen. De hadde interesse av å beskrive Inge som uviktig, og så ble gjort.

Samtidig kan dette momentet nyanseres. Sverres saga tilskriver Inge noe mer makt i den siste perioden, men allikevel aldri som leder alene. Det er også et skille i de to baglerversjonene, men tross alt så beskriver også versjon B Inge som leder. Dessuten kan de ulike beskrivelsene komme av den endrede konteksten, noe som behandles lenger ned i kapitlet.

Håkons saga. Måtte Inges tidligere beslutninger respekteres?

I Håkons saga er det en hendelse der Inge omtales. I 1234 oppstod det splid mellom Håkon og biskop Pål i Hamar. Striden stod om retten til førnevnte Helgøya. I sagaen står det følgende: ”Denne øya hadde Inge, som baglarane kalla kongen sin, gitt bispestolen i Hamar; men birkebeinane kalla han ein falsk konge og sa at han heitte Torgils Tuveskit og var dansk”.¹¹⁶ Videre står det at: ”No tykte kong Håkon at han [Inge] ingen rett hadde hatt til å gi bort farsarven hans. Men biskopen nekta tvert å gi frå seg øya”.¹¹⁷

Denne konflikten ble faktisk så alvorlig at biskopen i 1234 forlot landet og dro til Paven.¹¹⁸ Konflikten alvor dysses ned i Håkons saga og omtales nesten ikke. Men gjennom flere diplomer fra paven kan vi se dens fulle bredde.¹¹⁹ Det ligger utenfor mitt undersøkelsesområde å foreta et nærstudium av denne konflikten. Allikevel er det flere momenter herfra som kan hjelpe oss med å forstå Inges posisjon.

For det første *argumenteres* det for at Inge var en falsk konge. Det at dette ikke bare kan fastslås, men heller må argumenteres for, er en erkjennelse av at Inge må ha hatt en viss

¹¹⁵ ”Gjeng-leder” er hentet fra Bagges analyse av Sverres lederskap. Han var leder gjennom sin personlige framtrede. –Bagge: 1996.

¹¹⁶ HHs: kap. 178. Helles oversettelse i teksten. Her er det en direkte feil i Storms sagaoversettelse. Det står: ”.. var dansk og søn av Torgils-tuve skitt”. (Min kursivering). Storm: kap. 178. Men i originalen står det: ”..heita þorgils þufu-skitt og væri danskur.-Hákonar saga Hákonarsonar: kap. 178. Argumentasjonen i Sverre og Håkons saga er altså konsistent. Begge kaller han for Torgils Tuveskit, og de nevner ikke at han skulle være sønnen til vedkommende istedenfor.

¹¹⁷ HHs: kap. 178. Helles oversettelse i teksten. ”Þotti kongi hann ecki mega gefa fǫdurleyfd sijna. Biskup syniadi þverliga að lata lausa Eyna”.

¹¹⁸ HHs: kap. 178. RN: 640.

¹¹⁹ RN: 629, 631, 632, 634, 637, 639, 640.

posisjon. Sagaen er nedskrevet så seint som 1264/65, noe som er 30 år etter denne konflikten. Om argumentasjonen er en gjengivelse av hva som ble sagt i 1234, eller om dette er påstander fra nedskrivningstidspunktet, er vanskelig å avgjøre. Men det vi uansett kan fastslå, er at lenge etter hans død måtte birkebeinerne bruke energi på å undergrave hans posisjon.

Sakens kjerne er om Inge hadde rett til å gi bort Helgøya til biskopen. Antakelig satt biskopen på et nå tapt gavebrev der han ble gitt disposisjonsrett over Helgøya. Det er derfor trolig at Inge hadde mulighet til å utstede diplomer som ble respektert, og det forutsetter at det lå en viss makt hos utsteder. En del antakelser tilsier at Inge ga bort Helgøya i 1201/02.¹²⁰ Dette er en av flere faktorer som tilsier at han besatt mer makt på slutten av perioden.

Denne sakens løsning kan tolkes som en innrømmelse fra Håkons side. I 1237 forliktes nemlig biskopen og Håkon.¹²¹ Riktignok fikk Håkon overta Helgøya, men det var først etter at biskopen hadde godtatt å motta andre kongseiendommer med tilsvarende verdi istedenfor. Dette betyr at Håkon de facto anerkjente at Inge hadde autoritet på dette området. Han hadde legitim rett som konge til å gi bort Helgøya. Dessuten var nok Håkon på denne tiden spesielt interessert i å overta Helgøya. Øya hadde nemlig fungert som base for birkebeinerne motstandere i lang tid. Foruten at baglerkongene Inge Magnusson og Erling Steinvegg hadde brukt dette som tilholdssted, var dette også for bare noen få år siden Sigurd Ribbungs hovedbase.¹²² Men selv om Håkon åpenbart var spesielt interessert i å overta Helgøya, så turte han ikke presse dette igjennom med rå makt. Han måtte respektere at Inge hadde gitt bort øya, og saken ble trenert over flere år.

Det kan innvendes at dette var en konflikt mellom konge og kirke, der Håkon uansett ikke hadde mulighet til å overkjøre kirken. Samtidig foregikk disputten med Skule, som begynte å dra seg til utover i 1230 årene. Håkon kan ha hatt spesielt behov for å holde seg inne med kirken. Men uansett så står det fast at Inges overdragelse av Helgøya var kirkens kronargument, og at Håkon i praksis erkjente påstandens legitimitet. Håkon turte ikke benytte seg av rå makt. Hele denne historien gir inntrykk av at Inge besatt noe makt. Som baglernes *konge* hadde han rett til å gi bort Helgøya. Kan vi spore noe av det samme i diplomene?

¹²⁰ Den ene antakelsen er at gaven (Helgøya) ble gitt bort på dette tidspunkt for å sikre Inge politisk støtte fra den lokale kirken. Behovet for støtte til den hensvunne baglerflokket var nå prekært. Geografisk sett er også baglersagaen klar på at Inge befant seg i dette området på dette tidspunktet. –Magerøy: 1988: s. 9,10. Også en rekke andre argumenter som er blitt presentert tidligere, tilsier at Inge nå kunne ha autoritet nok til å utføre denne handlingen. (Dette kan slå over i sirkelargumentasjon, men jeg vil allikevel hevde at argumentet bæres av alle de andre momentene jeg har trukket fram.)

¹²¹ HHs: kap. 188.

¹²² Magerøy: s. 46. HHs: kap. 135,137. Også langt tidligere var denne øya utgangspunkt for motstand mot rikskongene Olav Haraldsson og senere Harald Hardråde. – Kolstad: 1990: 12. Naturforholdene tilsier at dette området er et godt utgangspunkt for lokal makt. Øya er lett å forsvare, og området rundt er kornrikt.

Diplomene. Hadde Inges beslutninger legitimitet?

Det finnes to diplomer som belyser Inges virke. Erling Magnusson 1204-1207 stadfestet at Hovedøya kloster skal ha en gård som tidligere er gitt av hans bror J.¹²³ J-en indikerer i følge Regesta Norvegica at det enten er Jon Kuvlung eller Inge, fordi en "J" kan forstås som både I og J i dag. Men dette er direkte feil. Det forholder seg nemlig slik at Jon er sønn av Inge Krokrygg, mens Erling Steinvegg er sønn av Magnus Erlingsson. De har heller ikke felles mor, slik at det kan utelukkes at de skulle være halvbrødre. Konklusjonen må derfor bli at dette stadfestningsdiplomet stammer fra Inge.

Dette viser igjen at Inges beslutninger hadde legitimitet. Stadfestingen bekrefter at Inges vedtak var gyldige, og de ble derfor opprettholdt. Diplomet kan også tolkes som at stadfestingen nettopp viser at Inges beslutning stod svakt i ettertid og derfor måtte bekreftes. Men dette var en helt vanlig prosedyre i høymiddelalderen, som ikke peker mot at den tidligere beslutningstakeren skulle stå spesielt svakt.

Også et annet diplom sier mye om legitimiteten i beslutningene til Inge.¹²⁴ Dette er utstedt av Filippus baglerkonge, og sier at folket i Morsdal må respektere at Asper gård er munkene på Hovedøya sin eiendom. Dette vedtaket er bekreftet gjennom en lagmanns orskurd, det er altså i tråd med loven. Akkurat i dette tilfellet går RN bort fra sin sedvane med å nevne alle navn i regesten. For når vi oppsøker originalen, står det uttrykkelig at dette er en opprettholdelse av et vedtak foretatt av Inge.¹²⁵

Det er uomtvistelig at en form for rettsavgjørelse har funnet sted. Dommen bekrefter vedtaket som var fattet av Inge. Nå kan det definitivt diskuteres om dommen er fattet på et "objektivt" prinsipielt grunnlag, eller om makta rår slik at lokalbefolkningen mistet rettigheter. Uansett står det fast at man henviste til Inges vedtak, og det må medføre at samtiden så på argumentet med en viss gyldighet. Dette viser etter mitt syn hvilken viktig del av baglernes strategi Inge må ha vært. Kun gjennom han kunne de foreta legitime vedtak som måtte respekteres. Antakelig fantes det langt flere diplomer enn de to som vi har tilgang til i dag.¹²⁶

En viktig innvendig mot de tolkningene som er foretatt ovenfor, er hva vi skal oppfatte Inge som representant for. Det kan tenkes at Inges navn benyttes i diplomene fordi han var

¹²³ RN: 326, ak reg. nr. 1084. Antakelig har man forvekslet Jon Kuvlung som var kuvlungenes leder, med Sigurd Magnusson som var øyskjeggens kongsemne. Sigurd var nemlig sønn av Magnus Erlingsson.

¹²⁴ RN: 398. DN1, nr. 3.

¹²⁵ Norske middelalderdokumenter: s. 78. Teoretisk sett kan dette diplommet være fra Inge Krokrygg. Men både tidsrom, geografi og at vedtaket skjer i baglerperioden, tilsier at dette gjelder Inge Magnusson. Også Joys er klar på at dette må være Inge Magnusson. –Joys: 1962: 19. (B).

¹²⁶ Den systemiske skjevheten i det overleverte kildematerialet ble diskutert i innledningen.

baglernes symbolske leder, uten at dette nødvendigvis medfører at han hadde personlig makt. Det kan ha stått andre krefter bak Inge som benyttet seg av hans tittel, slik at diplomene heller viser til at man i ettertid måtte respektere baglernes makt generelt. Spørsmålet er umulig å avgjøre, men det virker vanskelig å se helt bort fra at Inge selv skulle ha hatt betydning i disse situasjonene.

Denne bolken avsluttes med en vurdering av termene som beskriver Inge i de forskjellige kildene. I diplomene brukes ”Jngi.konongr”. Inge var baglernes konge. Den samme formuleringen bruker begge baglersagaene.¹²⁷ Sverres saga bruker derimot ”konungf-efni”. Bare ved hyllingene og som bruk i spott benyttes ”konongr”. Språk er forbundet med makt, og det foregår alltid en kamp om begrepsapparat og persepsjonskategorier. Partenes bruk av termer gir nok et innblikk i hvordan de ønsket å framstille Inge.

Inges fraværende moralske karakter.

I de neste kapitlene vil det bli redegjort for at Sverres saga har en moralsk tendens i sine beskrivelser av Nikolas, og av de ulike kategoriene med stormenn. Når det gjelder Inge, så gjør ingen slik tendens seg gjeldende. Hva er årsaken til dette? Det virker plausibelt å tolke dette som at sagaforfatteren ikke så det nødvendig å fordømme Inge moralsk. Han var ikke viktig nok. Baglernes generelle umoral framkom dessuten på andre måter.¹²⁸

Samtidig kan dette tolkes som at sagaforfatteren benytter seg av en annen strategi når det gjelder Inge. Her er det heller fortielsen som står i sentrum. Han omtales sjeldent, og skulle hans moralske karakter defineres, ville det vært nødvendig med flere beskrivelser. Det som også blir et dilemma, er at kjernen i en umoralsk handling med nødvendighet også må vise vedkommende som leder. Disse to momentene er sammenvevd, noe som beskrives utførlig i kapitlet om Nikolas. Det virker mest rimelig å tolke det som at den fraværende moralske fordømmelsen av Inge skyldes at han da også må framstå som leder i situasjonene. Som vi har sett så står birkebeinertradisjonen snarere for en nedtoning av Inges lederrolle.

¹²⁷ Magerøy: s. 5, 7, 9. Begrepet brukes i både: ”AM 81a, fol.(skálholtsbók yngsta)” og ”AM 47, fol.(Eierspennill)” når det gjelder baglersaga A. I baglersaga B brukes det i: ”AM 325 4c, 4to.

¹²⁸ Den moralske karakteren brukes for å angripe fiender og hedre venner. Når det gjelder Inge, så finnes det ingen episoder som framstiller han som ærerik. Men han tar heller aldri aktiv del i alt nidingsverket som baglerne utførte. Den generelle moralske fordømmelsen av baglerflokkene sikres spesielt gjennom Nikolas, men også gjennom et par av stormennene.

Desintegrasjonsprosessen. Hva viser den?

Høsten 1202 var preget av at baglerflokkene framstod som svært svekket. Svakheten kan avleses ved at de nå bare ”regjerte” over Opplandene, noe som var et langt mindre område enn tidligere.¹²⁹ Dessuten hadde de søkt tilflukt på Helgøya, som ligger rett utenfor Hamar. At de satt på Helgøya, og har trukket alle skip i Mjøsa ut dit av sikkerhetsgrunner, viser en tydelig svekket flokk. De behersket neppe omlandet rundt Mjøsa, og må ha fått betydelige fiender. Flokken hadde nå begynt å desintegrere. Hva kan det si oss?

Det er mulig å kaste et problematiserende lys over forliket mellom kirken og birkebeinerne. Helgøya lå under Hamar bispedømme, og her kunne altså baglerne søke ly. Dette kan antyde at Hamarbispen Ivar ikke var så forlikt med birkebeinerne allikevel. Dette argumentet forsterkes gjennom Håkons saga. I 1205 omtaltes nemlig biskop Ivar, og det står: ”[...] han var da som alltid ein stor uvenn til kong Sverres ætt og til alle birkebeinar”.¹³⁰ Dette gir en indikasjon på at kirken i Hamar ikke helt hadde slått hånda av baglerne. Men dette bidraget fra kirken lokalt, var øyensynlig ikke nok til å holde baglerne samlet.

Stormennene har derimot forlatt baglerflokkene helt. Ingen av dem nevnes i sagaen. Stormennenes fravær underbygges av at den eneste bagler som navngis, bortsett fra Inge, er Gunnar Lest. ”Han hadde kong Inge satt nest etter seg selv”.¹³¹ Det betyr at baglernes opprinnelige stormenn nå er borte, og at deres posisjon måtte ha vært av stor betydning. Deres fratreden sammenfaller i tid med baglernes desintegrasjonsprosess.¹³²

Det som har betydning er ikke at baglerne generelt stod svakt, men hvorfor denne svakheten oppstod. Det virker rimelig å anta at Inges egen integrasjonskraft var relativt svak. Sagaen sier klart at baglernes flokk minsket for hver dag, og hendelsesforløpet tilsier at dette er en korrekt opplysning.¹³³ Inge var ikke sterk nok til å holde flokken samlet. Hans økte makt var et resultat av stormennenes og kirkens fravær. Samtidig måtte flokken nedkjempes militært utenfra, den forvitret ikke helt av seg selv. Den som holdt flokken samlet til siste stund var Inge, så betydningsløs som leder kan han umulig ha vært. Men dette viser også at det var andre krefter som gjorde seg gjeldende i flokken, og disse vil være tema i de neste kapitlene.

¹²⁹ Bs A-B: s. 9.

¹³⁰ Håkons saga: kap. 3. ”[...] hann uar þá fem íafnan mikill vvin ętt fveRis konungf ok allra birkibeina”. Helles oversettelse i teksten.

¹³¹ Bs B: s.7. ”Hann hafði Ingi konungr áðr settan sér it næsta”.

¹³² Årsaken til stormennenes fratreden er kompleks, og vil ikke bli diskutert her. Poenget er at flokken desintegrerer når disse forsvinner, og de må derfor ha spilt en vesentlig rolle i flokkens sammenbinding.

¹³³ Bs A-B: 10.

Konklusjon

Hypotesen for dette kapitlet var at Inge fungerte som et passivt redskap for andre krefter i flokken. Dette må nyanseres. Grunnleggende sett var det ikke uriktig at Inge var nødvendig for å delta i datidens politiske spill. Han fungerte som et redskap for flokken. Både reisningen av flokken og hyllingene viser det. I skaldekvadet så vi at birkebeinerne forsøkte å slå tilbake mot denne strategien, noe som også bekreftet dens eksistens. I tillegg skapte Inge legitimitet for baglernes diplomer. Denne del konklusjonen stemmer overens med hypotesen. Gjennom Inge ble baglerne de jure likestilt med birkebeinerne.

Men vi har to fenomener som kompliserer bildet. Inges posisjon var dynamisk, hans alder passerte et kritisk punkt i løpet av perioden. Da han ble eldre, var det vanskelig å unngå at han fikk økt personlig makt. Noe lignende skjedde med Magnus Erlingsson. I tillegg medførte flokkens avhengighet av Inge at han ikke kunne neglisjeres. Dette førte til at Inge fikk personlig makt, og at han på slutten av perioden hadde en funksjon som ikke bryter kvalitativt med andre kongers.

Klargjøringen av tendensen i kildene muliggjorde resultatene. Vi har observert diskrepans mellom birkebeinertradisjonen og alternativtradisjonen. I tillegg ble det framsatt en teori som viste at førstnevnte kildekategori hadde interesse av å framstille Inge som svak og betydningsløs. En slik beskrivelse var i samsvar med forsoningsprosjektet. Gjennom empirien har denne teorien blitt sannsynliggjort.

Mine resultater bryter med tidligere forskning. Tradisjonelt har man akseptert Sverre sagas bilde av Inge, og i liten grad vektlagt de alternative kildene. Man har hatt et lite kritisk forhold til den ulike tendensen som finnes i kildekategoriene. Samtidig må det tilføyes at dette er det første nærstudiet siden Munch. Fordi omtalen av Inge er begrenset, har jeg ikke hatt anledning til å benytte meg av historiografien underveis i kapitlet. Den som derimot har blitt mye omtalt er bisp Nikolas, og hans rolle i baglerflokket er tema for det neste kapitlet.

Kapittel 3: Biskop Nikolas – baglernes ubestridte leder?

Hensikten med dette kapitlet er å foreta en vurdering av Nikolas` rolle i baglerorganiseringen. Hypotesen for dette kapitlet er at Nikolas var vesentlig for å synliggjøre kirkens støtte til baglerne. På den måten ville han være en viktig del av baglerflokkens strategi, noe som også gjør han vesentlig for flokkens samhold. En viktig forutsetning for hypotesen er forsoningsprosessen. Den innebar at noen måtte ha skylda for bagleropprøret, noe som medførte at Nikolas ble beskrevet som flokkens ubestridte leder.

Hypotesen er et brudd med tidligere antakelser. Nikolas har vanligvis blitt regnet som den mest sentrale av baglerne. Han er gjenstand for oppmerksomhet i mange avhandlinger, og er også omtalt i flere skjønnlitterære verk. Han blir gjerne framstilt som selve symbolet på baglernes motstand mot birkebeinerne, og framstår som deres ubestridte leder. I praksis blir han nærmest beskrevet som baglernes konge, og flokken var organisert i et hierarki under ham. Dette på tross av at det er allment erkjent at Nikolas i perioden 1199 til 1202 ikke befant seg i Norge.

Kapitlets første del er en vurdering av tendensen i birkebeinertradisjonen kontra alternativtradisjonen. På denne måten vil det være mulig å utfordre det bildet Sverres saga gir av Nikolas som verdslig leder. Kapitlets siste del vil ta for seg hans virke som kirkelig leder.

Historiografi

I sin framstilling er Munch helt klar på at ”Hovedmanden for dette Oprør var Biskop Nikolas”.¹³⁴ Det er han som reiser flokken, han utgjør bindeleddet mellom det geistlige og verdslige, og han er sågar deres militære leder. Hans makt kan vi for eksempel se i utfoldelse når bøndene gjorde opprør i 1200. Årsaken til dette opprøret er i følge Munch, at biskop Nikolas gjennom ”hemmelige Udsendinger har bearbejdet de godtroende Bønder og fyldt deres Sind med blindt Raseri mod den ”bannsatte Sverre”.¹³⁵ I dette perspektivet er Nikolas ikke bare svært mektig, men han blir også ansett for å være ond fordi han står imot Sverre, som var viktig for å konstituere den norske nasjonen.

¹³⁴ Munch: 1857: 291.

¹³⁵ Munch: 1857: 371.

I den marxistisk inspirerte skolen foretok man et brudd med oppfattningen om at Nikolas skulle være spesielt ond og manipulerende. Dette synet er blitt stående, og trenger ingen videre utdypning fra min side. Når det gjelder spørsmålet om hans makt hos baglerne, er det derimot i større grad kontinuiteten som råder. Uten noen form for nyansering hevder Bull at ”Lederen for det hele, [var] Nikolas Arnesson”.¹³⁶ Men det foretas ingen argumentasjon for dette standpunktet, og det ser ut til at sagaens og Munchs vurdering blir godtatt a priori.¹³⁷ Koht derimot foretar en problematisering når han hevder at: ”Bisp Nikolas var den åndelege føraren, Sigurd Jarlsson den militære”. Men samtidig understreker han at det var Nikolas som reiste flokken, og at ”kirkepartiet” er et dekkende begrep for baglerne.¹³⁸ I tillegg hevder han i NBL at Nikolas var: ”[...] hovedmannen for opprørsflokken [...]”.¹³⁹

Hvordan er så oppfattelsen hos de resterende som har omtalt Nikolas? Det framstår som klart at det er Munch som har foretatt det grundigste studiet. Ingen av de nye avhandlingene utfordrer direkte det grunnsynet som han forfekter angående Nikolas` posisjon. Siden studiene er temmelig overfladiske når det gjelder vurdering av baglerne, det er gjerne Sverre som utgjør pivotpunktet, er vel egentlig ikke mulighetene til å utfordre Munch særlig nærværende. Likevel nyanseres det noe. Joys gir Nikolas den ledende og avgjørende rollen, men samtidig avskriver han ikke helt Sigurd Jarlsson som en maktfaktor.¹⁴⁰ Hervik sier at baglernes leder var Nikolas, og forklarer dette med at så mange fra det gamle lendmannspartiet var døde.¹⁴¹ Bang proklamerer at: ”Det er ikke som Kirkens Mand, hans Minde har holdt seg nedigjennem Tiderne, men som Partihøvding”.¹⁴² Krag's framstilling går etter mitt syn langt i å trekke fram Nikolas som den absolutte leder, men han stiller spørsmålstegn ved om vi skal våge å stole på den rollen som sagaen tildeler ham.¹⁴³ Mer interessant er Helles vurdering i Aschehougs Norgeshistorie, der han sier at: ”Biskop Nikolas var den som samordnet den kirkelig-verdslige motstanden mot Sverre i Norge”.¹⁴⁴ I den

¹³⁶ Bull: 1931: 245.

¹³⁷ At Bull ikke går mer i dybden kan ha å gjøre med hans metodiske utgangspunkt. Da jeg vurderte Sverres saga som kilde, så vi at Bull mente at man ikke kunne si noe om de ideer og interesser som samler baglerne. Det er derfor rimelig at han ikke omtaler noe som han i følge seg selv ikke har grunnlag for å si noe om. På den annen side blir det et spørsmål om Bull helt klarer å følge opp sitt metodiske utgangspunkt, når han så klart utpeker Nikolas som den enerådende leder. Det utsagnet sier vel noe om hva som bandt baglerne sammen.

¹³⁸ Koht: 1952: 108.

¹³⁹ Norsk biografisk leksikon: 1923: Artikkelen av Koht.

¹⁴⁰ Joys: 1962: 346-361. (A)

¹⁴¹ Hervik: 2006: 75.

¹⁴² Bang: 1912: 105.

¹⁴³ Krag: 2005: 197-198.

¹⁴⁴ Helle: 2005: 83.

nyeste utgaven av NBL er Nikolas` rolle nedtonet noe. Han karakteriseres som ”en av de ledende skikkelsene innen baglerpartiet”.¹⁴⁵

Gjennom min metodiske tilnærming vil det være mulig å skape en ny forståelse av Nikolas` rolle. Ingen har tidligere hatt som utgangspunkt at beskrivelsen av Nikolas kan være del av en forsoningsprosess. Han trekkes fram for å skåne andre. Underveis i kildepresentasjonen må man derfor ha i mente at dette skal resultere i en vurdering av tendensen i birkebeinertradisjonen og alternativtradisjonen.

De bevarte kildenes bilde av Nikolas som baglerleder

Vi begynner med en oversikt over hvordan Sverres saga generelt framstiller hele lederskapet hos baglerne. Litt lenger ned skal vi så gå inn på de spesifikke beskrivelsene av Nikolas i det overleverte kildematerialet. Siden det er Nikolas` rolle vi skal vurdere i dette kapitlet, vil framstillingen nå i første omgang dreie seg om årene 1196-1199. Dette er rett og slett fordi det er kun i disse årene av perioden han befant seg i Norge. I forrige kapittel ble det grundig redegjort for Inges funksjon, og konklusjonen var at han spilte en mindre rolle som maktfaktor 1196-1199. Det er derfor naturlig å fokusere på maktfordelingen mellom Nikolas og stormennene.

I denne perioden kan vi registrere rundt 60 episoder der noen opptrer som ledere hos baglerne. Av disse kan vi utskille cirka 30 episoder der Nikolas framstår som leder. I et klart flertall av disse episodene er framstillingen slik at han alene må oppfattes som baglernes leder. Nikolas omtales for så vidt ikke spesielt mye når vi sammenligner med stormennene som samlet kategori, men han er helt klart den enkeltperson blant baglerne som omtales mest. Denne kombinasjonen, at han er den personen som omtales mest og ofte framstår som enehersker, gir leseren inntrykk av at han er den viktigste maktfaktoren hos baglerne. Han er lederen av flokken, som er organisert i det som ser ut til å være et hierarkisk system under ham. Inntrykket man sitter igjen med er at Nikolas i praksis er flokkens konge.

For å trenge dypere ned i materien, skal vi i det følgende vurdere de ca 30 episodene der Nikolas framstår som leder i Sverres saga. I tillegg redegjøres det for de andre kildene som kan belyse hans ledervirke også etter 1202. I utgangspunktet kunne Nikolas inneha tre ulike typer lederroller. Han kunne være politisk, militær og kirkelig leder. I praksis glir disse rollene noe over i hverandre, og de ulike episodene viser ofte flere lederfunksjoner på én gang. Men for å få en klarere struktur, og for å vise kildenes forskjellige vektlegging av disse

¹⁴⁵ Norsk biografisk leksikon: 1999. Artikkelen av Bagge.

rollene, vil det være et visst fokus på de ulike lederfunksjonene. Samtidig opprettholdes selvfølgelig intensjonen om å få fram tendensen i kildekategoriene.

Vi begynner med Sverres saga. Nikolas var helt vesentlig da baglerflokkene ble reist på Halør i 1196. Han hadde da vært i Danmark siden 1195. Baglernavnet er dannet av bagall, bispestav, og dette viser den sentrale rollen Nikolas hadde i reisningen. Hele flokken er oppkalt etter ham. Sagaen viser også at stormennene hadde en rolle, men den må oppfattes som underordnet.¹⁴⁶

Sverres taler spiller en sentral rolle i underbyggingen av Nikolas som leder.¹⁴⁷ I alt er det tre taler der Nikolas blir nevnt. I disse talene angriper Sverre aldri baglerne som helhet, han retter heller skytset direkte mot Nikolas. I Sverres taler er derfor baglerne representert gjennom Nikolas, og han kan vanskelig tolkes som noe annet enn den helt sentrale frontfigur.

Videre er det slik at før to viktige slag er det Nikolas som holder tale for baglerne.¹⁴⁸ Det er vanskelig å vurdere det annerledes enn at den som holdt taler for flokken, må ha spilt en helt sentral lederrolle. Talene var vesentlige når det gjaldt å oppildne massene og å skape samhold, og det er derfor naturlig at lederen påtok seg denne oppgaven.

Helt i tråd med forståelsen av talene, er beskrivelsen av baglerne og birkebeinernes første sammenstøt som fant sted til sjøs i Viken-området.¹⁴⁹ I denne situasjonen oppstod det en form for arrangert munnhoggeri mellom Sverre og Nikolas, hvor begge framstår som talsmenn og ledere for hvert sitt parti. Nikolas framstår også som en beinhard og kompromissløs person. Han var raus med skjellsordene, utfordret Sverre til holmgang, og han ville aldri inngå forlik med birkebeinerne.

Noen måneder etter partienes første sammenstøt var det strid i Oslo, og dette medførte at baglerne måtte flykte opp i landet. Nikolas skrev derfor brev til Sverre der han ba om "sætt", noe som blir oversatt med grid eller forlik.¹⁵⁰ Dette er i ordboka oversatt med: "gjere forlik med ein". Brevet framstiller det ikke som at Nikolas skulle underordne seg Sverre, men foreslår at de skal samtale om en minnelig ordning på situasjonen. Nikolas bryter denne avtalen, men den viser at de to lederne kunne avgjøre om det skulle være krig eller fred.

Da Torstein Kugad i 1198 ba Sverre om grid, la han vekt på at "kjettarbispem" hadde lurt ham til å svike Sverre.¹⁵¹ Kugad hevder også at det egentlig er baglerne som er de bannsatte. Baglerflokkene generelt har altså ingen tiltrekningskraft. Det er heller Nikolas' evne

¹⁴⁶ Ss: kap. 129. Reisningen blir analysert grundig på slutten av kapitel fem.

¹⁴⁷ Ss: kap. 133, 136, 180.

¹⁴⁸ Ss: kap. 135, 155.

¹⁴⁹ Ss: kap. 131.

¹⁵⁰ SS: kap. 136. Oversettelsene: Storm: kap. 136. Gundersen: side. 173, Koht: kap. 136. RN: 239.

¹⁵¹ Ss: kap. 153. Her brukes begrepet: "Villu-byscup". Direkte oversatt betyr det "falsk biskop".

til å lure og mislede folk som gjør at han har vært bagler. Han har evnen og makten til både å få følgesvenner og til å utvikle feilaktige bannsettinger.

Dette er de episodene som innehar mest ”politisk” karakter. Sagaens framstilling av Nikolas som baglernes politiske leder er helt klar. Det er vanskelig å finne eksempler på stormenn som entydig framstår som ledere på det øverste nivå. Ut i fra disse eksemplene må han kunne beskrives som en effektiv politisk leder. Det var han alene som foretok de viktige politiske beslutningene.

Videre har vi en del episoder som har en militær karakter over seg. Episoden der Nikolas dro ut til Elgeseter kloster i 1199 er et idealtypisk eksempel. Der tvang han prioren og kannikene til å kjempe med baglerne ved å true med nedbrenning av klosteret. De ble da så redde at de dro bort sammen med ham og var på hans skip. Ordet som brukes for ”tvang” er i sagaen ”neyða”, noe som entydig betyr tvang gjennomført med fysisk makt. I de tre oversettelsene jeg benytter er det uenighet om det hevdes at Nikolas foretok denne beslutningen alene. Men når man går til originalen, er det helt entydig beskrevet at Nikolas alene utgjør det ”bestemmende” subjektet. Det antydes på ingen måte at stormennene tok del i avgjørelsen.¹⁵²

De andre episodene følger samme lesten. Før et viktig slag om Oslo i 1197, var det Nikolas som fordelte baglernes fylkinger.¹⁵³ Dette var det bare den øverste militære lederen som kunne gjøre. Under slaget blir så Nikolas oppfordret til å ri fram for å oppildne sine menn, noe som tyder på en sentral militær rolle.¹⁵⁴ Når baglerne litt senere omringet borgen i Nidaros, er det han som førte an og sørget for at de beleirede overgir seg.¹⁵⁵ Episoden viser at han kan forhandle på vegne av baglerne. Rett før slaget ved Strindfjorden er det Nikolas som beordret nedbrenning av en bro.¹⁵⁶ Disse stridsavgjørelsene er det ene og alene han som foretok. Dessuten er han helt sentral i avgjørelsen om at Bergen skal settes i brann.¹⁵⁷ I forbindelse med denne episoden betegnes han som baglernes militære leder.

Men det finnes også hentydninger til at Nikolas ikke var så enerådende som militær leder. Før det viktige slaget om Strindfjorden forekom det en diskusjon blant Nikolas og noen av stormennene om krigstaktikken, men det endte med at ”bispen dreiv igjennom at dei rodde

¹⁵² Ss: kap. 156. ”Sipán foro þeir Nicolas byscup til Helgasetrs”. I denne konteksten betyr ”þeir” de underordnede som må lystre Nikolas’ beslutninger.

¹⁵³ Ss: kap. 135.

¹⁵⁴ Ss: kap. 135.

¹⁵⁵ Ss: kap. 137.

¹⁵⁶ Ss: kap. 156.

¹⁵⁷ Ss: kap. 150.

utetter”.¹⁵⁸ Vi har også en episode helt i begynnelsen av perioden der Nikolas og Sigurd Jarlsson tilranet seg noen penger som Sverre hadde på Hovedøya. Disse to sender også en hærstyrke til Vestlandet for å overfalle Sverres sysselmenn.¹⁵⁹

Sagaen gir Nikolas en sentral rolle i det militære, men situasjonen er mer nyansert enn når han beskrives som politisk leder. Han er gjerne helt sentral når han blir omtalt. Da var det ofte han som dirigerte hærstyrkene. Men det er også slik at hæren fungerer uten Nikolas` tilstedeværelse. Ofte er den oppsplittet, og de ulike delene styres da av stormennene.

Sagaen nevner også så vidt at Nikolas utfylte andre lederroller hos baglerne, men dette framkommer i ubetydelig grad. Vinteren 1196/97 står det ”Bisp Nikolas var om vinteren med embetet sitt i Oslo, men stundom sør i Danmark”.¹⁶⁰ Informasjonen er snever, men samtidig konkret. Den viser at Nikolas definitivt var biskop, og at han dessuten hadde utstrakt kontakt med Danmark i hvert fall den vinteren.

I Sverres saga blir Nikolas definitivt framstilt som baglernes politiske leder. Det samme gjør seg gjeldende på det militære området, selv om hæravdelinger kunne operere på egenhånd. Men på andre områder framstilles hans lederinnsats som beskjedne. Den andre kilden som direkte kan belyse perioden 1196-1199 er ”En tale mot biskopene”, som også gir en framstilling av Nikolas` ledervirke.

Tittelen i seg selv antyder at Nikolas og de andre biskopene generelt hadde mye makt. Man fant det nødvendig å polemisere mot dem. De hadde jo ”lurt” Paven til å bannlyse Sverre. Mest spennende for denne analysen blir ”En tale mot biskopene” mot slutten. Her ramser skriftet opp biskoper som gjennom historien har framsatt vranglære. ”Den verste og den som gjorde størst skade, var *Nicolas Advena* [utlending]”.¹⁶¹ Han beskyldes til og med for å være grunnleggeren av islam. Det står også at slike biskoper som dette har ført til at kongene har måttet intervensjon for å beskytte kirken.

Det er vanskelig å tolke dette som noe annet enn et kraftig angrep på Nikolas.¹⁶² Det er dessuten utført på en snedig måte. Lignelsen som dras opp er lettfattelig, men overbevisende. Argumentasjonen som brukes fungerer både hos lek og lærd. Lærdommen vi skal trekke ut av dette, er at kongelig inngripen er legitimt hvis kirken kommer ut av kontroll fordi biskopene prediker vranglære. Nikolas blir portrettert som mektig i denne kilden. Gjennom manipulasjon og løgner sikrer han seg Pavens støtte. Denne støtten bruker han til å tilegne seg

¹⁵⁸ Ss: kap. 158. ”En byscup reð at ut var roit”. Kohts oversettelse i teksten.

¹⁵⁹ Ss: kap. 133.

¹⁶⁰ Ss: kap. 132. Kohts oversettelse i teksten.

¹⁶¹ Holtmark: 1961: 285. Min kursivering i teksten.

¹⁶² Koht: 1952: 114. Poenget er hentet herfra.

verdslig makt. Tendensen i de to første kildene stemmer overens. Nikolas var en viktig verdslig leder.

Den neste kilden jeg benytter er baglersagaene. Versjon B vil utdype birkebeinertradisjonen, mens den upartiske A versjonen kan gi en alternativ vinkling. Det er derfor grunn til å sette fokus på hva som skiller presentasjonen av Nikolas i de to ulike sagaversjonene. Når det gjelder forskjellen mellom de to versjonene, så er forholdet mellom dem slik at B i dette tilfellet nærmest utelukkende er et tillegg til A. Det vil derfor først bli vist hvordan Nikolas presenteres i A, i avsnittet etter vurderes så hva som legges til i B.

Den første omtalen av Nikolas inntreffer etter at baglerflokken ble reist på nytt i 1204. Selve reisningen skjedde i Danmark, og Nikolas fikk først kontakt med flokken da den ankommer Oslo. Nikolas så helst at hans frende Filippus ble baglerkonge, og han fikk støtte av dansk kongen Valdemar i denne sak. Men Erling Steinvegg gjennomførte jernbyrd og Nikolas aksepterte derfor at han ble konge.¹⁶³

I versjon B har man i denne forbindelse lagt til en personlig samtale mellom Valdemar og Nikolas.¹⁶⁴ Samtalen bærer preg av å være et renkespill fra Nikolas' side for å fremme hans og ættens interesser. I tillegg har Nikolas harde utfall mot Erling Steinvegg. Erlings kongelige byrd ble betvilt, han karakteriseres som sønn av en torpmann. Også birkebeinerne får gjennomgå. De har tatt et uvetting barn til konge, og har brakt landet stor uro, vrede og plage.¹⁶⁵

De neste episodene inntraff høsten og vinteren 1204-05. Først ramses det opp hvilke av baglernes ledende menn som dro på tokt til Bergen, hvorav Nikolas var en av dem. Videre tas det en del avgjørelser i forbindelse med denne turen. Vi får høre at: "Nikolas og kongen tok den råda" at de skulle angripe Bergen.¹⁶⁶ Når de senere vurderer å oppheve beleiringen av Bergen, skjer det ved at Nikolas foreslår det, og dette blir så vedtatt gjennom rådslagning. Videre så blir baglerne forfulgt av birkebeinerne. De foretar da en ny rådslagning, og følger Nikolas' forslag om at de skal dra til Danmark.¹⁶⁷

Alle disse episodene er identiske i versjon B, men man har også lagt til en hendelse. Det fortelles at Nikolas fåfengt sendte en hærflokk til Valdres for å ta to av brødrene til Bård

¹⁶³ Baglersagaen: Magerøy: 1988: s. 20-25.

¹⁶⁴ Bs: s. 21-22.

¹⁶⁵ Denne delen av sagaen finnes bare i oversettelse av Friis fra ca 1600. Det gjør at vi på dette området ikke kan fordype oss i etymologien.

¹⁶⁶ Bs: s. 32. Oversatt av: Gunnar Pedersen: 1979: kap. 13. Ordet som brukes for råd er "ráð". Dette begrepet kan oversettes på noe ulikt vis. Men uansett så er kjernen at "ráð" inkluderer flere i beslutningsprosessen. Det er ikke en ordre som kommer fra sentralt hold.

¹⁶⁷ Bs: s. 30-35. Alle episodene i avsnittet blir omtalt på disse sidene.

Guttormsson.¹⁶⁸ Denne beslutningen er det kun Nikolas som tar, mens i A fatter han aldri avgjørelser på egenhånd.

Nikolas blir også omtalt i forbindelse med at ny konge skal utnevnes etter Erling Steinveggs død i 1207.¹⁶⁹ Han spiller nå en tilbaketrukket rolle. Riktignok så vinner Filippus fram, Nikolas` frende. Men sagaen beskriver at det var bøndene som tvang gjennom valget av Filippus, fordi de mente han var best skikket til å sikre lov og rett.

Den siste omtalen i versjon A er i forbindelse med Kvitsøy-forliket fra 1208.¹⁷⁰ Nå opptrer Nikolas og erkebiskop Tore som fredsmeglere mellom flokkene, begge to er innstilt på å få til et forlik. De to flokkene overtales så til å ha direkte forhandlinger. Nikolas har problemer både med å få baglerne til å forhandle og til å godta sluttavtalen. Avtalen innebar at Filippus måtte si fra seg kongsnavnet, men samtidig fikk han ekte Kristin kong Sverres datter. Til slutt ble en avtale underskrevet av de ledende menn på hver side, hvorav Nikolas ikke var en av dem.

Versjon B har noen tilleggsopplysninger om Nikolas` rolle. Det viktigste er at det refereres fra en personlig samtale han hadde med Kristin kongsdatter.¹⁷¹ Hun vil i utgangspunktet ikke gifte seg med Filippus som ikke skal være konge lenger, men Nikolas forsikrer at avtalen med birkebeinerne vil bli brutt og at Filippus dermed beholder kongsnavnet.

I tillegg omtales Nikolas i versjon B i to episoder som overhodet ikke er nevnt i A. For det første omtales et forlik mellom kirken og birkebeinerne i 1204.¹⁷² Biskopene, deriblant Nikolas, dro til sine bispestoler i Norge etter at Håkon Sverreson ble konge. Bannlysingen av Sverre og hans følgesvenner var nå opphevet, og baglerne har ikke lenger hevd på kirkens støtte. Det nevnes også i 1212 at Nikolas, Martin biskop og erkebiskopen satte sitt segl under en avtale om arverett mellom Håkon galen og Inge Bårdsson.¹⁷³

Oppsummert kan vi observere at Nikolas omtales relativt sjeldent i A. Han spilte en rolle ved flere av de viktige begivenhetene, men dette skjedde ofte gjennom biskopsembetet. Mange beslutninger ble også foretatt uten hans medvirkning. Når han så utøvet makt, framstår han ikke som en autoritet. Hans vilje må bli sanksjonert av andre før den blir satt ut i livet. I alle disse hendelsene presenteres Nikolas bare som èn av flere ledere.

¹⁶⁸ Bs: s. 35. Bård var i en årrekke blant birkebeinernes fremste menn. Han var gift med kong Sverres halvsøster Cecilia.

¹⁶⁹ Bs: s. 82-83.

¹⁷⁰ Bs: s. 112-116.

¹⁷¹ Bs: s. 115.

¹⁷² Bs: s. 9.

¹⁷³ Bs: s. 124.

B ”korrigerer” noe av dette inntrykket. For det første omtales han generelt hyppigere. I tillegg er Nikolas langt mer av en leder i de episodene som er tillagt. Han kan ta, og tar, beslutninger på egen hånd. Dessuten intervensjoner han aktivt i det politiske spillet. Han tillegges i denne versjonen klare verdslige lederegenskaper. Disse tilleggsepisodene representerer således et brudd med resten av sagaens framstilling, men de er i overensstemmelse med den tendensen vi har sett tidligere i birkebeinertradisjonen.¹⁷⁴

Nikolas levde fram til 1225, så også i første del av Håkons saga blir han omtalt. Denne kilden bidrar også til å utdype hvordan birkebeinertradisjonen presenterte Nikolas. Det første vi hører om Nikolas, er at han og danskekongen på ny reiste baglerflokket i 1204. Dessuten hevdes det at Nikolas fikk sendt ut folk for å få tak i det følget som førte Håkon over fjellet til Nidaros.¹⁷⁵ Fra første stund blir altså Nikolas beskrevet i Håkons saga som en av de mektige hovedfiendene til birkebeinerne.

Videre beskrives Nikolas i nøkterne vendinger som deltaker i viktige begivenheter. Det blir beskrevet at han stadfestet en avtale om arverett mellom Inge Bårdsson og Håkon Galen, dette vel i kraft av å være biskop.¹⁷⁶ Han var også en av bakmennene for forliket mellom baglerne og birkebeinerne i 1218 uten at hans rolle blir utbrodert noe spesielt.¹⁷⁷ Dessuten blir han nevnt som deltaker på det store kongsmøtet i 1223.¹⁷⁸

Men Nikolas hadde også en skjult deltakelse i maktspeilet. Etter at baglerflokket ble oppløst i 1218, var ribbungene og slittingene de viktigste opprørsgruppene mot birkebeinerstyret. Ved flere anledninger knyttes Nikolas til disse grupperingene.¹⁷⁹ Han ble beskyldt for å sette ut rykter som bare er falskt oppspinn. Dette for å hjelpe slittingene.¹⁸⁰ Senere sender Skule jarl bud til Nikolas om at han måtte gjøre en innsats for å ødelegge ribbung- flokken. Nikolas ”innsats” består så i å sende en frille til ribbungene for å egge dem til forlik. Innsatsen var med andre ord liten. I 1225, rett før hans død, har vi ytterligere to episoder der Nikolas står i ledtog med ribbungene. For det første klarer han å oppholde birkebeinerne i Oslo slik at ribbungene kunne trekke seg unna. Senere lar han det falle ord om at han vil forsøke å forlike birkebeinerne og ribbungene. Men umiddelbart etter dette finner

¹⁷⁴ Her må vi ha med oss kildevurderingen fra innledningskapittelet. A er den upartiske versjonen, mens B står i birkebeinertradisjonen. De to forfatterne gir altså en ulik framstilling av Nikolas.

¹⁷⁵ HHs: I norsk oversettelse av: Audne og Helle: 1963: kap. 3.

¹⁷⁶ HHs: kap. 5.

¹⁷⁷ HHs: kap. 28.

¹⁷⁸ HHs: kap. 86.

¹⁷⁹ HHs: kap. 46, 83, 118, 133.

¹⁸⁰ Ok savgðe at þetta uar Hegomí ok Uppslatta Nicholas biskups. Disse adjektivene oversettes med: Oppspinn, usann tale og sladder. Det siste betyr: falsk tale, usann, løgn, fjas og vas. Her brukes en pleonasje for å understreke falskheten.

man brev som beviser Nikolas' falskhet.¹⁸¹ Det alluderes altså flere ganger at Nikolas var en mektig bakspiller som gjennom ulikt renkespill støtter opprørsflokkene.

Også gjennom andre handlinger utfordret Nikolas birkebeinerne og Håkon Håkonsson. Da Håkon skulle på straffeekspedisjon til Sverige, sørget Nikolas for å sende bud som berettet for svenskene at nå kommer hele Norges hær og man vil "[...] brenne både kvinner og barn, og prestane skulle dei leggje på stigar og hudstryke".¹⁸² Samtidig med dette sendte han hver dag mat og drikke til kongen som befant seg i byen. Like etter det store kongsmøtet i 1223, lover Nikolas Håkon at: "Han skulle i alle måtar vere han tru, både openberrleg og løynleg".¹⁸³ Dette er med andre ord dobbelt bokholderi.

Det finnes også noen andre episoder der Nikolas ble omtalt. Det nevnes i 1218 at han og de andre biskopene: "[...] var sjelden i samtale med kongen, men ofte med jarlen".¹⁸⁴ Det antydes at Nikolas støttet Skule Jarl i den begynnende striden mellom disse. Nikolas' falskspill er en gjennomgangsmelodi i de episodene som nevnes. Da forliket gikk gjennom i 1218 tok han imot kongen med all heder, men dette beskrives også som et falskneri.¹⁸⁵ Det finnes også et eksempel på samarbeid.¹⁸⁶ I 1224 skriver Nikolas og Håkon et brev sammen til paven der de forsøker å påvirke beslutningen om ny erkebiskop. Dette vel fordi det i akkurat denne situasjonen oppstod et interessefellesskap.

Til sist blir Nikolas' bortgang beskrevet.¹⁸⁷ Nikolas vedgår på sitt dødsleie at han ikke bare har vært trofast mot Håkon, og at han ikke hadde vært noen venn av birkebeinerne. Men Håkon viser nå storsinn og tilgir Nikolas hans utroskap, og han kommer endog med noen rosende bemerkninger om Nikolas.

Gjennom sitt biskopsembete innehar Nikolas makt, men dette er mer på linje med den autoriteten de andre biskopene også hadde. I følge disse beskrivelsene er hans viktigste maktutøvelse den skjulte støtten han gir alle Håkons fiender. Også denne fjerde kilden fra birkebeinertradisjonen framstiller altså Nikolas som innehaver av verdslig makt.

I diplomaterialet, som utgjør en del av alternativtradisjonen, eksisterer det også spor etter Nikolas. Når det gjelder perioden 1196 til 1202, er det kun to diplomer som direkte

¹⁸¹ I Håkons saga har vi ikke originalen fra kapittel 108-136. Det er derfor ikke mulig å gå inn på etymologien.

¹⁸² HHs: kap. 109. Helles oversettelse i teksten.

¹⁸³ HHs: kap. 98. "Ad vera hans vin bæde opinnberliga og leyneliga". Helles oversettelse i teksten.

¹⁸⁴ HHs: kap. 40.

¹⁸⁵ HHs: kap. 48. Begrepet som brukes for heder er "Sæmd". Dette brukes mest om kongens tildeling av ære. Men det kan også bety kompensasjon og æresoppreisning for en tidligere krenkelse. -Sørensen: 1993: 188-190. Sistnevnte beskrivelse passer i denne situasjonen. Sagaen beskriver altså at Nikolas tidligere har krenket Håkon, men dette blir nå gitt vederlag for ved at han godtar Håkons overhøyhet.

¹⁸⁶ HHs: kap. 100.

¹⁸⁷ HHs: kap. 138.

omhandler Nikolas. Det første er et verne- og stadfestningsbrev som antakelig er fra perioden 1197-98.¹⁸⁸ Det er utstedt av Absalon, erkebiskopen av Lund, og omhandler Sorø kloster på Sjælland. Hele det norske bispekollegiet har underskrevet dette brevet. Absalon har fra 1201 også etterlatt seg et testamente hvor Nikolas får en gave.¹⁸⁹ Disse diplomene knytter Nikolas til kirken i Danmark.

Det finnes også noen diplomer om Nikolas fra perioden før 1196, men de har ingen interesse i denne sammenheng. Fra perioden etter 1202 foreligger det et pavebrev fra 1211. Her konstateres det at Nikolas og erkebiskopen lyktes i å megle fram en fredsordning mellom Filippus og Inge Bårdsson.¹⁹⁰ Nikolas kunne altså være fredsmegler.

I tillegg har vi enkelte diplomer fra perioden som indirekte kan belyse Nikolas` virke. Det foreligger flere pavebrev som bevitner at kirken var motstander av Sverre. I et brev fra 30. juli 1198 som er stilet til de islandske biskopene, beskrives all styggdommen som foregår på Island.¹⁹¹ Men det verste av alt er at de støtter Sverre, og biskopene blir følgelig formanet til å bekjempe dette. 6 oktober samme år mottar erkebiskop Eirik et pavebrev hvor han gratuleres for sin faste holdning overfor Sverre. Sverre blir karakterisert som en frafallen volds mann, en helligdomsskjender som til sin mors skam endatil utgir seg for å være kongssønn.¹⁹² Vi kan også se at munkene i Norge er tillagt straff for å ha holdt messe for Sverre eller delt bordfellesskap med han.¹⁹³

De viktigste pavebrevene stammer nok allikevel fra 6. oktober 1198.¹⁹⁴ Her står vi overfor fire likelydende brev som er stilet til henholdsvis Eirik erkebiskop, kong Knut av Danmark, kong Sverker Karlsson av Sverige og jarlen Birger Brosa av Sverige. Dette er et beinhardt angrep på Sverre som føres i et voldsomt språk. Det står at han forfølger kirken og klerkene, kuer småfolk og raser mot de store.¹⁹⁵ Han har også produsert falske pavebrev. I brevene til de tre verdslige maktinnehaverne er det tilføyd at de oppfordres til å støtte motstanden mot Sverre.

I diplomene blir Nikolas overhodet ikke omtalt som verdslig leder, men det kunne vi strengt tatt heller ikke forvente. Men det kommer fram at han hadde en viktig posisjon innen

¹⁸⁸ RN: 256.

¹⁸⁹ RN: 281.

¹⁹⁰ RN: 342.

¹⁹¹ RN: 247. I et likelydende pavebrev blir også folket og høvdingene formanet til å bekjempe Sverre. -RN: 248.

¹⁹² RN: 250.

¹⁹³ RN: 270.

¹⁹⁴ RN: 251, 252, 253, 254.

¹⁹⁵ Begrepet som er oversatt med de store er: "Potentes". -DN: Bind 6, nr 7. Direkte oversatt til norsk blir dette potentater, det vil si "de mektige". Dette er identisk med de verdslige stormennene.

kirken. Dessuten er diplomene entydige på at kirken var på baglernes side. Sverre var den bannsatte, og det ble sendt ut oppfordringer om å bekjempe ham.

Tendensen er ulik i kildekategoriene. Birkebeinertradisjonen portretterer Nikolas` ledervirke på samme måten. Det er gjennomført at Nikolas har en viktig verdslig lederposisjon. Han er baglernes ubestridte leder. Når det gjelder beskrivelsene av han som kirkeleder, er dette nedtonet eller helt fraværende.

Alternativtradisjonen gir et annet bilde av Nikolas. I diplomene framkommer det at Nikolas innehadde geistlig makt, og det lille han utøvet av verdslig makt var gjennom dette embetet. Baglersaga A støtter oppunder denne beskrivelsen. Nikolas var først og fremst biskop, men dette embetet ga også en viss innflytelse på den verdslige sfæren. Men Nikolas var aldri enerådende i sine beslutninger. De ble alltid sanksjonert, og til tider også konfrontert av stormennene.

Nikolas` moralske karakter.

Kildene gir også et bilde av Nikolas` moralske karakter. I denne gjennomgangen skal vi forsøke å avdekke om det eksisterer en sammenheng mellom portretteringen av Nikolas` lederskap og hans moralske karakter. Vi skal først studere et par typiske eksempler fra Sverres saga der Nikolas portretteres som ond og feig.

Baglerne beleiret birkebeinerne i Bergen hele sommeren 1198, men de klarte ikke å innta borgen fordi Sverre kontinuerlig fikk forsyninger fra lokalbefolkningen. For å sulte ut Sverre ble det bestemt at bebyggelsen som lå rundt borgen skulle brennes. Dette var en alvorlig beslutning, men sagaen er i utgangspunktet klar på at vedtaket ble fattet i fellesskap av baglernes høvdinger.¹⁹⁶ Men etter at dette er sagt dreier mye av historien seg om å vektlegge Nikolas` rolle. Man bruker akkurat i denne settingen formuleringen: "Nicolas byscup oc lið hanf [...]".¹⁹⁷ Man hevder at Nikolas er den militære lederen, og han må derfor bære ansvaret for nedbrenningen.

Det hevdes videre at ideen opprinnelig kom fra Nikolas, men at "dei [baglernes høvdinger] vart sams om at dei skulle øydeleggje kjøpstaden i Bergen".¹⁹⁸ Det var visstnok

¹⁹⁶ Ss: kap. 150: "hofpingiom Bagla". Koht oversetter dette riktignok med bare "baglerne", men det blir upresist.

¹⁹⁷ Ss: kap. 148. Det er noe uenighet om hvordan dette skal oversettes. Storm sier: "Biskop Nikolas og hans mænd", -Storm: kap. 148. Mens Koht og Gundersen oversetter med: "Biskop Nikolas og hæren hans". Koht: kap. 148, Gundersen: s. 190). "Lið" blir oversatt med: flokk, følge, hærfølge. Ut fra konteksten så siktes det nok mot at Nikolas var den militære lederen som ledet angrepet på Bergen.

¹⁹⁸ Ss: kap. 150. Kohts oversettelse i teksten

heller ikke noe moralsk problem å brenne ned kirkene i byen. Dette fordi Nikolas hevdet at kirkene var like hellige som horehus siden de bannsatte birkebeinerne hadde oppholdt seg i dem. Det beskrives også nitidig hvordan Nikolas var med i båten som satte fyr på byen, og at han beordret baglerne til å skyte på lokalbefolkningen som prøvde å berge sine eiendeler. Det understrekes at Mariakirken og fem andre kirker brant ned, og at befolkningen aldri tilgav Nikolas dette.

Sagaen får også fram at Nikolas var feig. Mens kampen var på sitt heteste i Oslo i 1197 skal en bagler ha sagt til Nikolas: ”Herre, ri no hardt fram, for nå treng mennene våre til at De styrkjer dei”. Men Nikolas svarte da: ”La oss berre ri unna! Djevelen har sloppi laus”.¹⁹⁹ Nikolas framstår som en feiging som ikke tør å ta aktivt del i slaget.²⁰⁰ Man kan selvsagt spørre hvor troverdig det virker at en biskop skulle opptre slik, men episoden sier uansett noe om Nikolas` moralske karakter.

Den andre ”samtidskilden”, ”En tale mot biskopene”, har også en moralsk vurdering av Nikolas. Hovedpoenget i talen er at Nikolas var en løgner og lurendreier som fikk Sverre bann satt på feil grunnlag, og sikrer seg selv verdslig makt. Det at han var delaktig i å spre islam var selvfølgelig også moralsk forkastelig.

Sagaen og ”talens” framstilling er entydig. Nikolas var moralsk mindreverdige og feig. Dessuten var han, som det ble redegjort for tidligere, verdslig leder. Dette er ukontroversielle slutninger, og helt i tråd med andre historikeres konklusjoner. Hvordan er så beskrivelsen av Nikolas i de andre kildene vi kan benytte?

Framstillingen av Nikolas` karakter i Håkons saga har klare likhetstrekk med beskrivelsene i Sverres saga. Nikolas beskrives ofte som en svikefull lurendreier som støtter alt og alle som er i opposisjon til Håkon. Han benyttet seg av alle former for ”skjult” maktbruk for å vinne fram. Implisitt er dette også en feig og lite ærerik framgangsmåte. I tillegg nevner Sturla Thordsson noe ”motvillig” at Nikolas deltok i viktige offisielle begivenheter, dette i all hovedsak gjennom biskopsemetet.

Bildet av Nikolas` moralske karakter i de to baglersagaene er enda mer interessant. Der de to versjonene er samstemte beskrives Nikolas nøytralt. Det er intet som antyder at han skulle være en umoralsk, feig eller lite ærerik person. Tvert imot så følger han spillereglene, og han presenteres også som fredsmegler mellom partene.

¹⁹⁹ Ss: kap. 160. Kohts oversettelse i teksten.

²⁰⁰ Det er et høyt antall episoder med samme oppbygningen i sagaen. Det vises utallige ganger at Nikolas er umoralsk, feig og manipulerende samtidig som han er leder. I nesten alle episodene der han portretteres som militær leder er han samtidig ond. Dette gjelder for flertallet av de ”politiske” beskrivelsene også.

Ved tre episoder har versjon B en utvidet beskrivelse av Nikolas` rolle. To av disse anledningene dreier seg om personlige samtaler Nikolas hadde. I disse samtalene er han svikeyfull, feig og opptatt av egen vinning. I tillegg kommer han med hatske utfall både mot andre baglere og selvsagt også birkebeinerne.²⁰¹ Den siste ”tilleggsepisoden”, som forøvrig er den eneste gangen i sagaen der Nikolas tar en beslutning uten å konsultere andre, handler om at han sendte en flokk for å drepe sønnene til Bård Guttormsson. Slike bakholdsangrep var selvsagt lite ærefulle.²⁰² Konklusjonen blir usedvanlig klar. Versjon B sine tilføyelser endrer oppfatningen av Nikolas fundamentalt. Fra å være en nøytral fredsmegler i A, blir han nå en aggressiv deltaker som bruker ufine midler for å nå sine mål.

Diplomene, som er mer deskriptive enn normative, framsetter egentlig ingen direkte moralske dommer over Nikolas. Det kan vi vel strengt tatt heller ikke forvente. Den som definitivt blir karakterisert som umoralsk, er Sverre.²⁰³ Det kan stilles spørsmål ved om kirken ville la Nikolas ha en så framstående posisjon hvis han notorisk begikk omstridte og umoralske handlinger.²⁰⁴ Men vi kan merke oss at ingen diplomer på noen som helst måte antyder at Nikolas skulle inneha en nedsatt moralsk karakter.

For å vurdere troverdigheten til sagaframstillingene av Nikolas etter 1202, skal vi først foreta en ”indre” kildekritikk. Vi skal altså vurdere framstillingen i kildene selv. I Håkons saga er flertallet av de gangene Nikolas nevnes forbundet med noe negativt, men intet av dette kan sannsynliggjøres gjennom andre kilder. Beskrivelsene er også utformet slik at det er vanskelig for utenforstående å kontrollere. Bare de beskrivelsene som er nøytrale kan vi verifisere gjennom andre kilder.²⁰⁵

Hvis vi går over til baglersagaene, så er det slik at B sine tilføyelser ikke vekker kildekritisk tillit. To av de tre tilføyelsene er personlige samtaler, noe som tilsier at de kan

²⁰¹ Konteksten rundt samtalene ble beskrevet i forrige underkapitel.

²⁰² Her er det også to tilleggsmomenter. Sønnene det er snakk om heter Skule og Guttorm Bårdsson, og disse tilhørte en av de mest prominente ættene blant birkebeinerne. De besatt antakeligvis gode posisjoner ved nedskrivningstidspunktet. Nikolas beordrer altså et frontalangrep mot birkebeinerne. I tillegg blir disse framstilt som guttunger. I sagaen brukes begrepet ”Svein” for å definere deres alder. -Bs: s. 35. Det betyr som oftest guttunge. (For ytterligere utdypning av begrepet, se på begynnelsen av kapitlet om Inge.) Det å angripe en ikke likeverdig motstander, som for eksempel kvinner og barn, var definitivt en udåd. Men ut fra andre kilder kan vi se at de slettes ikke var så unge. Skule ble født i 1189, og var da dette skjedde i 1205 16 år. -HH: kap. 242. Guttorm finnes det ikke eksakt fødselsår for. Men når de fire Bårds sønnene ramses opp, nevnes Guttorm før Skule. -Bs: s. 27. Det var vanlig kutyme at de eldste ble nevnt først. Vi kan derfor gå ut fra at Guttorm var minst 17 år da dette skjedde. Det kan se ut til at sagaen vil skape en udåd ved å karakterisere disse som barn, mens de i realiteten var verdige motstandere.

²⁰³ For eksempel RN: 247, 248, 250, 267, 270.

²⁰⁴ Om geistlige kunne delta i krig er omstridt. RN 255 fra 1198, som vist ovenfor, sier tydelig at prester ikke skal delta i kamp. En canon (kirkelov) fra 1152-80 forbyr høyere geistlige å delta i krig, men det gjøres unntak for kamp mot hedninger. -Norske middelalderdokumenter: nr 11. Sverre kunne vel bli definert som hedning.

²⁰⁵ Dette fordi disse beskrivelsene er fra større ”offisielle” begivenheter.

være fiksjon. Episoden med Bårds-sønnene har en mangelfull kontekst som heller ikke vekker tillit, men som derimot fungerer utmerket for å plassere Nikolas i et bestemt lys.

Men uansett om disse episodene blir vurdert til å være fakta eller fiksjon, vil mitt grunnleggende poeng gjøre seg gjeldende. Versjon B valgte å sette inn noen episoder som sverter Nikolas' moralske karakter. Dette er et indisium på at birkebeinertradisjonen forsøkte å framstille Nikolas' moral på en bestemt måte.

Når vi sammenligner alle kildene som beskriver Nikolas etter 1202, så observerer vi et tydelig mønster. Birkebeinertradisjonen gir et entydig negativt moralsk bilde av Nikolas. Dette står i motsetning til alternativtradisjonen der Nikolas ikke på noen måte er framstilt negativt. Skillet i beskrivelsene er skarpt. "Birkebeinertradisjonen" har mange episoder som viser at Nikolas er umoralsk, hvorav ingen av dem kan sannsynliggjøres gjennom andre kilder. De "nøytrale" kildene derimot har *ingen* episoder som viser noe tilsvarende. Med dette som bakgrunn kan vi vurdere beskrivelsene av Nikolas som leder i Sverres saga.

Hvorfor er bildet av Nikolas som leder feilaktig?

Vi skal begynne med å analysere de to typiske beskrivelsene fra vurderingen av Nikolas' moralske karakter. Her må vi ha i mente at disse også framstilte han som verdslig leder. Det kunne vært mulig å observere om lokalbefolkningen aldri tilga Nikolas nedbrenningen av Bergen. Men det finnes ingen henvisninger til dette verken i baglersagaene, Håkons saga eller diplomaterialet. Heller ikke Sverres saga selv gjør noe nummer ut av dette ved senere anledninger. Også indirekte, om det for eksempel finnes en form for motstand lokalt mot Nikolas, er det vanskelig å observere. På den annen side kan vi generelt spore tendenser til at motstanden mot baglerne økte i Bergen. Skal vi dra en konklusjon ut av dette, peker den mer mot at samtiden oppfattet det dit hen at baglerne samlet stod bak.

Det er nok uansett åpenbart at en nedbrenning av Bergen faktisk fant sted. Spørsmålet dreier seg mer om beskrivelsene av hvordan beslutningen ble foretatt og senere utført. Joys og Koht tolker det dit hen at det var baglerne generelt som stod bak.²⁰⁶ Mens Krag og Hervik heller mer mot at Nikolas var arkitekten og pådriveren.²⁰⁷ Og ganske riktig så er ansvarsforholdet i situasjonen diffust. Det kan se ut til at sagaforfatteren fant det problematisk

²⁰⁶ Koht: 1952: 123. Joys: 1962: 348. (A). Her kunne det vært vist hvilke argumenter som brukes. Men poenget er å vise at når man studerer denne episoden isolert sett, er det ikke mulig å fastslå hvem som stod bak nedbrenningen. Hvis man derimot setter episoden inn i en kontekst, det vil si å finne tendensen i kildekategoriene, vil det etter mitt syn være mulig å gi et svar.

²⁰⁷ Krag: 2005: 194. Hervik: 2006: 81.

å skrive direkte at Nikolas alene stod bak beslutningen. Sagaforfatteren anstrenger seg heller for å gi et inntrykk av at Nikolas var den ansvarlige.

Så har vi episoden fra slaget om Oslo.²⁰⁸ Nikolas ville neppe opptrådt så plumpt og irrasjonelt i en slik situasjon. Nikolas opptrer som en kujon som foretar en total ansvarsfraskrivelse ved bare å ri unna, noe som også ville være å be om sammenbrudd i egne rekker. Det går også klart fram i sagaen at kampen varte lenge etter at Nikolas skal ha trukket seg tilbake. Baglerne foretok etter dette både velorganiserte angrep og taktiske tilbaketrekninger, og var derfor ikke under hardt press da Nikolas trakk seg tilbake.²⁰⁹ Dette er også med på å diskreditere sannhetsgehalten i beskrivelsen. Den eneste andre som har vurdert episoden er Hervik, og han skriver ”Dette er truleg propaganda for å framstille Nikolas som feig”.²¹⁰

Disse episodene eksemplifiserer det som er gjennomgangsmelodien i mye av sagaen. Nikolas blir portrettert som ond samtidig som han er leder. Dessuten står vi i alle disse tilfellene overfor et fravær av konkrete alternative kilder. Vi kan derfor ikke direkte falsifisere eller sannsynliggjøre noen av episodene. De substansielle slutningene er umuliggjort, kun vage antakelser er mulig.

Slik jeg vurderer det, så har mye tidligere forskning ”stoppet opp” ved dette punktet. Man har konkludert med at sagaen er tendensiøs i framstillingen av Nikolas, så de moralske vurderingene festes det ikke lit til. Men man har i mindre grad spurt seg om denne framstillingen kan influere andre beskrivelser, eller om sagaen også på andre områder har interesse av å gi en tendensiøs beskrivelse av Nikolas. For å komme videre, skal vi foreta en ”ytre” kildekritikk. Dette gjennomføres ved å foreta en komparasjon mellom kildekategoriene, slik at Sverres saga kan settes inn i en kontekst.

Sverres saga føyer seg inn i birkebeinertradisjonens portrettering av Nikolas. I disse kildene framstår alltid Nikolas som verdslig leder for opposisjonen mot birkebeinerne, samtidig som han er ond, manipulerende og feig. I de to kildegroppene som er ”alternative”, blir han i liten grad portrettert som verdslig leder, og det finnes intet spor av at han skulle være umoralsk.

I utgangspunktet kunne jeg gjort det enkelt og hevdet at de ”alternative” kildene representerer ”virkeligheten” a priori. Men et innledende problem ville være at de delvis representerer ulike tidsperioder, og at fenomenet vi studerer kan tenkes å være dynamisk.

²⁰⁸ Her må vi ha i mente beskrivelsen av denne episoden fra forrige underkapitel.

²⁰⁹ Ss: kap. 135.

²¹⁰ Hervik: 2006: 78.

Dessuten er det ikke gitt hvordan en tendensiøs kilde i alle henseender vil framstille et fenomen. Vi kan vite at kilden har et bestemt normativt utgangspunkt, her vil det være å ”forskjønne” birkebeinerne, men det betyr ikke at vi i detalj kjenner ”veien” som brukes for å nå det målet.

Men når vi nå går til Sverres saga, så er det mulig å avdekke ”veien” som er brukt for å nå målet. Det er definitivt flere koherenser i beskrivelsene av Nikolas. I episodene som beskriver Nikolas som ond er han også *alltid* leder. Det eksisterer en signifikant koherens mellom disse fenomenene. På den andre siden er han definitivt mindre av en leder når han portretteres nøytralt. I en krigsperiode som dette visselig var, ble det sikkert begått ufine handlinger. Når så Nikolas var drivkraften bak dette, ble han nødvendigvis stilt i et dårlig lys. Men en implikasjon av dette er at han også blir lederfigur. Disse to fenomenene er tett sammenvevd, og birkebeinertradisjonens framstilling av Nikolas som leder blir derfor svekket.

Når vi samler den indre og ytre kritikken, kan vi nå fram til en endelig konklusjon. Min oppfatning er at det kan være en kjerne av sannhet i flere av beskrivelsene, men at Nikolas` rolle som drivkraft er overdrevet eller feilaktig framstilt. Disse beskrivelsene framstår heller som en framgangsmåte sagaen benytter for å ramme Nikolas. Implikasjonen av dette er at Nikolas` posisjon som verdslig leder ble overdrevet.

Finnes det i tillegg også argumenter for at birkebeinerne hadde interesse av å framstille Nikolas som verdslig leder? For å kunne svare på dette, må vi sette han inn i en realhistorisk kontekst. I innledningskapitlet argumenterte jeg for at sagaen består av både levning og beretningsaspekter, og at disse er vanskelig å skille fra hverandre. Når Nikolas` realhistoriske kontekst skal vurderes, må situasjonen derfor studeres både i 1196-99, og på nedskrivningstidspunktet cirka 1215. Vi skal her vurdere de spesifikke argumentene for at framstillingen av Nikolas` lederrolle ikke er korrekt.²¹¹

Nikolas levde helt til 1225, og han var aktiv motstander av birkebeinerne helt til sin død. Som jeg har redegjort for tidligere, ble etter all sannsynlighet Sverres saga nedskrevet før 1225. Det er derfor ikke urimelig, når man tar den generelle konteksten i betraktning, å anta at sagaforfatteren benytter anledningen til å gi et ufordelaktig inntrykk av Nikolas. Denne svertingen av Nikolas ville ha direkte innvirkning på det politiske spillet som foregikk i nedskrivingsperioden. Men som vist overfor medfører dette også at hans verdslige lederrolle overdrives.

²¹¹ For en generell tilnærming til sagaens kontekst, kan man se på innledningskapitlet.

I tråd med dette dukker et annet moment opp. Det var nemlig slik at i 1217 ble det inngått endelig forlik mellom baglerstormennene og birkebeinerne. Men allerede etter Kvitsøy forliket i 1208 hadde birkebeinerne hatt en forsonlig holdning til baglernes stormenn.²¹² Det er derfor rimelig grunn til å anta at sagabeskrivelsen er forsonende når det gjelder vurderinger av baglernes stormenn. Dette kan for eksempel gjøre seg gjeldende gjennom en underkommunisering av deres ugjerninger. Men også deres generelle roller kan bli nedtonet, fordi baglerflokket ut ifra et birkebeinerperspektiv var illegitime maktinnehavere. Det ville derfor være god takt og tone å minimere deres betydning for sammenbindingen av baglerflokket.²¹³ Denne portretteringen av maktforholdene ville virke fredsskapende ved nedskrivningstidspunktet.

Som en slags oppfølging av dette momentet, kan vi sette oss inn i saganedskriverens situasjon når han skulle fordele skylden for dette opprøret mot den for han legitime riksstyreren kong Sverre. Noen måtte ha ansvaret for bagleropprøret, som jo uomtvistelig hadde motstått birkebeinerne i mange år. Man hadde derfor interesse av å trekke fram Nikolas og legge ansvaret på han. Dette passer også inn i mitt generelle utgangspunkt om at sagaen er skrevet i en forsoningskontekst.

I tillegg skulle Nikolas også ha hatt ansvaret for bannsettingen. Den må ha vært belastende for birkebeinerne også etter at den var opphevet. Det virker da rimelig at sagaforfatteren ville framstille han som moralsk tvilsom, ond og manipulerende. Dette medfører, som det ble redegjort for ovenfor, at Nikolas må framstilles som leder for å få fram de umoralske karaktertrekkene.

Det er også slik at hvis Nikolas framstilles som flokkens reelle konge, vil dette svekke baglernes legitime rett til tronen. Man måtte være av kongelig byrd for å være kongsemne, noe Nikolas definitivt ikke var. Dette ville også være et brudd med kirkens oppfattelse av hvordan samfunnet skulle styres. Derimot ville Sverre og birkebeinerne framstå som legitime herskere mot denne bakgrunnen.

På den annen side finnes det visse sider ved Nikolas' maktutøvelse som det var i birkebeinernes interesse å fjerne eller i det minste underkommunisere. Den mest gunstige beskrivelsen for birkebeinerne, var å framstille det som at baglerne var en isolert opprørsflokk som manglet støtte fra andre. Det er helt klart at i denne perioden var det kamp om å ha kirkens gunst. Kirken var en betydelig maktfaktor, og Nikolas' rolle som et eventuelt bindeledd ville med andre ord bli omtalt minst mulig.

²¹² Bs: s. 112-116. Igjen må det henvises til bakgrunnskapittelet for en utdypning av dette.

²¹³ Dette vil bli vist empirisk i neste kapittel.

Et siste moment er at sagaen generelt kan ha utelatt episoder som ikke passer inn i det bildet man forsøker å framstille. Kroneksempelen er at sagaen overhodet ikke omtaler bannsettingen av Sverre, på tross av at dette må ha vært allment kjent.²¹⁴ Dette impliserer at også episoder som bryter med den framstillingen av Nikolas' lederskap som man vil ha fram, kan være tatt ut. I tillegg kommer selvfølgelig muligheten til å framstille episoder tendensiøst.

Teorien støtter oppunder de empiriske resultatene. Birkebeinerne hadde ikke bare interesse av å framstille Nikolas som umoralsk, men også som baglernes verdslige leder. Sagaforfatteren slår to fluer i en smekk når så mange episoder får fram disse to karaktertrekkene. Når vi videre skal se på talene i sagaen, og eventuelle andre lederroller som Nikolas kan ha hatt, er det en forutsetning at vi har denne teorien in mente.

Sverres taler. En tvilsom kilde til Nikolas' lederfunksjon.

Nikolas blir omtalt i tre av Sverres taler, og disse utgjør en vesentlig del av sagaens framstilling av Nikolas som baglernes ubestridte leder. Empirien som blir benyttet er omfattende, så vi presenterer de ulike elementene underveis i diskusjonen. I utgangspunktet kan alle de tre talene som beskriver Nikolas benyttes. Men de to siste talene er langt kortere, og fungerer mer som sandpåstrøing av den første. Vi skal derfor i første omgang nøye oss med å foreta en detaljert drøftelse av den første talen, før vi senere trekker inn de to andre. Talen det er snakk om ble holdt Margretemessedag (20. juli) 1197 i Grønningasund, som ligger mellom Sotra og fastlandet rett sør for Bergen. Settingen karakteriseres i sagaen som "ping", og dette foregikk mens hæren var underveis fra Bergen til Oslo.²¹⁵

Jeg har tidligere problematisert hva man kan få ut av Sverres taler.²¹⁶ Det er definitivt problematisk å avgjøre om argumentasjonen er autentisk. Er det slik at Sverre selv sa dette da talene ble holdt, eller er argumentasjonen heller et produkt fra nedskrivningstidspunktet, det vil si fra cirka 1215? Vi står trolig overfor en blanding av beretnings og levningselementer, men for meg er ikke argumentasjonens autenticitet av stor betydning. Talene inneholder uansett innslag av partiske elementer, og det er det som har betydning for min bruk av dem.

Den forståelsen av tidspunktene for levning og beretning som jeg skisserte ovenfor har inntil nylig vært common sense. Men i sin bok "Sverre", har Krag utfordret denne forståelsen. I boka foretar han en "radikal" kildekritikk av talen fra 1197. Han sier "[...] Sverres tale virker

²¹⁴ For eksempel var "En tale mot biskopene" antakeligvis allment kjent.

²¹⁵ Ss: kap. 133.

²¹⁶ Det ble gjort i kapitlet om Inge da jeg diskuterte hans byrd.

fullstendig kunstig”.²¹⁷ Den framstår for han som ren fiksjon. Hovedargumentet er at talen bare gjentar en setting som allerede er beskrevet i Gryla. Den gir en beskrivelse fra tiden Gryla omhandler, eller dens nedskrivingspunkt rundt 1185. Det betyr at talen både forstått som levning og beretning ikke kan si oss noe om baglerne. Han framsetter tre argumenter for å vise dette.

Det første momentet som angivelig blir gjentatt, er at Sverre argumenterer for ektheten av sin kongelige byrd. I følge Krag var hans avstamning for lengst utdebattert og avgjort, men det føres ingen argumentasjon for dette synspunktet.²¹⁸ I talen kommer det fram at da Sverre ramset opp alle ættegreinene sine, var det mange som” kjendest da ved skyldfolka sine som dei ikkje før visste greie på”.²¹⁹ I tillegg framkommer det at mange nok kjente ætten hans fra før, men en del hadde fortsatt noe å lære. For meg virker det helt nødvendig at Sverre måtte føre en slik argumentasjon. Som vi skal se senere, er dette et retorisk nødvendig virkemiddel for å skape en kontrast til Nikolas` svikefulle ætt. Vi vil også observere at den realhistoriske konteksten tilsier at en argumentasjon som dette var nødvendig.

Videre argumenterer Krag med at advarselen til leidangsmennene om at de ikke skal rane og plyndre, bare er en gjentakelse fra Gryla. ”Ordene virker [...] oppkonstruerte”.²²⁰ Noen videre argumentasjon gis ikke. For meg virker dette som en naturlig argumentasjon sett i lys av den rådende konteksten. Det Sverre åpenbart hadde forstått, var at når man befinner seg i fiendeland, må man trå varsomt, eller i det minste ikke provosere unødvendig.²²¹ At Viken var fiendtlig innstilt til birkebeinerne under baglerperioden, hersker det liten tvil om. I tillegg er det flere klare tegn på at Sverre hadde problemer med å holde alle leidangsfolkene under kontroll. Det sies i klartekst: ” [Leidangsfolkene var] uvørne i mangt og ikke lette å holde styr på ”.²²² Når krigsbyttet ble fordelt etter slaget, måtte Sverre bruke all sin makt for å få det han betraktet som hans rettmessige del.²²³ Som om ikke det var nok, inntraff en større uro blant leidangsmennene noe senere. Sverre så seg nødt til å drepe en mann for å bøte på dette problemet.²²⁴ For meg virker det åpenbart at Sverre holdt en tale hvor han prøvde å

²¹⁷ Krag: 2005: 267.

²¹⁸ Krag: 2005: 266.

²¹⁹ Ss: kap. 134. Kohts oversettelse i teksten. Bruken av ”skyldfolk” er etymologisk interessant. Det understreker at slektninger og frender stod i skyld (gjeld) til hverandre. Folk ble forpliktet til å støtte Sverre.

²²⁰ Krag: 2005: 266.

²²¹ Sverres taktikk kan minne om Maos formaninger om at soldaten skulle opptre som fisken i vannet. Dette skulle medføre at man fikk befolkningen over på sin side.

²²² Gundersen: s 168.

²²³ Ss: kap. 136.

²²⁴ Ss: kap. 139.

dempe en uro som tydeligvis fantes. Dette gjøres både på den åpenbare måten gjennom trusler, men også mer fordekt gjennom å skape et "oss" mot "dem" som vil bli vist nedenfor.

Krags siste argument er at han finner situasjonen tilgjort, og at det derfor er usannsynlig at en tale som dette overhodet fant sted.²²⁵ Selve konteksten talen holdes i kan virke noe kunstig, "forseggjort" og velorganisert. Men når tid og sted er beskrevet nitidig, blir det vanskelig å avfeie talen helt. "Spenningsfeltet" krever sitt, et omfattende publikum må ha kunnet bekrefte at en tale var avholdt. Samtidig framstår det som klart for meg at det var behov for en tale som kunne øke oppslutningen om Sverre.²²⁶

Dessuten tar talen opp noen andre momenter. Men her gjøres det intet forsøk fra Krags side på å sannsynliggjøre at også disse momentene har sin opprinnelse fra Gryla. Jeg mener derfor at det er gode grunner til å anta at denne talen, og de to andre talene, representerer birkebeinernes propaganda mot Nikolas og baglerne. Dette være seg enten fra da talene skal ha blitt holdt 1197-1202, eller fra nedskrivingspunktet 1215. Derfor kan talene gjennom en kritisk tilnærming hjelpe oss til å forstå baglerflokkens oppbygning.

Sverre var kjent som en glimrende taler, og han var spesielt dyktig til å oppildne sine menn før viktige slag. Som vi har sett utallige ganger opp gjennom historien, så er det å svartmale fienden et av de mest effektive retoriske knep for å høyne moralen blant sine egne. Man framstår selv som from og god når det er mulig å kontrastere dette overfor en ond fiende. Oppfattelsen av verdier blir gjerne påvirket av den relative kontekst, altså i forhold til hva man måler mot. Jeg tror det er riktig å gå ut fra at Sverres tale også hadde et innslag av dette, noe som vil vise seg når vi ser på den konkrete konteksten talen ble holdt i.

Talen ble holdt like før slaget om Oslo i 1197. Sverre hadde utskrevet leidang og fått samlet så mye som 7200 mann i Bergen.²²⁷ Det går fram av sagaen at Sverre hadde et svare strev med å holde alt leidangsfolket i age. Det var tydeligvis ikke enkelt å holde orden i rekkene. Sverre forsøkte først å løse dette gjennom en moralsk appell. Han fortalte hvordan det sømmer seg for en leidangsmann å opptre. Dette fungerer nok ikke helt optimalt, for han må også true med å refse dem.²²⁸

²²⁵ Krag: 2005: 267

²²⁶ Krags analyse av talen har formodentlig sammenheng med hans oppfattelse av sagaens oppbygning. Han argumenterer for at delen som omhandler baglerne skal forstås som en selvstendig enhet -Krag: 2005: 188. Dette minner om Kohts forståelse. Et viktig poeng for Krag er at den nye forfatteren av baglerdelen falt for fristelsen av å ta med noen "klassiske" Sverre-temaer, det vil si at han foretar gjentakelser fra tidligere deler av sagaen. Gjennom analysen av talen forsøker Krag egentlig å støtte sin egen teori, ved at denne forstås som en gjentakelse av klassiske Sverre temaer. Det er for omfattende å ta for seg hele teorien her. Men jeg er altså uenig med Krags påstand om at talen ikke er annet enn fiksjon, og stiller meg noe undrende til konteksten han plasserer talen i.

²²⁷ Det er usikkert om vi kan stole på at antallet var så høyt, men jeg tror det er riktig å gå ut fra at det var rimelig mange. Selve antallet er uansett av minimal betydning for min vurdering.

²²⁸ Ss: kap. 133.

Men litt ut i talen går han over til en snedigere taktikk for at leidangsmennene skal følge han trofast. Han forsøker å konstruere ett "oss" mot "dem". Dette gjør han først ved å si at han "[...] skjønner ikkje korleis bisp Nikolas kan finne på å seie at ikkje eg kan vere konge over Noreg".²²⁹ Så redegjør Sverre for sin slekt og hevder således å påvise at "[...] han visste ikkje korke for Gud eller menneske nokon som var betre før til kongsnamn i Noreg enn han".²³⁰ Sverre underbygger at han er den rettmessige kongen. De kjemper for en rettferdig sak, og for innføringen av Guds vilje på jorden, noe som øker Sverres støtte blant birkebeinerne. Det blir her rettferdiggjort at "vi", det vil si birkebeinerne, har rett på makten i landet.

Det er naturlig at det neste Sverre gjør i talen er å demonisere fienden. Hvordan burde han gå fram for å lykkes best mulig med denne intensjonen? Jo han må skaffe eller skape en motstander som han enklest mulig kan avkle, eller som man i det minste kan skape en moralsk forargelse mot. Det var vanskelig å få til dette overfor baglerflokkens som en samlet masse, han måtte derfor la en enhet eller person representere dem alle. Denne utvalgte delen representerte så hele baglerflokkens legitimitet, noe som krever at den hadde et visst maktgrunnlag, samtidig som den kunne "avkles". Dette vil være den beste framgangsmåten for å konstruere en illegitim og demonisk fiende. Hvem ville så være den naturlige utvalgte i denne settingen?

Bondestanden kunne han ikke angripe. Det ville vært under en konges verdighet, de kunne ikke representere hele flokken, og leidangsmennene hadde kanskje en viss solidaritetsfølelse overfor andre småkårsfolk.²³¹

Stormennene i baglerflokkens var en annen mulighet. Hvis disse hadde mye makt, burde vel de være et naturlig angrepspunkt? Sverres manglende retoriske angrep på stormennene skyldes ikke mangel på makt, men heller et komplekst sett av ulike hensyn. For tendensen i omtalen av stormennene er klar, deres roller som makthavere er gjennomført

²²⁹ Koht: kap. 133.

²³⁰ Koht: kap.133. Teorien om at man forstår "seg selv" gjennom "de andre", er en veletablert retning innen filosofi og statsvitenskap.

²³¹ Innen den marxistiske historieforståelsen har man hevdet at det skulle finnes en klasseforståelse blant bondestanden. De ville derfor ikke angripe hverandre, men heller stå sammen mot "makta". Jeg tror dette mer uttrykker et ønske hos disse historikerne for hvordan både fortid og nåtid "egentlig" burde fungere. Dessuten blir dette for teoritungt. Man har en teori (marxismen) som gir en forklaringsmodell, så følger man dette uten å la kildene komme skikkelig til orde. Men samtidig vil jeg ikke motsette meg at grupper opererer med fellesskapsforståelser av "virkeligheten". Dette kan medvirke til at leidangsmennene ikke ville blitt oppildnet til angrep mot Vikens bønder.

underkommunisert. Denne gruppen er mektig nok, men flere forhold tilsier at deres posisjon ble nedtonet.²³²

Sverre kunne valgt å angripe kong Inge. Han ville score enkle poeng ved å hevde at Inge ikke var sønn av Magnus Erlingsson. Vi har sett tidligere at Inges farskap var omstridt, så denne argumentasjonen ville fungert bra. Et problem er at Inge ikke kan representere baglerflokket på en verdig måte så tidlig i perioden. Men viktigere er tendensen vi avklarte i forrige kapittel. Inges rolle nedtones i Sverres saga, og derfor vil han selvsagt ikke bli trukket fram her.²³³

Kombinasjonen av makt og mulighet for konstruksjon av illegitimitet finner vi derimot hos Nikolas. Det er klart at Nikolas hadde betydning hos baglerne, og han framstår derfor som et symbol han kan angripe. Det Sverre først og fremst understreker i sin tale er upåliteligheten hos ætten til Nikolas.²³⁴ Upåliteligheten, eller sviket som jeg synes er den mest presise betegnelsen, understrekes også gjennom historiske eksempler.²³⁵ Denne redegjørelsen står i skarp kontrast til hans framstilling av sin egen ætt. Videre er et gjennomgående trekk i talen at Nikolas framstilles som feig og at han mangler karakterfasthet. Dessuten er han rappkjefta.²³⁶

Den forståelsen av Nikolas som skisseres blir også underbygd i de to andre talene. I begge disse blir det forsøkt framstilt at Gud er på birkebeinernes side. Sverre takker Gud for seieren i slaget om Oslo, og i dødstalen takker han Gud for at han "[...] verget meg i mange prøvelser imot mine uvenners vaaben".²³⁷ Gud er på Sverres side, mens Nikolas er derimot en falskner. I tillegg blir han ekvivalent med hele baglerflokket også i disse talene. I Oslo-talen sier han ikke at baglerne har flyktet, men at: "Nikolas buskhale neppe med uråd hjerte har

²³² Stormennenes posisjon vil bli nøye utdypet i de to neste kapitlene. Vi foregriper her de resultatene som vil framkomme i disse kapitlene. Hvorfor tendensen er slik vil bli vist her.

²³³ Alle argumentene for at Inge nedtones i Sverres saga finnes i kapitlet om Inge, og de vil ikke bli gjentatt her.

²³⁴ Uttrykket "upålitelighet" trenger en presisering. Det er oversatt med: upålitelighet, utrohet og utroskap. - Koht: 133, Storm: 133, Gundersen: s. 169. I Ss: kap. 133, står det: "Trygr" og "trur". "Trygr" betyr: trygg, påliteleg og tru. "Trur" betyr: tru, påliteleg, trygg. Jeg synes det er vesentlig å understreke at "pålitelig" her skal forstås som at Nikolas, og hans ætt, har tradisjon for å *svike* konger som hadde legitim rett på tronen. Nikolas nekter å legge seg under det gudегitte lovmessige hierarkiske system som Sverre er leder av.

²³⁵ Sverre sier at få av Ingrid's avkom, som er Nikolas' mor, ikke har vært svikefulle. Som eksempler nevnes Magnus Henriksson, som klarte å overta den svenske tronen en kort periode, og Buris Henriksson som kan betegnes som forræder mot Valdemar I i Danmark. - Storm: 1909: 143. Begge disse hadde tilhold i Danmark, slik at dette kan også forstås som en advarsel mot dansk innblanding i norske forhold. Denne framstillingen av Stårheim ætten, og de tre andre ættene som Ingrid har vært inngiftet i, er også tendensiøs. Det kan trekkes fram mange personer herfra som var tro mot sine respektive konger.

²³⁶ Utgangspunktet er begrepet: "Tungufimr" - Ss: kap. 133. Oversatt med radmælt og raptunga. I sagaoversettelsene står det: Mjuk tunge, tungesnild og rapp tunge. - Koht: kap. 133, Storm: kap. 133, Gundersen: s. 169. Jeg tror rappkjefta fungerer best som oversettelse. Det understreker talens retorikk om at Nikolas er en obsternasig underordnet som prøver seg på ulike revestrekke, inkludert retoriske, mot den overordnede kong Sverre.

²³⁷ Ss: kap. 136, 180.

søkt unna”.²³⁸ I dødstalen sier Sverre at han dør på fredelig vis, noe Nikolas ikke hadde ventet. For han hadde forutsett at Sverre skulle bli ”[...] hugget ned til føde for hund og ravn”.²³⁹

Nå skal man i vitenskapelige avhandlinger være ytterst forsiktig med å framsette verdidommer eller lignende. Men jeg synes det er på sin plass å si at man vanskelig kan annet enn å beundre Sverres retoriske slagkraft slik den framstilles i sagaen. Han velger først ut sin motstander med omhu, det vil si en som kan representere hele baglerflokket, samtidig som det er mulig å klassifisere hans lederskap som illegitimt. Selve framstillingen av Nikolas foretas så gjennom elegante manøvre, og Nikolas framstår i grell kontrast til Sverre.²⁴⁰

Vi kan nå observere hvordan talen inkluderer de elementene som ble vurdert da birkebeinernes foretrukne framstilling av Nikolas ble diskutert. For det første er biskop Nikolas like slu og mektig som i ”En tale mot biskopene”. Men denne gangen er det ikke paven som lures til å gå mot Sverre. Det er nå baglerflokket som er utsatt for spillet fra Nikolas` side. På en urettmessig grunnlag blir de lurt til å kjempe mot Sverre. Sverres tale støtter derfor ”En tale mot biskopene” sin framstilling av Nikolas som en lurendreier, noe som medfører at dette også er et anslag mot bannsettingen. Nikolas lurer både paven og baglerne.

Videre fungerer dette som et innspill i den aktuelle politiske maktkampen ved nedskrivingspunktet. Nikolas gjøres til hovedansvarlig for den illegitime oppstanden mot birkebeinerne, som ved nedskrivingspunktet har kontroll over landet. Det medfører at Nikolas` posisjon blir utfordret. Det ville være unaturlig at han som var birkebeinernes mektigste fiende skulle inneha posisjoner i den birkebeinerdominerte staten. Sverres tale underbygger birkebeinernes maktposisjoner ved nedskrivingspunktet.²⁴¹

Det siste momentet er at bagleroppstanden framstår som illegitim når Nikolas i praksis er deres konge. Som vi så gikk en stor del av Sverres tale ut på å vise Sverres legitimitet kontra baglernes. Baglernes sak, det vil si deres rett til å styre landet, svekkes av at de ikke har et legitimt kongsemne. Svekkelsen oppstår når Nikolas portretteres på denne måten. Dette

²³⁸ Ss: kap. 136. Nicolas fcajfali hafa með uhræddu hiarta nu undan fott. Det slås to fluer i en smekk. Nikolas er både synonymt med baglerne, men han er også buskehale, det vil si rev, noe som igjen betyr at han er feig.

²³⁹ Ss: kap. 180. Her får vi også tilleggsmomenter. Nikolas spår feil, og har derfor ikke Gud på sin side. Beskrivelsen av hvordan Sverre skal dø ansporer heller ikke til sympati for Nikolas.

²⁴⁰ Også i dag benyttes denne ”framstillingsmetoden” i krigspropaganda. Det var en tendens til å framstille krigen mot Irak som et angrep på den onde Saddam Hussein. Også Milosevic ble demonisert før Kosovo krigen. Denne framstillingen gir flere effekter. For det første blir det ”klargjort” at lederen er ond. Man har derfor rett til å angripe. Samholdet innad styrkes også, fordi ”vi” utgjør de gode som bekjemper de onde. Som en nødvendig konsekvens blir lederens posisjon overdrevet. Hans ondskap og tyranni over befolkningen rettferdiggjør jo hele krigen. Dessuten så vi også tendenser under disse krigene til at man var opptatt av å ha Gud på sin side.

²⁴¹ Samtidig med dette så blir da også Inge og stormennes roller underkommunisert. Noe birkebeinerne også hadde interesse av.

styrker birkebeinerne både på tidspunktet da talen ble holdt, og som en bekreftelse på birkebeinernes rett på makten ved nedskrivingspunktet.

Det denne mer inngående drøftelsen av Sverres taler munner ut i, er at framstillingen av baglerne har en slagside. Sverre og sagaforfatteren velger selvsagt å gå ut mot Nikolas fordi han er en av baglerne med makt. Men samtidig forstår jeg det slik at det ikke utelukkende er Nikolas' makt som gjør han til talens eneste angrepspunkt. Det var i deres interesse å framstille han på denne måten. Disse argumentene fører derfor til at talen ikke gjenspeiler maktforholdene hos baglerne.

Nikolas' taler. En tvilsom kilde til Nikolas' lederfunksjon.

Nikolas var den eneste av baglerne som holdt taler. Disse talene har derfor vært vesentlige i forståelsen av han som baglernes ubestridte leder. Vi begynner med et resymé av talene, og skal senere i tillegg innom den "dialogen" som Sverre og Nikolas holdt. På et ikke angitt sted noe før slaget om Oslo, oppmuntret Nikolas baglerne ved å si at: "Sverre har mykje mindre hær enn de trur, - i det høgaste ein mann i kvart halvrom". Og videre at: "Birkebeinane er så bannsette, så sverda deira bit ikkje, og dei torer nok ikkje leggje åt."²⁴²

Konteksten rundt den andre talen er spesielt uklar. Det sies at: "Nikolas talte ofte for hæren".²⁴³ Ut av sammenhengen kan vi trekke slutningen at dette foregår i tiden før slaget på Strindsjøen i nærheten av Nidaros. Nikolas er nå spesielt krass mot Sverre, og dessuten helt seierssikker. Han ser helst at Sverre ble hengt. Han sier også at de havbukkene (skipene) som klinkes sammen av Sverre overhodet ikke utgjør noen fare, og at birkebeinerne ikke har noen mulighet til å stå opp mot baglerne. Sverre derimot er sikker på at deres nybredde og høye skip, kombinert med deres pågangsmot, vil sikre birkebeinerne seier.

En fellesnevner i talene er at Nikolas framstår som baglernes leder, men han blir ikke sannspådd som Sverre. Det første slaget utvikler seg i stikk motsatt retning av Nikolas' forutsigelser. Birkebeinerne slår godt fra seg. De har mer enn nok med folk og sverdene deres biter. Dessuten turte de å legge til ved bryggene, ja sågar var dette deres hovedangrepspunkt mot Oslo.

Videre så var slaget på Strindsjøen det bitreste nederlaget til baglerne. Hoveringen før kampen faller på steingrunn. Videre viser havbukkene seg å være overlegne i forhold til

²⁴² Ss: kap. 135. Kohts oversettelse i teksten.

²⁴³ Ss: kap. 155: "Nicolas byscup talaði optliga firir liðino".

baglernes tunge og vasstrukne skip.²⁴⁴ At birkebeinerne kunne yte kraftfull motstand er det heller ingen tvil om. Sverre gikk nå fra å styre sitt lille nes, til å beherske store deler av landet.

Talene tydeliggjør at Gud er på Sverres side. *Han* blir sannspådd i motsetning til Nikolas.²⁴⁵ Talene ”verifiserer” påstanden fra ”en tale mot biskopene”. Kombinasjonen som framkommer er interessant. Når Nikolas framstår som verdslig leder, samtidig som han ikke har Gud på sin side, gjøres baglerflokkens maktkrav illegitimt. I kjølvannet av dette rammes også Nikolas` posisjon ved nedskrivingsperioden.

Vi kan allikevel ikke a priori trekke den slutning at talene bare er konstruksjoner. Den dialogen som det ble redegjort for i innledningen påviser at dette kan være fri diktning.²⁴⁶ De to hærene ville aldri ha møttes på en slik arrangert måte. Dialogen virker konstruert og kunstig, en vurdering andre historikere er enig i. Koht vurderer denne situasjonen til å være oppspinn, for han sier nemlig at: ”[...] Det synes urimeleg at partane skulle ha komi så nær einannan [slik at de kunne føre en ”dialog”]”.²⁴⁷ Også Joys støtter dette ”[...]replikkevekslingen mellom biskop Nikolas og kong Sverre og birkebeinerne er trolig mest fri diktning”.²⁴⁸ Også Krag er klar på at replikkvekslingen ikke har funnet sted.²⁴⁹ Og det slås fast av Hervik at ”[Dette er] truleg konstruert av forfatternen av saga”.²⁵⁰

Hva med de to talene som har blitt beskrevet her? Som tidligere vist har ofte episoder med et stort publikum faktisk funnet sted. Det er derfor neppe løgn at Nikolas ved spesielle anledninger har sagt noen ord til baglerne i plenum. Dette er helt i tråd med at han var en av baglernes ledere. På den annen side er beskrivelsen av rammen rundt disse talene annerledes enn Sverres. Ved alle Sverres tre taler blir konteksten fastslått. Det fortelles hvor og når talene ble holdt.²⁵¹ Dette sannsynliggjør at talene faktisk fant sted, og at det kan finnes en viss essens i det som ble sagt. De som hadde vært der kunne bekrefte at sagaens framstilling stemte, eller protestert hvis dette var usant.

Som vi observerte i resyméne, så er konteksten rundt Nikolas` taler mer uklar. Poenget er at denne formen for tåkelegging fratar publikum muligheten til å motsi talens innhold.

²⁴⁴ Ss: kap. 155. Havbukk er i originalen ”hafhrùtr”. Dette oversettes med: ”hav-vêr”. I skaldediktingen brukes ord som ”havhest” og ”bølgehest” for å beskrive skip. Nikolas er hånlig når han bytter ut den høyverdige ”hesten” med den traurige ”geita”. Men dette slår tilbake på han selv når birkebeinernes skip viser seg å være de klart beste.

²⁴⁵ Dette ser vi også tidligere i sagaen. Sverre og Magnus Erlingsson ber til Gud om seier før viktige slag. Så seirer Sverre, og han har dermed Gud på sin side.

²⁴⁶ Se på presentasjonen av empirien i dette kapitlet for gjennoppfriskning av detaljene.

²⁴⁷ Koht: 1952: 121-122.

²⁴⁸ Joys: 1962: 349. (A).

²⁴⁹ Krag: 2005: 266.

²⁵⁰ Hervik: 2006: 75.

²⁵¹ Ss: kap. 133, 136, 180.

Hadde tid og sted vært nærmere spesifisert, noe som vel egentlig hadde vært naturlige opplysninger, ville publikum ved nedskrivingspunktet kunnet bekreftet talenes innhold.

Ut fra dette virker det mest sannsynlig at Nikolas tidvis snakket til grupper av baglere, men at innholdet i talene her er tendensiøst og lite troverdig. Nikolas ville nok heller spilt på at baglerne hadde kirkens støtte, og at de hadde rett, men også plikt til å bekjempe den bannsatte Sverre. Sagaens beskrivelse vil likevel ikke bryte helt med publikums oppfatning. Nikolas kunne holde taler, samtidig som den versjonen som framkommer støtter oppunder birkebeinernes sak.²⁵²

I tillegg er det slik at disse talene ble holdt like før viktige slag, og det ble gitt til dels rene militær-tekniske opplysninger. Hvis det fra baglernes side ble holdt slike taler rett før militære oppgjør, er det naturlig at de ansvarshavende på dette området talte om dette. Det vil i de to neste kapitlene bli argumentert for at dette var stormennene.

Nikolas i perioden 1199-1202.

En ytterligere indikasjon på at Nikolas ikke spilte en vesentlig rolle som verdslig leder, kan vi få ved å studere periodens tre siste år. Det har vært lite oppmerksomhet rundt at Nikolas høyst sannsynlig befant seg i utlandet, og da fortrinnsvis sammen med de andre landflyktige biskopene i Danmark. Vi har faktisk ingen konkret informasjon om ham i denne perioden, med det lille unntak at han nevnes i testamentet til Absalon fra 1201.

Vi kan uansett fastslå at fra slaget på Strindsjøen sommeren 1199, til forliket mellom kirken og birkebeinerne i 1202, opptrådte han ikke som en av baglerlederne i Norge. Det er ikke mulig å observere de ”brudd” som nå burde ha gjort seg gjeldende. Kampen mellom birkebeinerne og baglerne fortsatte som før. Riktignok var baglerne noe mer militært presset gjennom disse tre årene, men det er vel mer et resultat av det knusende nederlaget ved Strindsjøen. Dette er nok et indisium på at Nikolas ikke var en så framtrædende verdslig leder. Det er påfallende hvordan kontinuiteten i baglernes motstandskraft gjør seg gjeldende uavhengig av Nikolas` nærvær og fravær.

Det er et interessant moment i seg selv at sagaen overhodet ikke nevner Nikolas i denne perioden. Fordi man konsekvent omtaler Nikolas negativt, kunne det for eksempel vært gitt noen hint om at han var feig som flyktet unna. Fraværet av omtale kan ha sammenheng

²⁵² Sagaen snur opp ned på realitetene. Det vises gjennom talene at Nikolas ikke hadde Gud på sin side. Men i realiteten ville nok Nikolas i sine taler vist til at Gud *var* på deres side. Dette kan oppfattes som mot-retorikk fra birkebeinernes side. Dette gir et hint om at Nikolas var viktig for å vise at Gud var på baglernes side, noe som gir et innblikk i baglernes strategi. Senere i kapitlet vil det bli redegjort for at Nikolas spilte en rolle som kirkelig leder.

med at uansett hvordan man framstilte han, så ville det kommet fram at han var biskop i dansk eksil. Andre ømtålige temaer som bannsettingen av Sverre nevnes heller ikke. Det beste sagaforfatteren kunne gjøre i slike situasjoner, var å unngå all omtale.

Vi vet med sikkerhet at kirken støttet baglerne fram til det ble inngått forlik sommeren 1202.²⁵³ Dette kan tolkes som at Nikolas i løpet av periodens tre første år hadde fullført sitt oppdrag, og gjort det klart hvilken part kirken støttet. Han kunne så fungere som en moralsk og symbolsk lederfigur sammen med de andre biskopene i Lund. Dette indikerer at det kan være fruktbart å undersøke Nikolas' forhold til kirken nærmere.

Nikolas' kirkelige lederfunksjon.

Hittil har vi vurdert troverdigheten av de beskrivelsene som faktisk blir gitt av Nikolas i Sverres saga. Men sagaen har også mulighet til å utelate beskrivelser som den finner "upassende". La oss se på hva de ulike kildene kan si oss om Nikolas' forhold til kirken. Med unntak av en kort bisetning så nevner ikke sagaen dette forholdet. Da er det mer å hente i diplomene.

Det første diplom et synliggjør at Nikolas var i Danmark og hadde kontakt med kirken der.²⁵⁴ Absalons testament fra 1201 indikerer at Nikolas var i besittelse av en viktig posisjon i kirken. Her mottar Nikolas et sølvbeger og noen sølvtallerkener som var en stadfesting av tidligere gave²⁵⁵ De andre biskopene får 50 mark sølv hver, mens erkebiskop Eirik får 100 mark sølv. Det er vanskelig å sammenligne pengeverdien herfra, men det vesentlige er at Nikolas fikk en gave mens selv erkebiskopen kun fikk penger.²⁵⁶ Nikolas ble tydeligvis tilgodesett av Absalon.

Flere beskrivelser fra sagaen legger for dagen at Absalon motarbeidet Sverre. Blant annet så huset han de norske biskopene. Nikolas var der fra høsten 1195. Absalon skrev også brev til paven om å få Sverre bannsatt.²⁵⁷ Og flere av diplomene som det ble redegjort for

²⁵³ RN: 303.

²⁵⁴ Diplomet blir datert til 1197-98. Dette fordi Eirik, Nikolas, Njål og Ivar har underskrevet, og det er de av bispekollegiet som kunne være her på denne tiden. Det betyr at dette teoretisk sett stemmer overens med sagaens opplysning om at Nikolas var i Danmark vinteren 1196-97. Men sannsynligvis viser dette hans kontakt med Danmark senere i perioden, noe som sagaen ikke omtaler.

²⁵⁵ DD: række 1, bind 4: 32: "Nicolao Aslonensi episcopo ciffum argenteum et scutellas argenteas, quas idem episcopus ei quondam dederat, donauit".

²⁵⁶ 1 mark brennt sølv var 215g i Danmark ca 1200. 50 MBS utgjør da snaut 11 kg. Så kan man selvsagt diskutere pengeverdien av dette opp mot det Nikolas fikk. Men det vesentlige er at Nikolas fikk en gave som viser en mer omfattende relasjon enn det rene penger gjør. Dette også på tross av at Erik og Absalon var gamle studiekamerater fra Paris.

²⁵⁷ Ss: kap. 121, 124, 128.

ovenfor, viser at kirken mente til kamp mot Sverre. Absalon var delaktig i å skape pavens vrede mot Sverre, og følte nok en plikt til å følge opp formaningene fra Roma.

I denne konteksten passer den kostbare gaven inn. Denne vennegaven viser at det eksisterte et personlig forhold mellom Nikolas og Absalon, dette på tross av at Nikolas var kortere tid i Danmark enn erkebiskopen. Årsaksforholdet til dette vennskapet kan ikke fastslås entydig, men det at Nikolas var Absalons yndling kan peke mot at Nikolas var kirkens utsending i Norge. Han kjempet for kirkens interesser i Norge, og ble belønnet for det.

Vi har også et diplom til som kan kaste lys over Nikolas' ledervirke. Det foreligger et pavebrev fra 1211 som bevitner at erkebiskop Tore og Nikolas forhandlet fram en fredsavtale mellom baglerne og birkebeinerne. Denne Kvitsøy-avtalen nevnes i en flyktig setning i Håkons saga, men Nikolas nevnes ikke i den forbindelse.²⁵⁸ Beskrivelsen i baglersagaene derimot går over tre sider, noe som viser avtalens viktighet. Kjernen i beskrivelsene fra versjon A er at Nikolas er uavhengig fredsmegler. Han tar initiativet, forhandler personlig med begge parter og driver fram forliket. Versjon B "nyanserer" noe på dette ved å legge til bisetninger og mindre episoder som delvis knytter Nikolas til baglerflokkene. Men det bestrides for eksempel ikke at Nikolas hadde møter med kong Inge og Håkon jarl. Det sies heller ikke noe om hvorfor han ikke underskrev fredsavtalen mellom partene, noe som ville vært naturlig hvis han var så sterkt knyttet til baglerne. Sagaene har også andre eksempler på samarbeid. Det redegjøres i begge sagaene for at Nikolas underskrev avtalen om arverett mellom Inge og Håkon galen. Dessuten har Håkons saga et eksempel på et felles brev fra Håkon Håkonsson og Nikolas som omhandler utnevningen av ny erkebiskop.

Det fantes altså et visst samarbeid med Nikolas etter 1202. Men det viktige er at Nikolas portretteres som fredsmegler, hva kan det si oss? Innen sosialantropologien og historievitenskapen har man etablert en forståelse av at den som meglet fred i før-statlige samfunn måtte ha en uavhengig posisjon, og ha tillit hos begge parter. Alternativt kunne de to partene ha hver sine representanter som forhandlet på deres vegne.

Kan situasjonen tolkes som at Nikolas og erkebiskop Tore representerte hver sin part? Tores tilnavn var "den vikværske", noe som heller knytter han til baglerne.²⁵⁹ Han ble også foreslått utnevnt av erkebiskop Eirik, som hadde vært landflyktig i mange år på grunn av konflikten med birkebeinerne. Eirik levde helt til 1213, og kan ha hatt en viss kontroll på den politikken som ble ført. Tore talte definitivt heller ikke Inge Bårdssons sak da avtalen om tronfølgen ble fastlagt i 1212. Han blir også beskyldt for å stå bak et bondeopprør mot Inge i

²⁵⁸ HHs: kap 5.

²⁵⁹ Norsk biografisk leksikon: 1999. Artikkel av Audun Dypdahl.

1213.²⁶⁰ Det er vanskelig å se at Tore på noen som helst måte skulle være birkebeinervennlig, og at han skulle ha talt Inges sak ved Kvitsøy forliket.

Det virker derfor som om både Nikolas og Tore var fredsmeglere av den nøytrale sorten. Men da står vi overfor det innlysende forholdet at hvis Nikolas utvetydig var så sterkt involvert i og forbundet med baglerflokket, så kunne han vanskelig megle mellom partene. Også de andre eksemplene på samarbeid mellom birkebeinerne og Nikolas stiller spørsmål ved om han var så sterkt delaktig i all opposisjonen mot birkebeinerne.

Det neste spørsmålet blir da hva dette kan si oss om perioden 1196-1202. Hvis Sverres saga og "Talen" har rett i at Nikolas var den ubestridte lederen, at han begikk udåder og ikke minst fikk Sverre bann satt, vil det være underlig om man kunne samarbeide med han i ettertid. Da virker det mer rimelig at Nikolas ikke var så sterkt involvert som verdslig leder for baglerne, men at han heller var kirkens representant, en institusjon som birkebeinerne forlikte seg med i 1202. Dette peker mot at Nikolas først og fremst ga åndelig og moralsk støtte til drivkreftene i baglerflokket og at han konsekvent fulgte kirkens program.

Absalon som korstogsorganisator. Et forbilde for Nikolas?

Gjennom flere av diplomene har vi allerede vært innom Absalon, som var dansk erkebiskop fra 1178 til 1201. Etter at Knud ble dansk konge i 1182, regnes han for å være den egentlige riksstyrer. I perioden fra 1164 til ut i 1180 årene så Absalon kampen mot de hedenske venderne som sin hovedoppgave. Venderne ble forsøkt bekjempet gjennom korstog, og vi skal i det følgende forsøke å danne oss et bilde av hva som var Absalons rolle i disse.²⁶¹

I boka "*Danske korstog. Krig og mission i Østersøen*", drøftes Absalons rolle og korstogenes bakgrunn inngående. På et generelt grunnlag konkluderes det med at krigstoktene mot venderne må kunne karakteriseres som korstog. "Venderkorstogene var ikke uttrykk for hykleri eller blot og bar maskering af andre målsætninger. De var missionskorstog".²⁶² Målet var ikke politisk dominans i seg selv, men å flytte kristendommens grenser østover, noe som lyktes på 1180-tallet.

Kildene, det vil i hovedsak si Saxo, beskriver Absalons korstogsdeltakelse på to ulike måter. For det første vektlegges Absalons organisering og faktiske deltakelse på korstogene.

²⁶⁰ Bs: s. 112, 124, 125. Alle opplysningene i avsnittet står på disse sidene. Det kunne vært framført enda flere argumenter i dette avsnittet, men jeg mener å ha vist klart at Tore *ikke* kan karakteriseres som birkebeinervennlig. En konklusjon som ikke er bestridt av andre.

²⁶¹ Dansk biografisk leksikon: 1933: Engelstoft. Alle opplysninger i avsnittet er hentet herfra.

²⁶² Lind: 2004: 89.

Saxo skriver blant annet at: "Absalon bekymrede sig mindre om troen hjemme end ude".²⁶³ Han skaffet pavelig støtte til korstogene, anskaffet de nødvendige ressurser og dro det hele i gang. Han var "[...] den ubestridte leder af dansk korstogspolitik".²⁶⁴ Det er heller ingen tvil om at han var med på selve korstogene. Spesielt vektlegges det at han holdt gudstjenester underveis, noe som opprettholdt og utvidet legitimiteten til korstogene. Men i og med hans sterke posisjon, hadde han innflytelse på de ulike disposisjoner som ble foretatt.

Det andre momentet som vektlegges av Saxo, er Absalons direkte deltakelse i kamphandlinger. Riktignok var han bare bevæpnet med en liten håndøks, men denne kunne brukes i handlinger som ikke direkte var selvforsvar. Dette momentet anses ikke i dag for å være reelt. Hørby skriver: "Fra 1159-1168 var Absalon hovedorganisatoren bak venderkorstogene, selv om han naturligvis ikke deltok i aktiv kamp. Den lille øksa, som Saxo sier han alltid bar, er bare med av symbolske årsaker".²⁶⁵ Konklusjonen blir at Absalon definitivt var med på selve korstogene, han organiserte og tok avgjørelser underveis, og sikret at Gud og kirken var på deres side. Men i kamphandlinger deltok han ikke, noe han også hadde forbud mot i følge kirkeretten.

Hvilken betydning har dette for vår vurdering av Nikolas' lederrolle? Som vi så var venderkorstogene over på 1180-tallet, Absalon styrte i praksis dansk utenrikspolitikk, og hans engasjement for bekjempelse av kristendommens fiender var neppe forsvunnet. Da konflikten mellom kirken og Sverre bygget seg opp, lå forholdene til rette for et engasjement fra Absalons side. Som vi har sett, så huset han de norske biskopene, og var medvirkende til at Sverre ble bann satt. Det virker da rimelig at neste skritt var å ta mer aktivt del i kampen mot Sverre.

Det blir da sannsynlig at kirken, med Absalon som en av hovedbeslutningstakerne, sendte Nikolas' som utsending til Norge. Vi må også huske på at min kildeanalyse har vist at Nikolas *alltid* følger kirkens program i de 45 år vi kan følge hans virke. I den første tiden var også erkebiskop Eirik med til Norge for å vise kirkens støtte til baglerne.²⁶⁶ Han forblir imidlertid ikke så lenge i Norge, og det virker rimelig at Nikolas alene fortsatte i rollen som synliggjør av kirkens politikk.

²⁶³ Lind: 2004: 82.

²⁶⁴ Lind: 2004: 92.

²⁶⁵ Hørby: Her sitert i: Lind: 2004: 360: "1159-1168 war Absalon der Hauptorganisator in den Wendenzügen, obwohl er natürlich nie aktiv mitgekämpft hat. Die kleine Axt, die er bei Saxo immer trägt, ist nur von symbolischer Bedeutung gewesen". (Min oversettelse i teksten).

²⁶⁶ Ss: kap. 129. Håndskriftene har divergerende beskrivelser av Eiriks rolle i baglerreisningen. På slutten av det neste kapitlet vil det bli vist hvorfor jeg anser dette for å være den korrekte beskrivelsen av hans rolle.

Nikolas må ha hatt kjennskap til Absalons rolle i korstogene, og tok nok etter ham. Selv om Absalon i praksis var Danmarks regent, hadde han ingen aktiv rolle i det militære på korstogene. Det virker da helt urimelig at Nikolas skal ha spilt en slik rolle. Absalon deltok personlig i korstogene for å tilføre kirkelig legitimitet. Det var hans viktige bidrag. En slik rolle kunne også Nikolas spille. Han må ha vært betydningsfull for å vise at baglerflokkene hadde kirkens støtte. Dette skjedde naturligvis gjennom hans blotte tilstedeværelse, men gudstjenester og taler kan ha fungert som forsterkende elementer. Det virker overveiende sannsynlig at dette var Nikolas' viktigste funksjon.

Konklusjon.

Hypotesen for dette kapitlet er at Nikolas deltok i baglerflokkene for å synliggjøre kirkens støtte. Inntil nå er det Munch som har foretatt det grundigste studiet av baglerne. Hans konklusjon om at Nikolas var ond og mektig er i samsvar med hans metodiske utgangspunkt. Siden tidlig på 1900-tallet har beskrivelsen av Nikolas som ond blitt forstått som birkebeinerpropaganda. Men vurderingen av Nikolas som verdslig leder har man passivt opprettholdt, og stort sett neglisjert at også den beskrivelsen kan være tendensiøs. Det har også i liten grad blitt vektlagt at Nikolas var fraværende fra 1199 til 1202. I tillegg må det tilføyes at for de fleste er det Sverre og birkebeinerne som har vært i sentrum. Et grunnstudium av baglernes samhandling har manglet.

Det nye i mitt perspektiv er at jeg ser på sagaen som et forsoningsprosjekt. Ut fra et slikt perspektiv måtte noen være syndebukk og trekkes fram som leder av baglermotstanden. Det ligger ikke bare en tendens i beskrivelsen av Nikolas som ond, men også i portretteringen av ham som leder. Ved en gjennomgang av tendensen i birkebeinertradisjonen og alternativtradisjonen har jeg vist dette empirisk. Birkebeinerne hadde interesse av å framstille Nikolas som leder, og det ble gjort. Nikolas hadde heller ikke noen mektig ætt som man måtte ta hensyn til ved nedskrivingspunktet.

I tillegg har jeg i større grad enn tidligere framhevet Nikolas som kirkelig leder. Det er åpenbart at birkebeinertradisjonen ikke trekker fram denne rollen, men min analyse tilsier at Nikolas alltid fulgte kirkens program. I denne sammenheng er det viktig at man ikke opererer

med et ”naivt” maktbegrep.²⁶⁷ Det å være åndelig leder, tilføre flokken symbolsk kapital, og å tydeliggjøre kirkens støtte, var en viktig funksjon. Dette ga legitimitet, fellesskapsfølelse og bidro definitivt til baglerflokkens sammenbinding. Antakeligvis utgjør kirkens støtte en hovedårsak til at baglerreisningen ble så mye sterkere enn tidligere oppstander mot Sverre. Når Nikolas nedtones som verdslig leder, fordrer det at andre må fylle dette maktvakuumet.²⁶⁸

²⁶⁷ Definisjon: Makt er å påvirke andre. Dette kan selvsagt skje gjennom fysisk makt, men vel så viktig er andre former for maktutøvelse.

²⁶⁸ I den konkrete gjennomgangen av episoder har jeg utelatt Munchs betraktninger. Det er fordi han har som utgangspunkt at sagaen er en uhildet beretning, og det meste han skriver er gjentakelser og referater fra sagaen. Han argumenterer også i liten grad for hvorfor han oppfatter episodene som gjengivelse av realitetene. Men samtidig vil jeg understreke at Munch er viktig som grunnlegger av en tradisjon, som på noen felter fortsatt påvirker våre oppfatninger.

Kapittel 4: Stormennene – tendens, men forskjell dem imellom.

Dette kapitlet omhandler tendensen i presentasjonen av stormennene i Sverres saga. Hypotesen er at stormennenes roller generelt underkommuniseres fordi sagaen er et forsoningsprosjekt. Kapitlet består av tre deler, som alle vil gi et bidrag til avklaring av denne hypotesen og danne grunnlag for en videre diskusjon av hovedhypotesen.

Første momentet er en redegjørelse for tendensen i ”birkebeinertradisjonen” og ”alternativtradisjonen”. Videre vurderes den moralske tendensen stormennene imellom. Dette kan indikere hvem sagaforfatteren tar hensyn til. Det avrundes med å presentere ulikheten mellom de fire håndskriftene. Forskjellen dem imellom kan vise at ”spenningsfeltet” la føringer på beskrivelsen av stormennene.

Når tendensen skal vurderes, vil det skje ved at stormennene inndeles i tre kategorier. Kategori A består av Sigurd Jarlsson og Hallvard av Såstad. Disse blir kun omtalt i Sverres saga. Kategori B består av Reidar Sendemann, Filippus av Veien og Tord Dokka, disse omtales i Sverres saga og baglerssagaene. Kategori C består av Hallvard Bratte, Lodin Pålsson, Ivar Nev, Bjarne Mårdsson og Gregorius Kik. Disse omtales i Sverres saga og Håkons saga. Personene i de to sistnevnte kategoriene gjorde seg gjeldende også etter 1202. Kategori B forble baglere, mens personene i kategori C gikk inn i birkebeinerflokket. Personene i kategori A døde derimot før 1202. Bakgrunnen til personene i de ulike kategoriene kan ha influert sagaforfatternes beskrivelser, og dette kapitlet er et forsøk på å avdekke dette. Først en presentasjon av tidligere forskning.

Historiografi

Som tidligere nevnt har mye forskning vektlagt Nikolas` rolle, men tidvis er også stormennene trukket fram i lyset. Det er naturlig å ha Munchs vurderinger som et utgangspunkt. Munch skriver at: ”Næst Biskop Nikolas synes Reidar Sendemann og Sigurd Jarlssøn at have været dens [baglernes] Anførere”.²⁶⁹ Munch tilkjenner selv at han har

²⁶⁹ Munch: 1857: 294.

hentet denne informasjonen fra sagaens kapitel 129 der baglerreisningen omtales. Dette er symptomatisk for Munchs ”vurderinger” av stormennene. Han gjengir sagaens beskrivelser uten selv å ta noe grep om stoffet. Munch gjentar og forsterker sagaens beskrivelse om at stormennene spilte en underordnet rolle.

Innen historieforskningen kommer bruddet med de tradisjonelle oppfatningene gjennom den marxistiske skolens gjennombrudd, men det ser ikke ut til at Bull på dette området utfordrer tradisjonen. Han kommer innpå at Sigurd Jarlsson og andre storfolk støttet Nikolas i å reise baglerflokket.²⁷⁰ Dessuten nevner han at Reidar Sendemann gikk med i baglerhæren fra begynnelsen av, og at han hadde kommandoen da Sverre beleiret Slottsfjellet i 1201- 1202.²⁷¹ Utover dette tilskrives ikke stormennene noen rolle overhodet.

Koht foretar derimot en problematisering. Han sier: ”Biskop Nikolas var den åndelege føreren, Sigurd Jarlsson den militære”.²⁷² Dessverre fører ikke Koht noen argumentasjon for denne oppfatningen. Videre nevnes noen få ganger andre baglerstormenn, men da i mer underordnede forhold slik de blir presentert i sagaen.

I Joys norgeshistorie er stormennene nesten helt fraværende. Den eneste som navngis, er Sigurd Jarlsson. Det nevnes at han hadde vært Sverres fostersønn, men at han allikevel hadde vært en av høvdingene til øyskjeggene.²⁷³ Dessuten blir sagaens beskrivelse av baglerreisningen gjentatt, og der beskrives det at han var med i Danmark fra starten av.²⁷⁴

Hos Helle, der det må tilføyes at perioden omtales i korte ordelag, blir kun Reidar Sendemann beskrevet. Dette fordi han var kommandant på Slottsfjellet under Sverres kringsetting.²⁷⁵

Hos Krag, som behandler denne perioden forholdsvis inngående, er omtalen av stormennene forholdsvis omfattende. Han er klar på at Nikolas var lederen, men ”andre personer spilte også viktige roller i den nye reisningen”.²⁷⁶ De han nevner ved denne anledningen er Reidar Sendemann og Sigurd Jarlsson. Senere nevnes det at andre stormenn ble med i flokken, hvorav kun Hallvard av Såstad navngis. Forøvrig ligger Krag's beskrivelser tett opptil sagaens. Stormennene ble omtalt når de ledet sveiter og lignende, men det gis aldri en samlet vurdering av deres betydning.

²⁷⁰ Bull: 1931:247.

²⁷¹ Bull: 1931:247, 252.

²⁷² Koht: 1952:108.

²⁷³ Joys: 1962: 332, 333. (A).

²⁷⁴ Joys: 1962: 346. (A).

²⁷⁵ Helle: 2005: 86.

²⁷⁶ Krag: 2005: 183, 184.

En annen bok som må vurderes er: "Dronning Ingrid og bisp Nikolas" av Hervik. Det hevdes her at våren 1196 kom Nikolas til Norge som leder av en opprørsflokk, og at man da "[...] vart møtte av Sigurd Jarlsson, [...] og mange andre stormenn".²⁷⁷ Dette er en direkte feilaktig gjengivelse av begivenhetene. Boka diskuterer også noe rundt hvem av stormennene som var militær leder når Nikolas var fraværende, men ellers gjøres det intet forsøk på å vurdere stormennenes rolle.

Sigurd Jarlsson, Reidar Sendemann og Hallvard av Såstad omtales også i Norsk biografisk leksikon.²⁷⁸ Hallvard riktignok kun i den eldre utgaven av dette verket. Disse artiklene er forholdsvis summariske, og består av den sedvanlige oppramsningen fra sagaens beskrivelser. Det gjøres heller ikke her noe forsøk på å omtale stormennenes samlede makt. Denne omtalen utgjør derfor en god oppsummering av historiografien. Glimtvis omtales noen av stormennene, men noen samlet vurdering eksisterer ikke.

Gjennom mitt forsoningsperspektiv vil det være mulig å komme med en ny analyse av stormennene som maktfaktor i baglerflokken. Vi begynner med en presentasjon av kildematerialet.

Bildet av baglerstormennene i Sverres saga.

Fokuset vil være på tendensen i presentasjonen av de ulike stormannskategoriene. Stormennenes rolle som ledere vil også bli vektlagt, men samtidig er materialet såpass lite at all omtale blir benyttet. Vi begynner med kategori A.

Sagaen omtaler Sigurd allerede før baglerreisningen. Han var Sverres fostersønn og ble godt behandlet.²⁷⁹ Allikevel sviktet han Sverre og ble med i øyskjeggopprøret. Han unngikk så vidt å bli drept i dette opprøret, og flyktet til Danmark.²⁸⁰ I Danmark var han med på å reise baglerflokken. Han er den eneste av stormennene som navngis direkte ved denne anledningen, noe som er betegnende for hans betydning.²⁸¹ Da baglerne etterpå var på vei til Norge, møtte de Sverre til sjøs. Sigurd ropte da: "Er Sverre, husbond min i sjekta?"

²⁷⁷ Hervik: 2006: 75. Sagaen er helt klar på at Sigurd Jarlsson var med fra begynnelsen sammen med Reidar sendemann og andre storfolk. -Ss: kap. 129.

²⁷⁸ Norsk biografisk leksikon: 1923 og 1999.

²⁷⁹ Ss: kap. 118. Begrepet som brukes for godt behandlet er: "yfir-læti". Dette oversettes med: God omtale, medferd eller behandling. Sagaen gjør et tydelig poeng av at Sigurd ble behandlet bra av Sverre. "Fostersønn" er "friþlo-son".

²⁸⁰ Ss: kap. 120.

²⁸¹ Ss: kap. 129.

Birkebeinerne svarte så: ”Kong Sverre er her om bord, og ikkje har han han gjevi hus til verre mann, det syner du no”.²⁸² Det tas ikke nådig opp at Sigurd sviktet sin fosterfar.

Sigurd omtales mest i forbindelse med militære aktiviteter. Ofte beskrives han som leder for sveiter, som til tider kan virke svært profesjonelle. Dette vises når Sigurd gjennom et velorganisert angrep drepte Sverres bror Hide og 50 andre birkebeinere i Tønsberg.²⁸³ Sveitleder er han også under slaget om Oslo i 1197 og senere i kamper mot Sverre i Båhuslen.²⁸⁴ Sommeren 1198 ble det utkjempet et større slag mellom partene i Bergen. Nå var hans militære makt enda mer omfattende. Han stod alene under merket og dirigerte baglerstyrkene.²⁸⁵ Under slaget på Strindsjøen spilte han også en betydelig rolle. Han var med på å avgjøre taktikken før slaget tar til, og var sammen med Reidar Sendemann om bord på et lettskip som dirigerer langskipene under slaget.²⁸⁶

Sagaen har også eksempler på at Sigurd var villig til å gå langt for å nå sine mål. Sammen med Nikolas var han ansvarlig for å stjele penger som Sverre oppbevarte på Hovedøya. Like etterpå leder disse to et bakholdsangrep på noen av Sverres sysselmenn.²⁸⁷ I 1197 omringet han noen birkebeinere i Bergensborgen. I et forsøk på å innta borgen, tok han noen hus og satte fyr på dem på en slik måte at det skulle volde borgmennene størst mulig mén.²⁸⁸ På tross av dette knepet brant ikke borgen ned, og beleiringen ble derfor opprettholdt. Nå ble Sigurd utsatt for en krigslist. Birkebeinerne produserte et falskt brev hvor det hevdes at Sverre snart ankommer, og de lar så baglerne få tak i brevet. Brevet overbringes til baglernes leder Sigurd, som gikk på listen og opphevet beleiringen.²⁸⁹

De siste gangene Sigurd omtales, er i forbindelse med at birkebeinerne kringsatte slottsfjellet i Tønsberg i 1201. På tross av at de hadde en klar avtale om å komme de beleirede til unnsetning, foreslår heller Sigurd at de skal dra på tokt til Romsdal, noe de også gjorde.²⁹⁰ Sigurds død er ikke omtalt noe sted, men det er en allmenn oppfatning om at den må ha inntruffet cirka 1202.²⁹¹

²⁸² Ss: kap. 131. Kohts oversettelse i teksten. Ordet som brukes for husbond er: ”mat-gjafi”. Det kan også oversettes med: ”matgivar” og ”forsørgjar”. Begrepet for ”verre”, er rett og slett ”verra”.

²⁸³ Ss: kap. 139, 140.

²⁸⁴ Ss: kap. 133, 167, 168.

²⁸⁵ Ss: kap. 148.

²⁸⁶ Ss: kap. 158.

²⁸⁷ Ss: kap. 132, 133.

²⁸⁸ Ss: kap. 145. Borgen skulle brenne slik at: ”borgarmonnum myndi meft mein at vera”.

²⁸⁹ Ss: kap. 145.

²⁹⁰ Ss: kap. 173-177.

²⁹¹ I tillegg så nevnes Sigurd helt på slutten av Magnus Erlingsson saga. Men han er der bare et barn, og det er uten betydning i min sammenheng.

Den andre i kategori A er Hallvard av Såstad. Allerede i 1177 omtales han som en av lendmennene til Magnus Erlingsson. Sammen med to andre lendmenn lyktes han med å fordrive Sverre og birkebeinerne fra Mjøsa. Rett etter ble det holdt et gjestebud på Såstad. Der dukket birkebeinerne uventet opp og jagde deltakerne av gårde.²⁹² Hallvard hadde altså en viktig rolle allerede under Magnus Erlingsson.

Umiddelbart etter at baglerne ankom Viken ble Hallvard med i flokken. Han navngis som den eneste av stormennene, men det står også at mange andre kom til flokken.²⁹³ Fordi Hallvard ble med, kan sagaen berette at baglerne straks la under seg Opplandene.

Men det er som militær leder for baglerne Hallvard blir mest omtalt. Under slaget om Oslo utgjorde Hallvard med opplendingene en fylking.²⁹⁴ Han har altså ansvaret for den delen av hæren som kommer fra hans hjemtrakter. Før en trefning i Nidaros i 1199, ramses Hallvard opp sammen med Nikolas og Inge som baglernes høvdinger.²⁹⁵ Men Hallvard kan også lede hele baglerhæren. I 1198 får vi høre at: "Hallvard, og med ham baglernes hær" kom til Bergen.²⁹⁶

Det berettes også at Hallvard satt på Opplandene og hadde Inge i sin varetekt.²⁹⁷ Disse dro så på tokt til Trøndelag, der de overfalt og drepte flere birkebeinere før de tilslutt inntok Trondheim. I det påfølgende sjøslag ytte baglerne så innbitt motstand at birkebeinerne måtte trekke seg unna.

I slaget på Strindsjøen, der han til slutt ble drept, spilte han en sentral rolle. For det første var han blant dem som rådslo om taktikken før slaget. Under selve kampen satte Sverre inn hovedangrepet på Hallvards skip fordi dette høvet seg for birkebeinerne. Ut fra beskrivelsene var dette klokt fordi Hallvards skip var en viktig del av baglernes flåte.²⁹⁸

Sigurd og Hallvard utgjør kategori A. De spilte hovedrollene blant baglernes stormenn. De er mest omtalt, samtidig som nesten samtlige beskrivelser viser at disse utøvet en form for lederrolle hos baglerne. De er med helt fra begynnelsen i 1196, og var blant Sverres motstandere også lenge før dette. Spesielt framtrædende var de på det militære området, og det er jo nettopp disse beskrivelsene sagaen inneholder flest av.

²⁹² Ss: kap. 16, 17. Ordet som brukes for gjestebud er: "Veizla". I de oversettelsene jeg benytter er dette oversatt med enten gjestebud eller gilde. Begrepet har ulike betydninger, men gitt konteksten er nok gjestebud mest treffende.

²⁹³ Ss: kap. 132.

²⁹⁴ Ss: kap. 135. "Hallvarðr af Saftoðum með Upplendinga fcolu hafa eina fylking"

²⁹⁵ Ss: kap. 156.

²⁹⁶ Ss: kap. 146. "Hallvarðr oc með honom herrin Bagla". Storms oversettelse i teksten.

²⁹⁷ Ss: kap. 142. En analyse av denne beskrivelsen finnes i kapitlet om Inge.

²⁹⁸ Ss: kap. 158, 159.

Hvordan blir så kategori B framstilt i sagaen? Reidar Sendemann omtales først i en litt spesiell episode. Han hadde oppholdt seg lenge i utlandet, og kom i 1195 hjem med et brev fra den greske kongen Kirialax, der Sverre ble oppfordret til å sende krigere sydover. Sverre dvelte litt før han så seg nødt til å svare nei, men han ga allikevel Reidar lov til å drive egenrekruttering. Reidar fikk seg da en flokk som han dro til Halør med, og han ble da en av baglerpartiets stiftere.²⁹⁹

I løpet av disse seks årene nevnes Reidar noen få ganger. Sommeren 1198 er han i Bergen, og han nevnes som en av de stormennene birkebeinerne forsøkte å ta til fange. Men baglerne luktet lunta, og Reidar unnslapp.³⁰⁰ Ved en senere anledning klarte Reidar igjen å unnslippe birkebeinerne. De kom overraskende på baglerne i Bergen, men han kom seg allikevel unna.³⁰¹

I det store slaget på Strindsjøen hadde Reidar en vesentlig rolle. Han var blant de stormennene som diskuterte taktikken før slaget. Under kampene befant han seg på et lettskip som dirigerte styrkene.³⁰² Baglerne tapte slaget, og flyktet deretter til Danmark. Da de senere returnerte til Norge, ble Reidar nevnt som en av deres førere.³⁰³

Men det var som kommandant på Slottsfjellet i Tønsberg at Reidar spilte den viktigste rollen. Allerede sommeren 1200 satt han med en stor sveit til landvern for vestfoldingene.³⁰⁴ Reidar framstod som en dyktig leder i forsvaret av borgen. Alt var godt organisert, han avslørte Sverres krigslist, fikk lurt brev ut av borgen og han skøyt personlig ned speidere som forsøkte å få innsikt. Men da maten tok slutt, og de andre baglerne ikke kom til unnsetning, måtte han overgi seg. Han fikk deretter grid av Sverre. Etter griden hvilte de ut sammen, og Sverre snakket ofte med Reidar fordi han var en forstandig mann.³⁰⁵

Omtalene av de to siste i denne kategorien er kortere. Filippus av Veien blir omtalt første gangen i sagaen fordi han diskuterte krigstaktikken før Strindsjøslaget. Senere får vi høre at han ble såret av en pil under en trefning i Nidaros.³⁰⁶ Videre har vi Tord Dokka. Han

²⁹⁹ Ss: kap. 128, 129.

³⁰⁰ Ss: kap. 149.

³⁰¹ Ss: kap. 166. I denne situasjonen er det avvik i håndskriftene. Det vil bli vist lenger ned hvorfor jeg holder denne beskrivelsen for å være riktig.

³⁰² Ss: kap. 158.

³⁰³ Ss: kap. 160. Begrepet som brukes for fører er: "Fyrir". Det oversettes med: "hovding" –Koht. "leder" - Gundersen s. 210. Storm beskriver at han "raadde". Begrepet er definitivt vanskelig å oversette, men viktig fordi det beskriver Reidars lederposisjon. Ut fra konteksten virker det rimeligst å si at Reidar var fører, i betydningen at han førte flokken fra et sted til et annet.

³⁰⁴ Ss: kap. 167. "þar var Hreiðar fendi-maðr við micla fveit oc fatu þar til landvarnar af hendi Vestfyllda moti Birkibeinum".

³⁰⁵ Ss: kap. 171-180. Siste setning lyder: "Reidar var vitr madr ok margra luta vel kunnandi".

³⁰⁶ Ss: kap. 158, 160.

var fører for en flokk som brøyt seg ut av Slottsfjellet, og som fikk bedt de andre baglerstyrkene om å komme til unnsetning.³⁰⁷

De to sistnevnte blir omtalt lite, og de presenteres følgelig som at de spilte en mindre betydelig rolle som ledere hos baglerne. Presentasjonen av Reidar er mer kompleks. Det går fram at Reidar var en av baglernes stormenn. Men samtidig har flere episoder andre funksjoner enn å vise at han var militær leder, som jo tilfellet er for Sigurd og Hallvard. Kategori B omtales sjeldnere enn A, og de framstår som mer ubetydelige ledere.

Så går vi over til kategori C. Hallvard Bratte var med øyskjeggene i slaget ved Florevåg i 1194. Som en av få klarte han å berge livet.³⁰⁸ Så hører vi ikke noe mer om Hallvard før i 1201. Først opptrer han som landvernsmann i Viken. Så satt han på Slottsfjellet sammen med Reidar, og han var den første som mottok grid av Sverre.³⁰⁹

Lodin Pålsson klarte som en av få å overleve Florvåg-slaget. Senere er han oppført som en av flokkhøvdingene som beskyttet vikværingene mot birkebeinerne.³¹⁰ Sagaen nevner også at baglerne hadde med seg de beste menn fra Hålogaland i flokken. Blant disse var Ivar Nev, Bjarne Mårdsson og Gregorius Kik.³¹¹ Sagaen får fram at disse tre var med baglerflokken, men samtidig er formuleringen slik at dette vanskelig kan tolkes som at de skulle innehatt noen lederverv. Bjarne nevnes også senere som en gjev kar da birkebeinerne tok gods fra gården hans.³¹²

Vi observerer at omtalen er mangelfull av kategori C. Beskrivelsene i seg selv forteller oss lite om hvilken betydning disse hadde som ledere hos baglerne. Når omtalen er så mager, blir den rimeligste konklusjonen man trekker at disse var blant de minst betydningsfulle baglerstormennene.

Når man vurderer presentasjonen av stormennene i Sverres saga, kan man vanskelig konkludere på annet vis enn at de hadde forholdsvis liten betydning. De spiller stort sett biroller under Nikolas' ledelse, og nevnes relativt sett lite.³¹³ Ofte brukes kun termen "baglerne", noe som medfører at de faktiske aktørene ikke navngis. Hos birkebeinerne er det annerledes. Faktisk havner baglerstormennene mer i "skyggen" av Nikolas enn det birkebeinerstormennene gjør under Sverre

³⁰⁷ Ss: kap. 173, 174. "þorðr docca var firir þeim".

³⁰⁸ Ss: kap. 120.

³⁰⁹ Ss: kap. 167, 171, 179.

³¹⁰ Ss: kap. 120, 167.

³¹¹ Ss: kap. 154. De beste menn er originalt: "bezto men".

³¹² Ss: kap. 159. "Goða dreng". Betyr gjev eller god kar.

³¹³ I neste kapittel finnes en utgreining om Sverre sagas presentasjon av maktfordelingen mellom Nikolas og stormennene.

Sverre sagas presentasjon av baglerstormennene er i samsvar med hvordan norsk historieskriving har oppfattet dem. De har forholdsvis liten betydning. Riktignok stikker Sigurd og Hallvard seg noe ut, men heller ikke de er noen ruvende, ledende skikkelser innen flokken.³¹⁴ Men hvordan omtales kategori B og C i de andre sagaene?

Bildet av baglerstormennene i baglersagaene og Håkons saga.

Her må man ha in mente at formålet er å klarlegge den ulike tendensen både i kilde- og stormannskategoriene. Vi begynner med en oversikt over kategori B, det vil si de tre som fortsatte som en del av baglerpartiet etter 1202. Hvordan presenteres disse som ledere i baglersaga A?

Reidar inntar en prominent posisjon hos baglerne. Han dro til Danmark og var med på å starte baglerflokket på nytt i 1204.³¹⁵ Vet et par anledninger viser Reidar at han er helt på høyde med Erling Steinvegg. Erling ville ved en anledning at de skulle angripe, men Reidar frarådet dette, og slik ble det.³¹⁶ Da baglerne bygde langskip, reiste kong Erling, Filippus jarl og Reidar hvert sitt.³¹⁷ Reidar holder også tale på tinget for hele baglerflokket, i tillegg til at han er sysselmann.³¹⁸ Flere andre episoder viser også at Reidar var sveitleder og framtreddende i krig.

Filippus av Veien spilte også en betydelig rolle hos baglerne. Han dro til Danmark i 1204 og er med på å reise flokken på nytt.³¹⁹ Han er en av de som får tildelt syssel i 1206, og han er så mektig at når baglerne skal reise hær, så bidrar han med to skip. Det blir senere bemerket at et av disse var det største skipet baglerne hadde.³²⁰ Da baglerne fordelte et krigsbytte fikk Filippus det mektige skipet Ognarbranden, mens kong Erling og Filippus jarl

³¹⁴ Det finnes også noen få andre baglerstormenn som omtales i sagaen. Disse spiller helt perifere roller, og de nevnes i høyden to ganger. Det har vært vurdert å inkludere disse i undersøkelsen. Men de kan i høyden bidra til minimale nyanseringer av hovedtendensen. Vi vil derfor konsentrere oss om de ti stormennene som allerede er presentert.

³¹⁵ Bs A: s. 20. Magerøy.

³¹⁶ Bs A: s. 51.

³¹⁷ Bs A: s. 80.

³¹⁸ Bs A: s. 83, 47.

³¹⁹ Bs A: s. 20.

³²⁰ Bs A: s. 46, 92. Det må understrekes at det hadde stor symbolverdi å bygge det største skipet. Sagaene portretterer ofte en "kamp" om å bygge det største skipet.

får ukjente skip.³²¹ Når flåten er ute på tokt får vi også høre at Filippus ledet an med sitt skip.³²² Videre er det flere ganger han leder sveiter eller skip.

Den siste av baglerne som ble beskrevet er Tord Dokka. Han er med i flokken allerede sommeren 1204.³²³ Han er også en av de få utvalgte som får posisjon som sysselmann.³²⁴ Han styrer også et av de to skipene som herjer på Veøy, der de fikk tak i mye gods og flere skip.³²⁵ Senere får han en større andel når et krigsbytte skal fordeles.³²⁶ Han er dessuten såpass viktig at hans død omtales.³²⁷

Beskrivelsene av disses lederroller skiller seg klart fra Sverres saga. Reidar framstår de facto som baglernes leder i visse situasjoner. Dessuten er han i flere beskrivelser helt på høyden med kong Erling. Også denne gangen var Reidar med i baglerflokkken helt fra starten. Det samme fenomenet gjentar seg når det gjelder Filippus og Tord. De er nå blant de mest betydningsfulle baglerne og besitter helt sentrale posisjoner.

Så over til kategori C. Hallvard Bratte og Lodin Pålsson er omtalt som sveithøvdinge hos birkebeinerne allerede før forliket i 1217.³²⁸ Lodin omtales flere ganger til som sveithøvding, og han er dessuten kommandant på Slottsfjellet og representant for Viken på riksmøtet i 1223.³²⁹ Hallvard ble også en prominent birkebeiner. Han er flere ganger omtalt som sveithøvding og deltok mye i kampene mot ribbungene.³³⁰ Han er dessuten omtalt som sysselmann i 1223 og senere som lendmann.³³¹ Videre blir Bjarne Mårdsson presentert som lagmann fra Hålogaland på riksmøtet i 1223.³³² Gregorius Kik er på det samme riksmøtet presentert som kongens sysselmann på Shetland.³³³ Han ble også gift med Sverres datter Cecilia. Ivar Nese ble lendmann alt i 1217, og presenteres som dette ved flere anledninger.³³⁴

³²¹ Bs A: s 64. Ognarbranden var et spesielt viktig skip. Sverre lot det bygge i 1199, og det var på hele 30 rom - Ss: kap. 154. Senere brukte Håkon Håkonsson og Skule jarl dette skipet - HHs: kap. 28.

³²² Bs A: s 75.

³²³ Bs A: s 24.

³²⁴ Bs A: s 47.

³²⁵ Bs A: s 53.

³²⁶ Bs A: s 63.

³²⁷ Bs A: s 74.

³²⁸ HHs: kap. 27.

³²⁹ HHs: kap. 36, 50, 71, 86.

³³⁰ HHs: kap. 36, 64, 74, 108, 120, 133, 150.

³³¹ HHs: kap. 86, 99, 181.

³³² HHs: kap. 86.

³³³ HHs: kap. 86.

³³⁴ HHs: kap. 31, 60, 86. Han omtales også i RN: 628 og 642. I RN 628 står han som underskriver av et privilegiebrev fra Håkon Håkonsson for Stavanger bispestol. Antakeligvis skjer dette i 1233. RN 642 er et leidebrev fra Henry 3. Alle fogder skal la hans varer passere uhindret. Begge steder er han representant for birkebeinerne og Håkon Håkonsson.

Han deltok aktivt i kampene mot ribbungene, sloss for Håkon mot Skule, og fikk reist et spesielt stort skip.³³⁵

Omtalen her kunne vært gitt på et mer detaljert nivå, men det poenget som framkommer er uansett at alle disse fikk prominente posisjoner hos birkebeinerne. De spilte en helt marginal rolle da de var baglere før 1202, mens de nå har viktige lederroller gjennom å være lendmenn, sysselmenn eller lagmenn. Det har skjedd et kvalitativt skifte også i kategori Cs lederroller.

For å utdype ytterligere hvordan birkebeinertradisjonen framstilte baglernes lederroller, skal det redegjøres for baglersaga Bs beskrivelser. Vi skal altså vurdere de tilleggsbeskrivelsene som blir gitt. Det som er interessant i denne vurderingen, er hvordan versjon B forsterker eller nedtoner ulike lederroller. Det skal sies at mye av dette tillegget dreier seg om birkebeinerne, men en vesentlig del omhandler også baglerne.

Reidar Sendemann er den eneste av de ti stormennene som blir omtalt i dette tillegget. Det gis en kort opplysning om at han og Peter Støyper sommeren 1210 dro til Miklagard (Konstantinopel), og han tjente i lang tid keiseren der.³³⁶ Men i baglersaga A er det allerede berettet om at denne ferden skal finne sted.³³⁷ Baglersaga B foretar en klar nedtoning av stormennenes rolle.

Også i Håkons saga finns det en episode fra 1207 med Reidar Sendemann. Han karakteriseres som en maktinnehaver hos baglerne.³³⁸ I denne episoden fortelles det at han foreslo at baglerne skulle ta Håkon Håkonsson til konge, og heller gi Filippus jarlsnavn, noe som også medførte at Inge Bårdsson ble fjernet som birkebeinerkonge. Dette ble foreslått utført fordi alle måtte erkjenne at Håkon etter Olavs lov var den eneste rettmessige kongen. Men etter en betenkning velger baglerne å ikke gjennomføre tiltaket. Som i baglersaga B er det kun Reidar av de som er baglerstormenn som nevnes. Også dette er en nedtoning av stormennenes roller.

Til slutt skal det vises hvordan disse tre kildene *generelt* omtaler lederskapet hos baglerne. Det skal foretas en kvantitativ redegjørelse med påfølgende kvalitative vurderinger.

³³⁵ HHs: kap. 79, 136, 181, 183, 74.

³³⁶ Bs B: s. 120.

³³⁷ Ba A: s. 118.

³³⁸ HHs: kap. 4. "Hreiðar fændi-maðr uar þa einn meistr raðf-maðr fyrir flokkinvm bagla". "Raðf-maðr" er det sentrale begrepet. Det kan bety: rådsman, ombodsmann, rådgivar, makthaver, styrar. "Meistr" betyr: større, meir, bedre, gjævare. Kombinasjonen av disse to begrepene tilsier at Reidar besitter en form for makt. Men i den faktiske beskrivelsen blir han "nedstemt" av de andre baglerne, noe som viser begrensninger i hans maktutøvelse. Samtidig er dette en ærerik betegnelse.

³³⁹ Det som slår en i baglersaga A, er hvor omfattende materialet om stormennene er. Omtrent 40 ulike stormenn blir navngitt, og til sammen nevnes de cirka 175 ganger. Vi observerte også ovenfor at stormennene i kategori B spilte helt dominerende roller, og til dels var de facto ledere for flokken.³⁴⁰ Også andre baglerstormenn spilte langt mer betydelige roller i denne kilden enn i de andre.³⁴¹

I baglersaga Bs tillegg for den samme perioden er det nesten et totalt fravær av stormenn. 2 stykker omtales i 3 ulike episoder, hvorav altså Reidar ble nevnt én gang. Vi har tidligere sett at også Nikolas ble omtalt flere ganger i dette tillegget. Den som også omtales ofte som leder er kong Filippus. Han foretar mange og betydelige avgjørelser. Men i en del situasjoner kan han nærmest framstå som et offer for renkespillet til Nikolas. Han var gift med Kristin Sverresdatter, var Nikolas' søstersønn og døde i 1217.³⁴² Den andre som blir omtalt er Arnbjørn Jonsson, som var Nikolas' fostersønn. I den ene av disse episodene utviser han feighet i kamp, i den andre er han skuffet over utfallet av Kvitsøy-forliket.³⁴³ Dessuten blir kong Filippus' sambårne bror Andres nevnt i en episode. Filippus stagget han fra å hevne seg, og Filippus roses av allmuen for å ha forhindret volden.³⁴⁴ Dette utgjør faktisk all omtalen av lederskapet.

Likheten mellom Sverres saga og baglersaga B er slående. I sistnevnte ser man også en klar vektlegging av Nikolas. I tillegg er også hans ætt nå framtrædende. De er faktisk de eneste som portretteres som ledere i dette tillegget. Når Stårheim-ætten er fraværende, brukes konsekvent termen "baglerne".

³³⁹ Denne kvantitative undersøkelsen er bare egnet til å gi et indisium på at portretteringen av stormennene i kildene virker urimelig. For eksempel er størrelsen på materialet ulikt, slik at dette ikke er helt sammenlignbare størrelser. Dette kunne derfor vært gjort på en mer utførlig måte, men det ville ha vært plasskrevende, og kunne uansett ikke brakt argumentet opp fra "antakelsesnivået". Her må uansett de kvalitative vurderingene stå i fokus.

³⁴⁰ I utgangspunktet kunne det vært fruktbart å foreta en lengre analyse av hvordan maktforholdene var innad i baglerflokken i følge baglersaga A. Dette vil i praksis være å vurdere kongene og stormennenes roller. Så kunne man etterpå brukt disse resultatene til å belyse perioden 1196-1202. Slik jeg vurderer det vil det være problematisk å gi et resultat som dette tilbakevirkende kraft. Fenomenet som studeres er ikke statisk. Jeg tror derimot at det er fruktbart å analysere hvordan birkebeinertradisjonen valgte å presentere baglerne, i forhold til hvordan baglersaga A gjør det. Formålet blir å finne en eventuell koherens mellom hvilke ulike maktfaktorer som forsterkes eller nedtones i de ulike sagaene i birkebeinertradisjonen. Sverres saga blir da satt inn i en kontekst eller tradisjon, noe som vil muliggjøre en pålitelig vurdering av eventuelle slagsider.

³⁴¹ Denne påstanden burde prinsipielt sett vært vist empirisk, men det er for plasskrevende. Samtidig støtter både den kvantitative delen, og noen av episodene som omhandler kategori B oppunder denne påstanden. Til sammen mener jeg at disse to momentene er nok til å vise påstandens riktighet. Dessuten er formålet her *ikke* å vise det faktiske forholdet mellom stormenn og konger, men å avklare om birkebeinertradisjonen styrker eller svekker ulike lederroller i baglersaga A.

³⁴² Bs B: s. 21-23, 97-98, 112-117, 123.

³⁴³ Bs B: s. 93, 117.

³⁴⁴ Bs B: s. 127. Ekskurs. Det er interessant å observere hvordan Stårheim-ætten presenteres moralsk i dette tillegget. Filippus, som var gift med kong Sverres datter Kristin, blir gjennomført presentert som en hederlig mann. Dette står i skarp kontrast til de tre andre som nærmest alltid presenteres som lite ærerike og umoralske. Omtalen i baglersaga B skiller seg fra A. Dette gir en antydning om at birkebeinertradisjonen bruker finurlige metoder for å diskreditere sine fiender, og hedre sine venner.

I Håkons saga så vi at det egentlig bare var Reidar Sendemann som ble omtalt i en episode. I tillegg opprampses 17 stykker som blir birkebeinernes håndgagne menn.³⁴⁵ Vi har tidligere sett at Nikolas trekkes fram som baglerleder her. Sagaen nevner også ved et par anledninger Erling Steinvegg.³⁴⁶ Men den som trekkes klart mest fram er kong Filippus. Han nevnes mange ganger og er sentral i det meste som skjer.³⁴⁷ Skillet er dermed signifikant mellom baglersaga A og birkebeinertradisjonens kilder. I sistnevnte tradisjon er baglerstormennene nesten fraværende, mens Stårheim-ætten tillegges alt lederansvaret. Hittil har en omfattende empiri blitt presentert, hvilke slutninger kan trekkes av materialet?

Hva sier den empiriske delen om baglerstormennene?

Sverres saga har nå blitt plassert i en tradisjon. Dette gir en indikasjon på sannferdigheten i portrettering av baglerstormennene. I baglersaga A, som omhandler perioden 1202-09, spiller stormennene generelt en betydelig rolle. Denne sagaen, som jeg har karakterisert som ”upartisk”, representerer den ene tilnærmingen til baglerstormennene.

Så har jeg vurdert hvordan versjon B presenterer stormennene som ledere i den tilsvarende perioden. Fokuset har vært på om stormennenes roller forsterkes eller nedtones. De eneste som trekkes fram som ledere er Nikolas og hans ætt. Følgelig blir stormennenes roller nedtonet.

Håkons saga gir et nærmest likelydenes portrett av baglersiden i den tilsvarende perioden. Også her er Stårheim-ætten i fokus, mens den eneste gang baglerstormennene nevnes er når det endelige forliket ble inngått. Også den andre kilden i birkebeinertradisjonen nedtoner stormennenes roller. Det kan derfor i utgangspunktet se ut til at Sverres saga føyer seg inn i birkebeinertradisjonens sedvanlige portrettering av baglerstormennene. Også her er fokuset på stormennene forholdsvis lite, samtidig som Nikolas trekkes fram.

Denne antakelsen styrkes av den andre delen av den empiriske undersøkelsen. Her ble de konkrete stormennenes virke i Sverres saga redegjort for. Videre har denne presentasjonen blitt sammenlignet med tilsvarende i de andre sagaene. Vi observerte at stormennene i kategori B og C hadde betydelig viktigere posisjoner i henholdsvis baglersagaen og Håkons

³⁴⁵ HHS: kap. 48.

³⁴⁶ HHs: kap. 3, 4.

³⁴⁷ HHs: kap. 3, 4, 7, 19, 22, 26, 27.

saga. I førstnevnte saga fortsatt som baglere, men som birkebeinere i sistnevnte. Det virker urimelig at disse ikke skulle besittet viktige posisjoner før 1202.

Som et appendiks til dette er det grunn til å vurdere kildenes bruk av termen ”baglar”. Sagaer pleier generelt å ramse opp lederne for sveiter og lignende. Baglersaga A følger denne tradisjonen, og navngir nesten alltid de som var ledere. Motsatt er forholdet i de to andre sagaene.

I versjon B er det påfallende hvor ofte ”baglar” brukes istedenfor navn. En forstår ut i fra sammenhengen at ulike stormenn må ha vært med, men vi får ikke vite hvem dette konkret er. Når vi så sammenligner med beskrivelsene av birkebeinerne, dukker det opp betydelige forskjeller. Når birkebeinerne beskrives, er det ofte at ulike stormenn nevnes. Det er gjerne i forbindelse med at de er ledere for sveiter eller skip, men også i andre situasjoner blir de nevnt.

Karakteristisk også i beskrivelsene fra Håkons saga er bruken av ”baglar”. Når ikke kong Erling eller kong Filippus er med i bildet, er det *alltid* betegnelsen ”baglerne” som benyttes. Andre navn forekommer ikke. Symptomatisk for hvordan baglerne beskrives er for eksempel: ”Erling Steinvegg og Filippus jarl og dei baglerhøvdingene som sat i Tunsberg, fekk bod frå biskop Nikolas[...]”.³⁴⁸ Men hvem de andre baglerne er får vi aldri vite.

Hvordan skal vi tolke kildenes bruk av ”baglar”? Vi har tidligere sett at Sverres saga har samme bruk av termen som Håkons saga og baglersaga B. Skillet mellom kildekategoriene er signifikant, og neppe et resultat av tilfeldigheter. Det virker rimelig å tolke dette som at birkebeinertradisjonen bevisst bruker termen ”baglar” for å hindre navngiving av stormenn.

Selv om resultatene kan virke entydige, så er det etter mitt syn fortsatt en del forhold som tilsier at materialet er for spinkelt til å sannsynliggjøre at Sverres saga underkommuniserer stormennenes rolle. Det forblir problematisk å gi slutningene tilbakevirkende kraft. Fenomenet som undersøkes behøver ikke være statisk, og det er et problem at vi ikke har noen samtidig kilde å avveie Sverres saga mot. For å omgå dette problemet, har jeg forsøkt å vise at det er signifikante forskjeller mellom kildekategoriene. Dette viser at birkebeinertradisjonen alltid presenterer baglerstormennene på denne bestemte måten.

I tillegg vil funnene knyttet til Inge og Nikolas ha innvirkning. Jeg mener å ha vist at disse to etterlater seg et maktvakuum. De spilte riktignok også en vesentlig rolle for baglernes

³⁴⁸ HHs: kap. 3. Kohts oversettelse i teksten.

organisering. Men på for eksempel det militære området kan vi vanskelig se bort fra at andre enn disse spilte hovedrollene. Ut fra dette er det vanskelig å komme bort fra at stormennene må ha spilt en vesentlig rolle hos baglerne.

Samtidig er det et problem at både Håkons saga og baglersaga B ikke har så omfattende skildringer av baglersiden generelt. Det er derfor ikke helt urimelig at beskrivelsene av stormennene er mangelfulle. Men dette argumentet medfører igjen andre komplikasjoner. I Håkons saga er det definitivt slik at bagler-, slitting- og ribbungopprøret beskrives på ulikt vis. De to sistnevnte opprørene gis en langt bredere dekning. Dessuten er det omfattende beskrivelser av stormenn som deltok. Det som kjennetegner de to sistnevnte opprørene, er at disse ble nedkjempet reint militært. Sturla trengte ikke ta hensyn til noen herfra i ettertid, han kunne skrive den sedvanlige vinnerens historie. Med baglerne ble det derimot inngått forlik, noe som kunne forhindre en like ”fri” skildring. At baglersiden omtales lite, kan snarere nettopp peke mot at birkebeinertradisjonen fant presentasjonen problematisk, og derfor valgte å begrense omtalen.³⁴⁹

Det ville også vært mulig å foreta en vurdering av sannhetsgehalten i enkelte av de episodene som blir presentert. Jeg kunne for eksempel vurdert beskrivelsen fra Håkons saga, der Reidar visstnok ville ha den treårige Håkon Håkonsson som baglernes konge, fordi alle måtte erkjenne at det var slik etter hellig Olavs lov. Dette virker selvsagt lite sannsynlig, og sånn kunne vi gått fram for å avdekke ulike urimeligheter i birkebeinernes framstilling av baglerstormennene. Jeg anser likevel ikke dette for å være en farbar vei. Man kan nemlig aldri ”avsløre” helt om episoder i seg selv er sannferdig framstilt eller ikke. Jeg fokuserer derfor ikke på sannhetsgehalten i beskrivelsene. Det jeg derimot har forsøkt å få fram er at materialet har en tendens, og denne tendensen er det verdt å utforske videre.

Slik jeg tolker materialet, så vil det gi oss en første antakelse om at det finnes grunn til å tro at Sverre sagas portrettering av stormennene ikke er sannferdig. Det virker urimelig at stormennene skulle ha innehatt så beskjedne roller som makthavere hos baglerne fra 1196 til 1202. For å komme videre fra antakelsesnivået, følger en vurdering av hvordan det kan ha vært hensiktsmessig for birkebeinerne å framstille baglerstormennene.

³⁴⁹ I innledning finnes en lengre utgreining om hva jeg mener med ”vinnerens historie”.

Hvorfor er stormennene framstilt på denne måten?

Jeg har tidligere gitt vurderinger av hvorfor det var hensiktsmessig for birkebeinerne å framstille Inge og Nikolas på den måten som det ble gjort. På hvilken måte kan det ha vært hensiktsmessig å framstille baglerstormennene generelt? Her må vi igjen ha i mente den realhistoriske konteksten fra innledningen.

I forrige kapittel ble det utførlig redegjort for hvorfor jeg mener at birkebeinerne hadde interesse av å framstille Nikolas som baglernes leder. Hovedargumentet var at noen måtte ha skylda for dette opprøret. Det kan se ut til at det motsatte forhold gjør seg gjeldende i dette tilfellet. Stormennene, i kombinasjon med Inge, hadde like mye rett på tronen som birkebeinerne. Det virker derfor naturlig at disses roller nedtones. Stormennene representerte også en kontinuitet tilbake til Magnus Erlingsson, noe som definitivt ga flokken legitimitet. I tillegg skal vi i neste kapittel se at disse representerte en form for lokal makt som nok hadde støtte hos befolkningen. Man kan derfor anta at det var i birkebeinernes interesse å underkommunisere stormennenes roller.

I tillegg kan vi ta utgangspunkt i den tredelingen av baglerstormennene som jeg allerede har foretatt. Kategori C består av de som gikk inn i birkebeinerpartiet. Alle disse fikk prominente posisjoner, og vi må anta at deres skifte av parti foregikk forholdsvis kort tid etter 1202. Når så Sverres saga ble nedskrevet rundt 1215, er det rimelig å anta at sagaen ikke fokuserer på disses tidligere rolle som baglere. Stormennene kunne blitt provosert av framstillingen, og dessuten følte nok sagaforfatteren for å beskytte disse som nå hadde blitt deres egne.

Hvilke vurderinger virker det rimelig at sagaforfatteren foretok med henblikk på kategori B? Mellom Kvitsøy-avtalen i 1208 og det endelige forliket i 1217, må vi anta at det foregikk en kontinuerlig prosess for å skape forsoning. Denne perioden må også ha vart etter 1217. Vi har tidligere sett at blant andre Nikolas var involvert i å skape fred. Det er derfor en rimelig antakelse at sagaforfatteren ikke framstiller baglere de forsøker å forlike seg med på en uforsonlig måte. Kategori B og C underkommuniseres fordi dette er del av en nødvendig forsoningsprosess.

Annerledes er det med den første kategorien av baglere. Den utgjøres av de som døde før 1202, og som det heller ikke finnes nærliggende ættlinger å ta hensyn til. Det var ikke nødvendig for sagaforfatteren å ta hensyn når disse ble framstilt. Snarere kunne det til og med være en fordel, som når det gjaldt Nikolas, å legge noe av skylden for dette opprøret på disse.

Hvis vi legger som forutsetning at Sverres saga er forsonlig overfor de overlevende baglerstormennene, må vi spørre oss om hvordan dette eventuelt ville ha gjenspeilt seg i sagaen. En måte er åpenbart fortielsen. Ovenfor har jeg vist at vi har gode grunner til å *anta* at nettopp dette har skjedd. Men dette perspektivet har begrensninger. Sverres saga er en utpreget samtidssaga, og når det gjelder baglerdelen er avstanden mellom nedskrivning og de faktiske hendelsene spesielt kort. Publikum ville ha reagert om man direkte utelot sentrale aktører.

Finnes det så en annen tilnærmingssåte sagaforfatteren kan benytte? Hvis man i første omgang ser seg nødt til å nevne at baglerstormennene hadde vært birkebeinernes fiender, så vil beskrivelsene være så få som mulig. Men i tillegg kan man selvsagt gi disse ”framtvungne” omtalene en bestemt karakter. Man kan portrettere stormennene som ærerike motstandere og moralsk høyverdige. Eller så kan man tillegge aktører de samme negative karaktertrekk som vi observerte hos Nikolas. Teorien antyder at ”spenningsfeltet” krever en bestemt omtale, kan dette påvises empirisk?

Den moralske tendensen hos baglerstormennene.

En sannsynliggjøring av teorien er mulig gjennom en vurdering av hvordan stormennenes moralske karakter presenteres i sagaen. Det vil bli fokusert på hvordan de ulike kategoriene presenteres. Vi begynner med kategori A.

Sagaen levner ikke Sigurd mye ære. Et hovedpoeng i framstillingen er at Sigurd er en sviker. På tross av at Sverre var hans fosterfar, tar han del i øyskjeggopprøret. I den ”dialogen” som fant sted i 1196, blir det helt eksplisitt sagt at Sverre aldri hadde gitt husly til verre mann enn Sigurd. Dessuten er det Sigurd og Nikolas som stjeler penger fra Sverre på Hovedøya, og som beordrer bakholdsangrep på noen av birkebeinernes sysselmenn. Alle disse episodene har dessuten det til felles at de inntreffer helt på begynnelsen av baglerperioden, noe som medfører at han fra første stund tolkes ut fra disse illgjerningene.

Sigurd begår også en lignende udåd som Nikolas ved å forsøke å brenne ned borgen i Bergen, med den uttalte intensjonen om å gi folkene der størst mulig mén. I borgen oppholdt også dronning Margret og flere andre kvinner seg, og de ”vart dugleg redde”.³⁵⁰ Dette er selvsagt svært lite ærerikt. Et dårlig karaktertrekk er det også at Sigurd ikke kommer Reidar til unnsetning under beleiringen i Tønsberg, på tross av en klar avtale om dette.

³⁵⁰ Ss: kap. 145. Kohts oversettelse i teksten.

Hvordan presenteres så Hallvard av Såstad? Også Hallvard tar del i handlinger som er lite ærefulle. Den første episoden blir presentert på en finurlig måte.³⁵¹ Det beskrives detaljert hvordan noen baglere drepte birkebeineren Jon Magre gjennom et overfall hjemme hos han. Rett etterpå fortelles det så at Hallvard ledet en sveit som drepte fire høytstående birkebeinere på ulike steder. Uten at det sies direkte, så er det umulig å tolke dette på annen måte enn at disse drapene også var lite ærerike.

I 1199 var en del av baglerhæren i Nidaros. Det ble nå begått to forskjellige ugjerninger.³⁵² For det første ble brua ut av Nidaros forsøkt nedbrent, slik at innbyggerne måtte sulte eller gå ut for baglernes våpen. Dessuten ble kannikene ved Elgeseter tvunget til å kjempe på baglernes side. Selv om Nikolas portretteres som den som tar initiativet til ugjerningene, er det umulig å tolke dette på annen måte enn at Hallvard og hans sveit måtte stå for selve utførelsen.

Under den siste kampen på Strindsjøen levnes heller ikke Hallvard mye ære.³⁵³ Da birkebeinerne bestemte seg for å angripe nettopp skipet til Hallvard, beskrives det mer som at han var det svakeste leddet i kjeden, enn at han var en ærerik motstander. Hans død beskrives bare med at han ble drept, ingen detaljer gis. Umiddelbart etter dette gis en utførlig beskrivelse av en vakker manns beinharde motstand mot birkebeinerne på Hallvards skip. Dette er en form for kontrastering som er vanlig i sagalitteraturen.

Den moralske dommen over kategori A er entydig. De er delaktige i mange handlinger som er umoralske, og levnes derfor lite ære. De utfører heller aldri noe som kan karakteriseres som ærerike handlinger. På sett og vis blir de plassert i samme bås som Nikolas.

Hvordan beskriver sagaen den moralske karakteren til de som utgjør kategori B? Den viktigste i denne kategorien er utvilsomt Reidar Sendemann. Selv om Reidar omtales mye, tar han aldri del i handlinger som kan fordømmes moralsk. Sagaen kunne for eksempel laget et fordømmende poeng ut av historien med hærmennene til Kirialax, men den gjør på ingen måte dette.

Derimot er det flere situasjoner som er rosende. Han avslører krigslist og kommer seg unna birkebeinerne. Da Reidar la fram et forslag til hvordan de skulle innta Oslo, tilføyer han: "Det ville Sverre gjere, om han var i vår stad".³⁵⁴ Reidar framstår også som en ærerik sveitleder, på tross av at han må oppgi forsvaret av Slottsfjellet. Etter griden er så sagaen helt eksplisitt i sine beskrivelser av Reidar som en ærerik og høyaktet mann.

³⁵¹ Ss: kap. 142.

³⁵² Ss: kap. 156. Ugjerningene er mer utførlig beskrevet i kapitlet om Nikolas.

³⁵³ Ss: kap. 158-159.

³⁵⁴ Ss: kap. 160. "Oc myndi Sverrir þat rað gefa ef han ætti nu varn lut". Kohts oversettelse i teksten.

Den eneste omtalen av Tord Dokka er at han utfører det som må betegnes som et ærerikt vågestykke.³⁵⁵ Han leder en avdeling baglere som klarer å ta seg ut av det beleirede Slottsfjellet. Filippus av Veien gis det ingen direkte moralsk karakteristikk av. Men at det i én av to episoder nevnes at han ble såret av en pil, vitner om at sagaforfatteren må ha tatt et slags hensyn til ham.

Den moralske karakteren til personene i kategori B er fundamentalt forskjellig fra dem i kategori A. Det er ingen beskrivelser av disse som umoralske. Tvert imot er det mange beskrivelser der disse framstår som ærerike og heltedige.

Så har vi kategori C, som kjennetegnes av at omtalen er svært knapp. Hallvard Bratte og Lodin Pålsson berømmes for at de som de eneste klarer å unnsnippe Florvåg-slaget i live. Alternativt kan denne beskrivelsen tolkes som ”nøytral”. Hallvard er, sammen med Reidar, med på å legge den dyktige forsvarsstrategien for Slottsfjellet. Han er dessuten den første som får grid av Sverre. Eneste beskrivelse av Lodin fra baglerdelen er at han beskytter bøndene i Viken mot overgrep, noe som neppe kan karakteriseres som negativt. Bjarne, Ivar og Gregorius omtales ved at det står: ”[baglerne] hadde med seg i flokken sin alle dei beste mennene som var”.³⁵⁶ ”Bezto men” kan vanskelig tolkes som noe annet enn en positiv beskrivelse. Disse tar heller aldri del i noe av alt det umoralske som baglerne bedrev. At det senere henvises til at Bjarne er en ”gøþa” (gjev) kar, uten at det henvises til at han er delaktig i noe konkret, bare forsterker inntrykket ovenfor.

Skillet mellom kategoriene er signifikant. Antallet umoralske handlinger som utføres av medlemmer fra kategori A er høyt, mens ærerike handlinger er totalt fraværende. De settes i samme bås som Nikolas. Det er alltid disse som har ansvaret for baglernes nidingsverk. I kategori B og C blir det overhodet ikke utført noen amoralske handlinger. Medlemmene blir heller beskrevet som dyktige og ærerike personer. Likheten i moralen mellom disse og birkebeinerne er slående. Her foretas ingen amoralske handlinger. Har episodene en moralsk karakter, så er den positiv. Det ser ut til at sagaforfatteren behandler B og C som ”sine egne”. Dette sannsynliggjør at sagaforfatteren har bestemte hensikter. Sagaens portrettering av stormennene er ikke sannferdig. Forsoningsprosjektet krever en bestemt karakteristikk av moralen, men også av deres lederposisjoner. Denne beskrivelsen har blitt utført.

³⁵⁵ Ss: kap. 173. Sagaen beskriver dette som en: ”Hættingarferð”. Dette betyr ”vågal” eller ”farleg”.

³⁵⁶ Ss: kap. 154. ”Hofðu i flocc með ser alla hina bezto men þa er þar varo”.

Håndskriftenes portrettering. Hvorfor finnes det ulik omtale?

En ytterligere sannsynliggjøring av teorien ovenfor kan oppnås ved å undersøke håndskriftene av Sverres saga. Det ligger en antakelse i min tilnærming om at det ble tatt hensyn til stormennene i kategori B og C. Det virker da også rimelig at dette hensynet må ha vært noe skiftende etter ulike realhistoriske begivenheter. Vi kan for eksempel tenke oss at stormennene byttet side, eller at de fikk mer prominente posisjoner hos birkebeinerne. Det virker derfor rimelig å anta at det i de ulike manuskriptene foreligger forskjeller i omtalen av stormennene, fordi man har gått aktivt inn for ”å forskjønne” framstillinger. Også her tas det utgangspunkt i de kategoriene jeg har innført. Men resultatene ovenfor har vist at B og C har fellestrekk, så disse behandles derfor som en enhet.

Når man skal vurdere forskjellene i beskrivelsene fra de ulike håndskriftene, er det selvsagt et problem at vi ikke kjenner den nøyaktige opprinnelsen og dateringen av versjonene. Men utspringet er definitivt fra tidlig på 1200-tallet. Den manglende nøyaktige dateringen umuliggjør etter mitt syn mulighetene for å knytte beskrivelser av stormenn opp til bestemte realhistoriske endringer. Men vi vet at endringer fant sted, og jeg skal forsøke å avdekke om det har blitt gjenspeilt i manuskriptene.

På de fire håndskriftene vil kun typebetegnelsene 1, 2, 3 og 4 bli benyttet.³⁵⁷ Jeg begynner med en utgreining av de faktiske ulikhetene i beskrivelsene. Det vil i første omgang bli redegjort for hvordan Reidar Sendemann, Lodin Pålsson og Hallvard Bratte, alle fra B og C, blir presentert i de ulike manuskriptene.

Beskrivelsen av Reidar Sendemann er forholdsvis omfattende. Situasjonen der Reidar og Nikolas nesten ble tatt til fange i Bergen, er med i alle versjonene med unntak av 3. I 1 står det: ”Fumir [dro] upp i Grafdal. En konungf-efni oc Hreiðar hleyptu at með noccorum scipum i Gygif-víc”.³⁵⁸ I 3 er flukten omskrevet ved at man skriver: ”Mèst Baglar hleyptu at sumir i Grafdal, sumir i Augurs uik”.³⁵⁹

3 har heller ikke med at Reidar satt i en lettboat og dirigerte baglerskutene i slaget ved Strindsjøen. I de tre andre versjonene står det at: ”[da] fteig Nicolas byscup a Rauðfuðina. En Sigurpr oc Hreiðar a scuturnar oc reru þeir fyrir langscipunum”.³⁶⁰ I 3 versjonen har man derimot kuttet ut det som kommer etter punktum.

³⁵⁷ 1= ”AM 327,4”. 2= ”AM 47 fol.”. 3= ”GKS 1005 fol”. 4= ”AM 81 fol”. Mer informasjon om håndskriftene finnes i innledningen der Sverres saga som kilde blir presentert.

³⁵⁸ AM 327,4: kap. 166. Tilsvarende står også i 2 og 4.

³⁵⁹ GKS 1005 fol: Kap. 186. Den oppmerksomme leser vil observere at 3 også har byttet ut stedsnavnet.

³⁶⁰ AM 327,4: kap. 158. Tilsvarende står også i 2 og 4.

1, 2 og 4 har dessuten med at Reidar og Inge nesten ble tatt til fange etter et slag. Mens 3 unnlater å nevne disse i denne historien. Her står det: ”Byskup var þa aðr buinn til landgaungu ok margir aðrir”.³⁶¹ I de tre andre er ”mange andre” spesifisert til å være: ”Hreiðar oc mart annat ríkið-manna”.³⁶²

Når det gjelder Hallvard Bratte og Lodin Pålsson, så er versjon 2, 3 og 4 samstemte. Det manuskriptet som skiller seg ut er 1. For det første er de begge fjernet som deltakere i Florvåg-slaget. I de andre manuskriptene står det: ”þa rero a brauth a tueim skipum Lodinn, son Pals Smatauga, ok Halluadr Bratti”.³⁶³ Men i 1-versjonen er denne setningen regelrett tatt ut. Det samme gjentar seg når de har blitt fjernet som landvernsmenn i Viken. I 2, 3 og 4 står det: ”þar war þa Sigurdr jarllsson, Halluadr bratti, Lodinn Palsson, Aamundi bust ok margir adrir sueithöfðingiar”.³⁶⁴ I 1 er hele denne setningen tatt ut. Nå som empirien er klarlagt, kan jeg vurdere hvilke faktiske implikasjoner ulikheten i portretteringene medfører for sagaens generelle beskrivelse av stormennene.³⁶⁵

Vi har sett at to av manuskriptene har avvik i beskrivelsene, hvordan påvirker det oppfattelsen av stormennene? Når det gjelder Reidar Sendemann, så vil han framstå som en langt mindre sentral maktutøver. De tre episodene som er tatt ut, viser at Reidar hadde betydning i hele perioden, og at han ofte spilte en betydelig rolle. Videre observerer vi at Hallvard Bratte endres fra å være en langvarig motstander av Sverre og aktiv landverner i Viken, til å spille en birolle under beleiringen av Slottsfjellet. Mens Lodin Pålsson blir retusjert ut av historien som bagler. Han nevnes overhodet ikke i dette manuskriptet. De avvikende manuskriptenes endringer er vesentlige for hvordan disse stormennene oppfattes.

Ser det ut til at disse avvikene er tilfeldigheter, eller kan vi karakterisere dette som en bevisst manipulasjon? Det første vi kan merke oss er at manuskriptene generelt er svært like. De forskjellene som finnes er gjerne innad i setningene, da man benytter noe divergerende ord og uttrykk. Setninger som er direkte fjernet representerer et brudd med dette. Men som vi har sett, så er det nettopp på denne måten stormennene ofte er tatt ut av sagaen. Det virker lite tilfeldig når for eksempel Florvåg-slaget er beskrevet nærmest likt i alle fire manuskriptene, for så at setningen om Hallvard og Lodin er tatt ut i det ene manuskriptet. Omskrivningene,

³⁶¹ GKS 1005 fol: kap 158.

³⁶² AM 327,4: kap. 149. Tilsvarende står også i 2 og 4.

³⁶³ For eksempel: 81a fol: kap. 120. Setningen er identisk i 2 og 3.

³⁶⁴ For eksempel: 81 a fol: kap. 167.

³⁶⁵ Det finnes også andre klare forskjeller i beskrivelsen av stormennene. For eksempel blir Kolbein Strånev beskrevet som en av de som umiddelbart møtte baglerflokkene i 1196 i tre av versjonene. Men i Flateyjarbok er han omskrevet til å være blant ”mange andre”. Det virker underlig at slike sentrale opplysninger ikke er stringente.

som medfører at setningen ikke er fjernet men endret, krever selvsagt også en bevisst strategi fra manuskriptforfatterens side.

Finnes det så en tendens i de episodene som er endret, eller er dette et tilfeldig utvalg? Når det gjelder Reidar, så er det generelt et høyt antall beskrivelser av ham, hvorav de fleste er med på å underbygge den høyverdige moralske karakteren. Men ingen av de beskrivelsene som er tatt ut, gir et bidrag til å karakterisere moralen. Alle episodene som er fjernet, har den implikasjonen at Reidar tilskrives mindre makt, mens bildet av hans moralsk høyverdige karakter opprettholdes. Dette mønsteret bevares hos Hallvard. Episoden der han får grid av Sverre beholdes, mens der han er aktiv motstander av birkebeinerne fjernes. For Lodin er fjerningen helt essensiell. Han skrives ut av historien som bagler. Utvalget virker ikke tilfeldig.

Det finnes også et siste moment som underbygger at utvalget ikke er tilfeldig. Episodene med avvik tenderer mot å være vanskelig for publikum å kontrollere. For eksempel unngår man å fjerne Reidar og Hallvard som beleirede på Slottsfjellet. Publikum ville nok ha reagert på en slik endring. Der endringene faktisk foreligger, skjer det ingen slike eklatante brudd med det som det er rimelig å anta at et stort publikum hadde innsikt i.³⁶⁶

Kan vi så observere et mønster i presentasjonen av kategori A? Sigurd og Hallvard beskrives mange ganger, men det er kun to ganger vi kan observere et avvik i beskrivelsene av Sigurd, og aldri hos Hallvard. Hva skyldes så avviket hos Sigurd? Som vi observerte i empirien ovenfor, så ser det begge disse gangene ut til å være en funksjon av at de andre tre tas ut av teksten, noe som medfører at også Sigurd må fjernes i disse situasjonene. Dette impliserer at manuskriptenes presentasjon av disse i realiteten er stringent. Det er mest plausibelt å tolke dette som at man ikke trengte å ta noe hensyn til disse i etterkant. Den versjonen som først ble gitt kunne bli stående, noe videre ”pynting” var unødvendig.

Interessant er det også at den eneste alternative kilden vi har til perioden kan benyttes.³⁶⁷ Runeinnskriften viser sannsynligvis at Hallvard Bratte kort tid etter Florvågslaget var på flukt sammen med Sigurd Jarlsson. Dette gir et bidrag til å sannsynliggjøre at manuskript As presentasjon ikke er sannferdig. Men hovedargumentet forblir allikevel at 1s beskrivelse bryter med de tre andre.

³⁶⁶ Det kunne vært mulig å få fram dette poenget med et langt høyere antall eksempler. Dessuten kunne man gått langt dypere inn og vurdert de enkelte episodene. Dette ville nok ha styrket argumentet noe, men samtidig vært svært plasskrevende. Men dette ville allikevel bare holdt dette argumentet på et ”antakelses-stadium”. Vi kommer aldri helt til bunns i hva publikum kunne vite og vice versa. Argumentet kan kun sannsynliggjøres ved å sette det i sammenheng med de andre antakelsene.

³⁶⁷ Denne episoden blir presentert i neste kapitel. Den finnes i underkapitlet ”To betegnende innskrifter”.

Når det gjelder resten av stormennene i kategori B og C er avvik helt fraværende, hva kan det skyldes? Beskrivelsene av disse er skåret helt til beinet, og dessuten er dette nesten utelukkende episoder som fremmer deres moralske karakter. Jeg vurderer det dit hen at det i disse tilfellene vanskelig kan finnes noe ”forbedringspotensial”. På den ene siden fanger realitetene. Det var velkjent at disse hadde vært baglere, publikum ville reagert hvis de var helt fjernet. Det beste sagaforfatteren kan gjøre i en slik situasjon, er å nevne disse minst mulig, men samtidig beskrive dem som hedersmennesker når de først nevnes. Som vi har sett, er det nettopp dette som har blitt utført.³⁶⁸

Til slutt skal det redegjøres for et siste moment. Jeg har tidligere i dette kapitlet påstått at birkebeinertradisjonen ofte benytter seg av generelle termer, som for eksempel ”baglerne” eller ”mange andre”, istedenfor å navngi konkrete stormenn. Gjennom empirien ovenfor kan vi helt konkret observere hvordan birkebeinertradisjonen benyttet seg av dette ”trikset”. I det ene eksemplet ble Reidar og Inge byttet ut med termen ”baglere”. I det andre benytter man ”mange andre” for å dekke over Reidars navn. Det virker trolig at birkebeinertradisjonen ofte har benyttet seg av denne formen for omskrivning. Dermed kunne man skrive stormennene fra kategori B og C ut av historien. I tillegg til bruk av de generelle termene, har jeg tidligere vist at store deler av ansvaret for bagler opprøret legges på Nikolas` skuldre.

Håndskriftene har ulike presentasjoner av stormennene, og for noen av disse er rollene blitt omkalfatret. Det framstår som klart at disse endringene har en tendens, og at de er bevisst utført i den hensikt å skape et forsonende inntrykk av enkelte stormenn i kategori B og C. Det virker plausibelt å tolke dette som et resultat av realhistoriske endringer. Dette er nok et indisium som viser at sagaforfatteren tok hensyn til stormennene, og at ”spenningsfeltet” tvang fram en bestemt type tendens i beskrivelsen av baglerstormennene.³⁶⁹

³⁶⁸ Vi har visse hentydninger som kan vise at Reidar, Hallvard og Lodin relativt sent kom i en posisjon som medførte at de måtte tas ekstra hensyn til. Reidar var lenge baglerhøvding, men i 1210 dro han til Miklagard med kong Sverres søstersønn Peter Støyper. Dette kan tilsi at man ”forskjønnet” beskrivelsene. Det virker også rimelig å anta at Hallvard og Lodin avanserte i birkebeinerhierarkiet med årene, og at dette framtvang endrede beskrivelser. Men dette forblir mer vage antakelser.

³⁶⁹ I dette underkapitlet har jeg ikke helt fulgt opp reglene for fotnoteangivelse. Noteapparatet ville blitt for omfattende hvis jeg ved enhver anledning skulle angitt hvor i de fire manuskriptene enhver stormann er plassert. Det opereres også både med sideantall, kapitler og avvikende kapitler. Samtidig er etterprøvbareheten sikret ved at man kan gå til manuskriptenes indeks, slå opp på gjeldende stormann, og således kontrollere mine observasjoner. Etter mitt syn er dette en enklere kontrollmåte enn hvis jeg skulle ha skrevet ned enhver kildeangivelse.

Konklusjon

Hypotesen for dette kapitlet er at stormennene generelt ble underkommunisert i Sverres saga. Sagaen og Munch har skapt en tradisjon der baglerstormennene blir tilskrevet lite makt. Nyere forskning har i liten grad utfordret denne beskrivelsen. Men når man ser på sagaen som et forsoningsprosjekt, er det grunn til å gå aktivt inn for å utfordre denne antakelsen. Hypotesen ble forsøkt klargjort gjennom en analyse av kildekategoriene, den moralske tendensen og håndskriftenes ulike portrettering.

Når det gjelder kategori B og C, så peker materialet entydig på at disse ble underkommunisert. Først observerte vi at det var en signifikant forskjell mellom kildekategoriene. Sverres saga ble plassert inn i en tradisjon som alltid underkommuniserer baglerstormennene. Videre så viste den moralske tendensen at det ble tatt hensyn til disse stormennene. Håndskriftene viste at forfatteren befant seg i et ”spenningsfelt”, noe som medførte at det var vanskelig for birkebeinertradisjonen å beskrive stormennenes virke. Teorien korrelerer med empirien, hypotesen må kunne karakteriseres som sannsynliggjort.

Derimot så kreves det en nyansering av hypotesen når det gjelder kategori A. Det ser ut til at disse havner utenfor forsoningsprosjektet. De døde før 1202, og har ingen ætlinger som kan spores. Både den moralske tendensen og stringensen i håndskriftene sannsynliggjør at sagaforfatteren ikke trengte å ta hensyn til disse.

Alle disse indisiene peker mot at sagaen og historiografien har underkommunisert baglerstormennene i kategori B og C. I tillegg har jeg i de to foregående kapitlene redegjort for at Inge og Nikolas spilte en rolle for baglerflokkens organisering, men at disse ikke utgjorde pivotpunktet. Jeg mener derfor å ha sannsynliggjort at de fleste av baglerstormennene spilte en større rolle som ledere enn tidligere antatt. Samtidig virker det rimelig å anta at kategori As presentasjon som ledere er mer reell. Disse resultatene er bakgrunnen for diskusjonen i det neste kapitlet, hvor det vurderes hvordan stormennene i praksis utøvet sin makt.³⁷⁰

³⁷⁰ Mine undersøkelser av håndskriftene viste at det var forskjeller i presentasjonen av stormennene, dette fordi man til tider har fjernet beskrivelser. I min empiriske del har jeg derfor benyttet alle beskrivelsene av stormennene som finnes, fordi jeg mener dette ligger noe nærmere realiteten enn om bare ett manuskript hadde vært benyttet.

Kapittel 5: ”Bak” tendensen – hvordan fungerte baglernes organisering?

Dette kapitlet dreier seg om baglernes faktiske organisering. Hypotesen er at stormennene kjempet for å beholde sine lokale maktposisjoner. Det ville medføre ærestap hvis de la seg under Sverres hierarkiske organisasjon, og de la derfor opp en strategi for å unngå dette. Det vil derfor bli fokus på stormennenes maktgrunnlag, og hvordan utøvelsen av denne makten foregikk. Det vil bli bygget på den tendensen som ble avklart i det forrige kapitlet, og gjort et forsøk på å beskrive realiteten ”bak” denne. I tillegg kompletteres dette med resultatene som framkom i de to første kapitlene.

Rent kvantitativt framstod stormennene som ledere i rundt 30 episoder, men dette var vel og merke fordelt mellom en håndfull av dem. Dessuten var gjerne disse lederposisjonene av en mer underordnet karakter. De var ledere for sveiter eller flokker fra lokale områder, mens Nikolas hadde den dominerende rollen. Sagaens bilde av maktfordelingen er ikke mulig å mistolke, stormennene spilte underordnende biroller i dette systemet. I liten grad har norske historikere satt spørsmålstegn ved dette bildet.

Resultatene fra de foregående kapitlene åpner opp for at stormennene var baglernes reelle ledere. Hovedkonklusjonen i det forrige kapitlet var at stormennene i kategori B og C ble underkommunisert. Denne tendensen gjennomsyrrer nesten hele sagaen. Men vi har to episoder som etter mitt syn bryter med dette, og disse kan derfor gi et innblikk i hvordan baglerorganiseringen reelt fungerte.

Baglerhæren

Jeg skal forsøke å avdekke hvordan baglerhæren var organisert. Det er to slag i perioden der birkebeinerne vant avgjørende seirer, noe som medfører en langt mer utførlig omtale enn andre sammenstøt mellom partene. Disse situasjonene muliggjør derfor et innblikk i baglernes strategi og organisering.

Metodisk sett vil jeg hevde at disse to slagene ”bryter” med den tendensen som ellers finnes i sagaen. Trolig hadde man et tallrikt publikum med detaljkunnskaper ved beskrivelser

som dette. Når man omtaler baglersiden, må derfor sannhetsgehalten bli høy. Forfatteren er også interessert i å få fram birkebeinernes dåder. Når baglernes strategi og organisering fungerte dårlig, gir det lite mening med omkalfatringer. Birkebeinerne framheves også ved korrekt gjengivelse. En sannferdig gjengivelse virker derfor mest meningsfull.³⁷¹

Vi begynner med en gjennomgang av slaget på Strindsjøen i 1197. Omtalen av baglerne er både omfattende og detaljrik. Vi analyserer hvert ledd i slagets gang, fordi det kan si mye om strategi, organisering og militær ansvarsfordeling. Det første som skjedde var at baglerflåten oppdaget birkebeinerne som stevnet mot dem. De måtte avgjøre om de skulle slåss eller ro unna. "[...] da ville både bisp Nikolas og Sigurd jarlsson og Reidar at dei skulle ro utetter fjorden og ikkje gje seg i kast med Sverre [...] Hallvard av Såstad og Filippus av Veien ville bie på kong Sverre".³⁷²

Baglerne hadde rådslagning for å avgjøre taktikken. Det var ingen leder som har kommandoen, men et fellesskap som diskuterte seg fram til beslutningen. Dette stod i motsetning til birkebeinerne. Der var det Sverre som foretok avgjørelsene. Denne episoden innehar også det jeg vil karakterisere som "presset valgfrihet". Skal en handling si noe om preferanser, må det finnes handlingsalternativer. Handlinger som utføres i affekt eller under tvang, beskriver selvsagt ikke den foretrukne strukturen bak handlingen. Baglerne har grunnleggende sett mulighet til å velge hvordan de skulle foreta denne avgjørelsen. De kan foreta en tidskrevende rådslagning, eller la én bestemme, og dermed få en avgjørelse hurtig satt ut i livet. De valgte den tidskrevende rådslagningen, noe som ga skjebnesvangre konsekvenser. Dette medførte nemlig at birkebeinerne kom tett innpå før avgjørelsen var tatt, og like etter tar de igjen baglerne før de er kampklare.

At baglerne i en situasjon der et hurtig valg definitivt ville være å foretrekke, allikevel "velger" rådslagningen, viser etter mitt syn en klar preferanse, eller skal man kanskje heller si systemtvang. De har ikke et system med én leder, og må derfor håndtere situasjonen på denne måten. Dette på tross av de konsekvensene dette medfører.

Der denne episoden i utgangspunktet kan se ut til å bryte med mine tidligere konklusjoner, er i forhold til rollen Nikolas tillegges. Han *var* en av de fem som rådslo.

³⁷¹ Se innledningen for en utdypning og nyansering av de metodiske refleksjonene rundt situasjoner som dette. Det er ikke umulig at navngiving og lignende ikke er helt korrekt gjengitt. Vi så dette konkret, da jeg vurderte håndskriftene i forrige kapittel. Der var setningen om at Sigurd og Reidar gikk i lettbåtene utelatt i et av manuskriptene. Jeg anså denne utelatelsen for å være feilaktig, og bruker derfor denne beskrivelsen i vurderingen. Grunnleggende sett støtter jeg meg på Miller i at noen detaljer (her navn) kan være feil, men det rokker ikke ved den grunnleggende strukturen som framkommer.

³⁷² SS: kap. 158. "vili Nicolas byscups oc Sigurðar Jarls-sonar oc Hreiðarlf at roa ut eptir firpi oc eiga ecki við Sverri konung [...] Hallvarðr af Saftoðum oc Philippus af Vegenni villdu biða konungf". Kohts oversettelse i teksten. All empirien som blir presentert videre er fra SS: kap. 158-159.

Likevel mener jeg at dette gir et korrekt bilde av begivenhetene. Det oppstår en situasjon der baglerne oppdager birkebeinerne som stevner mot dem. Nikolas var derfor ikke med på å legge selve krigstaktikken, men simpelthen med på å avgjøre om de skal flykte eller ikke. At han som kirkens representant hadde innflytelse på om han selv skulle delta aktivt i et slag, virker ikke urimelig. Han vil jo også ro unna, og er ikke den ”aggressoren” som han ofte blir presentert som. Dessuten bryter denne episoden med den tendensen som tidligere er klarlagt. Nikolas er nesten alltid militær leder når han er tilstedeværende. Her krever ”spenningsfeltet” en annen beskrivelse, og den blir også utført.³⁷³ Denne konklusjonen styrkes ved å se på slagets videre gang.

Baglerne hadde fortsatt en viss avstand til birkebeinerne, men den var stadig minkende fordi birkebeinernes skip var raskest. Baglerne må derfor gjøre seg kampklare, og foretar derfor nye beslutninger i denne pressede situasjonen. Det første som skjer er at Nikolas og Inge går over i et skip som holdt seg på behørig avstand til det kommende slaget. De spiller derfor ingen konkrete militære roller under kampen. Samtidig viser dette at disse åpenbart var viktige for baglerflokket. De blir skjermet. Slaget endte med tap, og da kunne disse ro ut fjorden og flykte unna. Det er nærliggende å tolke dette som at disse hadde en viktig funksjon i flokken som man sørget for å bevare selv ved nederlag.

Sigurd og Reidar bytter også skip. De gikk over i lettbåter som dirigerte langskipene. Hallvard ble værende på det største av langskipene. Vi kan tydelig observere funksjonsdelingen i baglerflokket. Nikolas, og ennå Inge, står utenfor det militære sammenstøtet. For stormennene var forholdet direkte motsatt. Det var de som styrte det militære og har den faktiske kommandoen.

På hvilken måte styrte stormennene hæren? Sigurd og Reidar har samme rollen som Sverre ofte hadde i sjøslag. De dirigerte langskipene, og har derfor kommandoen under slaget. Men de utøver denne rollen i fellesskap. Der Sverre alene tar beslutningene, står disse to sammen om de taktiske avgjørelsene. Samtidig spilte også Hallvard en viktig rolle i funksjonsfordelingen. Han besatt det største og viktigste skipet, pivotpunktet i formasjonen. Dette vises ved at det var her Sverre valgte å sette inn støtet da de angrep baglerne. Stormennene har ulike roller som utfyller hverandre. De er integrert i et horisontalt system.

³⁷³ I kapitlet om Nikolas vurderte jeg hans taler. Hans siste taler skulle ha vært avholdt i perioden rett før dette slaget. Han spådde fryktelig feil om kampens utgang. Tendensen i beskrivelsen av Nikolas opprettholdes derfor på sett og vis når slaget utvikler seg som det gjør. Samtidig innebærer denne beskrivelsen et lite brudd med den ellers så gjennomførte moralske tendensen i sagaen. Det ville virke rimelig at Reidar og Filippus byttet side i rådslagningen, slik at kun de umoralske (Nikolas, Sigurd, Hallvard) var for den feilaktige taktikken. Bruddet er ikke vesentlig, og jeg tolker dette mer som at det viktige for sagaforfatteren er å få fram den store birkebeinerseieren.

Baglerne var likevel organisert som en samlet enhet under kampen. Da birkebeinerne tok dem igjen, omringet de alle seks baglerlangskipene. Det står ingen steds direkte at baglerne tenget sine skip sammen som man tradisjonelt gjorde. Men i og med at alle de seks skipene er samlet, gis det en tydelig indikasjon på at man søkte sammen, og sloss som en enhetlig styrke. Ingen stakk av slik at de andre ble sittende fast alene i knipetangsmanøveren.

Det finnes ytterligere én indikasjon på hvor sterkt samholdet i flokken var. Baglernes småskuter ble nemlig ikke omringet. Disse stakk ikke fra stedet, men angrep heller birkebeinerens skip utenifra i alle de seks timene slaget varte.³⁷⁴ Selv da Hallvards skip som det første ble ryddet, fortsatte de den etter hvert håpløse kampen. De flyktet ikke før det siste av de omringede langskipene var lagt dødt. At de yter motstand så lenge, medfører at mange ikke klarte å flykte. De ble drept eller tatt til fange. Dette indikerer et spesielt sterkt samhold i flokken. Her spiller selvsagt æresfølelsen også en vesentlig rolle. De flyktet ikke unna, selv om de kunne ha berget livet.³⁷⁵

Slaget om Oslo i 1197 er den andre begivenheten som gir innblikk i hvordan baglerhæren reelt fungerte. Situasjonen var den at birkebeinerne stod klare til å angripe Oslo. Baglerne måtte forberede forsvar av byen, og de gjorde følgende: ”Bisp Nikolas tala for hæren til baglarane, og han sa: Sigurd jarlsson med si sveit og Hallvard av Såstad med opplendingane skal ha ei fylking [...]. Sønene til Anund Løn og Kolbein Strånev skal vakte på brua [...] kongsmerket og mitt folk og bymennene skal verje bryggjene”.³⁷⁶

Det må først klarlegges en viss uenighet vedrørende empirien. Det mest brukte håndskriftet, AM 327, har ikke med den siste setningen.³⁷⁷ De tre andre håndskriftene har derimot med denne. Dette er med på å indikere at det var problemer med presentasjonen av hvem som ledet sveitene. Setningen omtaler nemlig noen som ikke tilhørte ”den harde kjernen” av avdøde stormenn, noe som kan ha medført behov for å fjerne den. Når denne setningen er fjernet, blir presentasjonen helt i tråd med tendensen som tidligere er avklart. Nikolas, Sigurd og Hallvard er selvsagt blant baglernes fremste. Konstruksjonen der Nikolas fordeler fylkingene til de sistnevnte, får fint fram forfatterens poeng. Videre nevner man

³⁷⁴ Som vi så ovenfor så utgjorde skipet til Nikolas og Inge et unntak. De var aldri med i kampen, og rodde vekk da de så det gikk mot tap.

³⁷⁵ Det kan problematiseres hvilken mulighet de hadde til å stikke av. På land var dette enkelt, men her måtte hele skipet forlate åstedet. Dette var allikevel selvsagt mulig, men ble altså overhodet ikke utført på tross av de problemene det i etterkant medførte. Her kan vi også trekke inn habitus-begrepet til Bourdieu for å forstå handlingsrasjonaliteten på dens egne premisser. Forpliktelsen overfor kollektivet fordrer handlinger som ut fra vår tilnærming virker irrasjonelle. Dette viser at samholdet i baglerflokken var sterkt, og at de opptrådte enhetlig på tross av det jeg vil karakterisere som et kollektivt lederskap.

³⁷⁶ Ss: kap. 135. Kohts oversettelse i teksten.

³⁷⁷ Den lyder originalt: ”[...] mitt lið ok bōiar menn”. Eirspennill: kap. 135.

sønnene til to ubetydelige baglerstormenn, hvorav ingen av disse har ætlinger som senere kan spores. ”Spenningsfeltets” hensyn til kategori B og C følges, mens de sedvanlige trekkes fram. Ingen rammes ved nedskrivningstidspunktet.

Det finnes flere momenter som antyder at presentasjonen av baglerhæren virker urimelig. For det første må den ha vært vesentlig større enn i den innledende presentasjonen. Sagaen hevder at Sverre hadde med seg så mye som 7000 mann, noe som nok er en overdrivelse. Men antallet som nevnes er usedvanlig høyt, så mange må det ha vært. Da hærfanget skulle fordeles etter kampen, skal de ha vært innpå 6000 mann. Det underkjennes heller ikke i sagaen at baglerne bøy på innbitt motstand. Slaget bølget fram og tilbake før birkebeinerne fikk det endelige overtaket.³⁷⁸ Etter slaget var Sverre og hans 6000-7000 mann så usikre at de straks gikk til skipene og forlot byen. Mot denne slagkraften kunne neppe den baglerhæren som ble presentert bydd på særlig motstand.

I tillegg så gir sagaen selv motstridende opplysninger om baglerhærens størrelse. I kapitlet før, da Sverre greide ut om sin krigstaktikk, står det at: ”Der var ein stor baglarhær i byen”.³⁷⁹ Dette står i kontrast til den konkrete beskrivelsen av hæren som ble vist ovenfor. Men birkebeinerne blir framhevet ved sistnevnte kontekst, fordi det framstilles som at de møter en tallrik motstander. Denne tråden trenger videre utdypning.

Tre år senere har vi det mer berømte ”bondeslaget” i Oslo.³⁸⁰ ”Dei reiste seg alle i hopetal [...] og hadde på føtene både tegn og træl”.³⁸¹ Vi får høre at vestfoldinger, romerikinger, teler, Tønsberg-menn med flere reiser seg mot Sverre. På tross av at birkebeinerne nå bare var 3000 mann, klarte de å slå bondehæren som skal ha utgjort 60000.³⁸² Siden birkebeinerne var dobbelt så mange i 1197-slaget, må de vel også da ha møtt en formidabel styrke. Begge gangene var motstanden hard, men overkommelig.

Beskrivelsen av disse slagene er forskjellig på flere områder. Omtalen av ”bondeslaget” er det jeg tidligere har kalt for ”vinnerens historie”. Beskrivelsen er lang og detaljert. Birkebeinerne framheves konsekvent, og bøndene er udugelige og feige. Før slaget

³⁷⁸ Det finnes ingen grunn til at baglernes motstand skulle overdrives ved denne anledningen. I følge beskrivelsen var det kun det ”umoralske trekløveret” som stod bak dette. Noen heltmodig ærerik motstand finnes det derfor ingen grunn til å framstille.

³⁷⁹ Ss: kap. 134. ”Baglar erv i bõnum með allmikitt lið”. Kohts oversettelse i teksten.

³⁸⁰ Ss: kap. 162.

³⁸¹ Ss: kap. 162. Kohts oversettelse i teksten.

³⁸² Tallene gir kanskje et slags inntrykk av styrkeforhold, men selve antallet er lite troverdig. Dessuten var det stor forskjell på å slåss mot kamptrente velutrustede elitesoldater og bønder/leidangsmenn. I dette slaget må det ha vært en betydelig svekkelse at den kampvante baglereliten ennå ikke hadde returnert til Viken etter Strindsjøslaget. Hos birkebeinerne var nok andelen leidangsmenn betydelig større i 1197 enn under bondeslaget, noe som tilsier at svekkelsen fra 7000 til 3000 mann ikke innebærer en så stor svekkelse i reell slagkraft. Men dette gir allikevel etter mitt syn en indikasjon på hvor urimelig presentasjonen av baglerne i 1197 virker.

starter ramses det opp hele åtte bondeledere, hvorav ingen av disse kan spores ved andre anledninger.³⁸³ Vi kan merke oss at man denne gangen benytter seg av mange ulike geografiske betegnelser. Dette viser til hvilken kategorisering og persepsjonskategorier som var gjeldende. Denne mer "frie" beskrivelsen av et slag, navngir altså hele åtte bondeledere som ledet fylkinger fra ulike geografiske områder. Det ligger også en forskjell i at denne gangen "blåses" fienden opp. Birkebeinerne slåss nå en ærerik kamp mot en tallmessig overlegen fiende. Når baglerne skal beskrives er det derimot forsoningsprosessen som utgjør det avgjørende momentet, derfor må motstanden ved denne anledningen nedtones.

I 1197 ser vi i tillegg at Hallvard med opplendingene utgjorde en del av hæren. Et område som ligger langt vekk fra Oslo har bidratt med en avdeling, mens de omkringliggende områdene ikke har det. Dette virker lite rimelig. Mange momenter taler for at stormenn fra kategori B og C også ledet avdelinger med opprinnelse fra de geografiske områdene.³⁸⁴

Det finnes allikevel en kjerne av sannhet i episoden. Den underliggende strukturen i baglerhæren virker troverdig presentert. Den bestod av sveiter som ble ledet av stormenn. Sveitene bestod av folk fra de respektive lokalområdene.³⁸⁵ Hallvard med opplendingene er kroneksempelen på dette. Men hæren var stor. Det virker rimelig at den var omtrent på birkebeinerens størrelse. Etter mitt skjønn må den ha bestått av langt flere stormenn med sitt respektive lokale følge. De er fjernet i henhold til den tendensen vi tidligere har sett i sagaen.

Vi så tidligere at jeg festet lit til beskrivelsen av rådslagningen før Strindsjøslaget. Det virker rimelig at den samme prosessen foregikk her. Stormennene, de reelle militære lederne, rådslo om taktikken og fordelte sine sveiter i terrenget. Jeg har også tidligere vist at Nikolas neppe opptrådte som det blir beskrevet her.³⁸⁶ Denne konklusjonen styrkes når vi følger slagets gang videre.

Slaget omtales på en slik måte at vi i utgangspunktet får lite innblikk i baglernes organisering. Under selve slagets gang navngis kun Nikolas blant baglerne.³⁸⁷ Beskrivelsen av hans framferd er neppe sannferdig, men selv om vi legger denne beskrivelsen til grunn, forstår

³⁸³ Med det lille unntaket at en mann ved navn Åmunde Bust nevnes ved to senere anledninger. Men han blir aldri en del av birkebeinerflokket, og er antakeligvis "helt ute av saga" når dette blir nedskrevet.

³⁸⁴ Ekskurs. "Bondeslaget" har vært mye diskutert. Debatten har dreid seg mye om hvordan man kunne få til et slikt opprør. Mitt poeng er at slaget i 1197 minner om "Bondeslaget" i 1200. Antakeligvis deltok langt flere bønder (med "sine" stormenn) fra Viken i 1197-slaget enn tidligere antatt. Det var derfor ikke så vanskelig å organisere bondeslaget tre år etter, men stormennenes fravær var selvsagt et problem når det gjaldt militær organisering og lignende.

³⁸⁵ Sigurd Jarlssons sveit er et unntak. Dette vil bli forklart senere.

³⁸⁶ Det ble vist i kapitlet om Nikolas at talen, og også hans påståtte fordeling av sveitene, hadde som formål å vise at Gud var på birkebeinerens side. I tillegg til at Nikolas som vanlig rammes personlig.

³⁸⁷ I kapitlet om Nikolas ble denne episoden utdypet. Det blir vist hvorfor denne framstillingen virker lite troverdig.

vi at andre enn han var militære ledere utover i slaget. Baglerne sloss som en godt organisert enhet på flere avsnitt på tross av at Nikolas skal ha flyktet før slaget egentlig startet. Termen ”baglere”, som vi har sett i bruk mangfoldige ganger når man vil unngå navngiving, brukes ved mange anledninger. Blant birkebeinerne blir derimot flere navngitt. Vi kan også observere at de umiddelbart sloss på flere fronter enn der Nikolas skal ha sendt ut sveiter. Det skinner igjennom at baglerne var godt organisert. De kjemper lenge, og trekker seg tilbake når de ikke klarer å vinne.

Ut fra disse to episodene kan vi trekke en konklusjon om hvordan baglerhæren var organisert. Den bestod av flere stormenn som hadde med seg en sveit fra sitt område. Hallvard er etter mitt syn bare en av flere lokale stormenn som gikk sammen om å danne baglerhæren. Sagaforfatteren er bundet i sine beskrivelser, og kan ikke trekke fram andre stormenn. Denne hæren er ikke hierarkisk oppbygget. Den har ingen definitiv leder på topp, men det er flere stormenn som er organisert i et nettverk. Rådslagningen ved Strindsjøen viste tydelig at det var slik avgjørelser generelt ble fattet.

Organiseringen gir også innblikk i baglernes strategi. De lokale stormennene samarbeidet gjennom et nettverk for å bekjempe Sverre. På denne måten hadde de mulighet til å beholde sine uavhengige lokale maktposisjoner. I en slik strategi kunne angrep være det beste forsvar. Man satt ikke passivt og ventet, men gikk aktivt inn for å bekjempe Sverre.

Hvilke slutninger kan trekkes ut av baglernes strategi og militære organisering? Det er ikke urimelig å hevde at militæret var samfunnets ryggrad. I siste instans var det gjennom voldsmakten man styrte samfunnet.³⁸⁸ Men den militære organiseringsformen har ikke oppstått i et vakuum, den er sammenvevd med andre samfunnsstrukturer. Analysen av det militære kan derfor benyttes til også å si noe om andre forhold hos baglerne. Grunnleggende sett er militære forhold forbundet med de økonomiske. Man må ha et økonomisk fundament i bunnen for å kunne holde sveiter og lignende. Jordbruket var den helt dominerende næringen, det virker derfor rimelig at stormennene besatt storgårder utover i området. Kan vi finne disse?

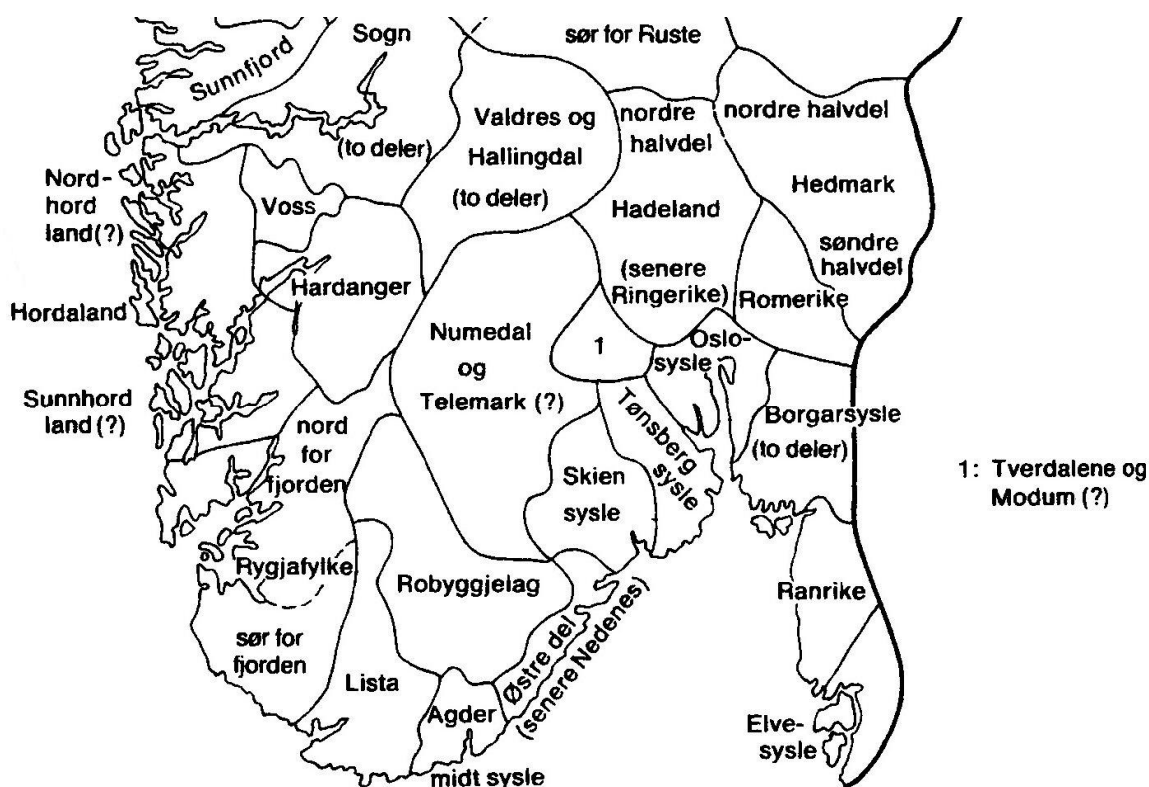
³⁸⁸ Dette innebærer overhodet ikke at jeg anser ”symbolsk” makt for å være uvesentlig. Men til og med kirken måtte til tider understøttes av den verdslige voldsmakten.

Stormennenes geografiske basis

Vi har sett at det ligger en klar tendens i beskrivelsen av stormennene. Men gjennom bearbeidingen av materialet, kan vi skimte det som virker som en kjerne av stormenn. Presentasjonen av Sigurd og Hallvard S er åpenbart tendensiøs på det moralske plan. Men det finnes trolig en kjerne av sannhet i presentasjonen av deres lederroller. "Spenningsfeltet" krever at beskrivelsene ikke kan være helt avvikende. Reidar, Filippus og Tord presenteres som spesielt viktige ledere i baglersaga A. Det virker urimelig at de ikke skulle ha framstående posisjoner også i 1196-1202. Vi så også at Hallvard B og Lodin tidlig fikk prominente posisjoner hos birkebeinerne. Grunnlaget for dette må være lagt i denne perioden. Fellesnevneren for alle disse stormennene er at de hadde sitt opphav fra Viken området. Er det mulig å plassere dem mer nøyaktig?

Flere av stormennene kan enkelt plasseres. Hallvard av Såstad er selvsagt fra Såstad på Stange i Hedmark. Filippus av Veien er fra Veien (Norderhov) ved Hønefoss på Romerike. Det er enighet om at Hallvard Bratte kommer fra Bratsberg ved Skien. Lodin Pålsson er sønn av Magnus Erlingssons lendmann Pål Småttauga fra Ranrike. Det virker rimelig at han også har tilhold på Ranrike. Plasseringen til Reidar er mer usikker, men sagaen skriver direkte at Reidar var vikkværing. Han var kommandant på Slottsfjellet og fikk i 1204 syssel innerst i Drammensfjorden. Han var derfor sannsynligvis fra vestre side av indre Oslofjord.³⁸⁹

³⁸⁹ Tilnavnet hans, "Sendemann", brukes sjeldent. Vi så ovenfor at under Strindsjøslaget hadde alle de andre tilnavn med unntak av Reidar. Muligens kan det ha vært noe uklarhet rundt tilnavnet. Kanskje kan han også ha hatt et lokalt basert navn.

Sysler i Norge omkring år 1300³⁹⁰

Når vi sammenligner denne plasseringen med syslene fra Norge rundt år 1300, trer et interessant mønster fram. Dem vi har fått plassert geografisk dekker nesten alle syslene i Viken området. Vi har dekket Skien, Tønsberg, Hadeland/Romerike, Hedmark og Ranrike. De to sentrale syslene som ikke er dekket, er Oslo og Borgar. Det kan være at forholdene i Oslo som by var litt annerledes, og at det ikke fantes en "stamgård" som makten sprang ut fra. I min periode kan Nikolas på en måte fylle denne plassen. Han hadde sete i Oslo. Skillet mellom verdslig og geistlig makt var ikke helt klarlagt, så en viss form for verdslig makt kunne han nok utøve. Han fikk også syssel der i 1223. Men hans maktbase var definitivt annerledes enn stormennenes, så dette betyr ikke at han var en del av deres nettverk.

Til slutt ville det passet godt inn å få plassert Tord Dokka i Borgarsysle, men manglende informasjon gjør det umulig å plassere han på kartet.³⁹¹ Men hans sentrale rolle i baglersaga A medfører at det virker rimelig at også han besatt en gård sentralt i Vika, og det kan godt ha vært Borgarsysle.

³⁹⁰ Nedkvitne: 2000: 138. Opprinnelig utarbeidet av Helle 1974.

³⁹¹ Stedsnavnet Dokka finnes flere steder i dag. Mange av dem ligger i det daværende Viken området.

Sigurd Jarlsson er ikke blitt plassert, og jeg tror heller ikke at han hadde det samme fundamentet som de andre. En sikker indikasjon på hva som var det vesentlige ved en person, kan man få gjennom etternavnet eller kallenavnet. Dette er noe en sagaforfatter heller ikke kan endre på. Flere av stormennene ovenfor hadde stedsnavn som ”etternavn”. Det er dette som er det mest sentrale ved dem. De har en lokal basis. Sigurd har derimot fått klengenavnet ”Jarlsson”. Han var sønn av jarlen Erling Skakke, og det er det sentrale ved ham. Han kaller seg heller ikke for ”Erlingsson”. Det er tydelig at han vil ha fram ætteopphavet sitt.³⁹²

Når for eksempel Hallvard av Såstad omtales, så står det gjerne at han hadde med seg opplendingene. De utgjorde hans sveit. Hos Sigurd er det derimot alltid bare Sigurds sveit. Hans sveit har intet lokalt opphav. Vi så også tidligere at Sigurds sveit hadde en mer fristilt rolle, og gjerne hadde mer ”offensive” og ”profesjonelle” oppdrag. Det virker rimelig at Sigurds sveit består av Sverres gamle fiender fra områder utenfor Viken. Disse brukte Viken som et springbrett for å hevne seg på Sverre.

Mer generelt kan det observeres forskjeller i navnebruk hos birkebeinerne og baglerne. Vi har allerede sett at de fleste av de sentrale baglerne brukte stedsnavn som etternavn. Slik er det i mindre grad hos birkebeinerne. Her brukes generelt den vanlige normen om å ta navn etter faren sin. Dette underbygger at de to flokkenes stormenn har ulikt maktgrunnlag.³⁹³

De tre stormennene som ikke tilhører den harde kjernen er Ivar, Bjarne og Gregorius. Sagaen sier uttrykkelig at disse var fra Hålogaland, en opplysning det ikke finnes grunn til å betvile.³⁹⁴ Det ser ut til at disse satset på at baglerne skulle vinne fram, og de ble antakeligvis med i flokken da baglerne så ut til å lykkes. De kunne se fram til gode posisjoner hvis Sverre ble nedkjempet. Likevel besitter alle tre sentrale posisjoner hos birkebeinere i etterkant. Det virker som disse var opportuniste som byttet flokk da birkebeinerne senere kom på offensiven. De tilhørte derfor ikke den indre kretsen av baglerstormenn.

To betegnende innskrifter

Det foreligger også to alternative kilder som kan belyse stormennenes virke. Begge disse innskriftene ble ristet 18. juni 1194 på kirkeportalen i Vinje. Selv om dette er to år før den egentlige baglermotstanden starter, gir dette et innblikk i hvordan Sigurd og Hallvard så på

³⁹² Lenger ned vil Sigurds rolle bli diskutert videre.

³⁹³ Om presentasjon av birkebeinerne er sannferdig vil ikke bli problematisert her.

³⁹⁴ Vi har også slektskapsforbindelser som binder disse til dette området.

seg selv og sin motstand mot birkebeinerne. Etter Sigurd står følgende innskrift: ”Sigurd jarlsson ristet disse runer lørdag etter botolvsmesse, da han var flyktet hit og ikke ville gå til forlik med Sverre, sin fars og brødres banemann”.³⁹⁵

Erling Skakke (hans far), Magnus Erlingsson (halvbror) og Finn (halvbror), hadde alle blitt tatt av dage av Sverre. Det Sigurd søkte er derfor hevn. Det er også viktig å understreke at det fantes en forpliktelse til å hevne drap i ens egen ætt, noe som også blir understreket i landskapslovene. For å kunne hevne seg, måtte Sigurd benytte seg av landets eneste ”friområde”, og det var Viken. Han har felles interesse med de lokale stormennene i å bekjempe Sverre, og de samarbeider derfor om sitt felles prosjekt.³⁹⁶

Flere enn Sigurd må ha stått overfor tilsvarende situasjon, men han var antakeligvis den fremste blant dem. Hans ætt taler for det. Hans sveit bestod av innbitte Sverre-motstandere. Disse kan ha mistet posisjoner i de delene av landet der Sverre har rykket fram, eller de har mer rene hevnmotiv som Sigurd. Antakelig kan det også ha vært en del ”lykkejegere” og andre fra ”krigerkassen” som deltok.

Den andre teksten, som finnes på samme sted, lyder som følger:

”Hallvard Grenske ristet disse runer.

1. Lykkelig er den som sviker- uslingen- aldri,
2. sorg på hårskillelses torv (dvs. på sitt hode) venter man han kunne få;
3. han vil unngjelde for den ed (svik, mened).
4. Ikke er ved heksens styggheds kunster sjøkrigerens høker falt ned, og de bevarer hugens stridhet”.³⁹⁷

Det er nå enighet om at Hallvard Grenske er identisk med Hallvard Bratte.³⁹⁸ De tre første verselinjene er i utgangspunktet relativt enkle å tolke. De handler om svik, hat og

³⁹⁵ Olsen: 1960: 263. Siste del lyder: ”[...] er an flypi higat ok uildi ægi gaga til sætar uip suærri fopur bana sin ok brøpra”. Slik ville runeinnskriften sett ut med norrøne bokstaver. Det har vært uenighet om den nøyaktige dateringen av disse innskriftene. Men det er nå enighet om at 1194 er det korrekte året, noe både Koht, Liestøl, Olsen og Gathorne-Hardy har konkludert med. Intersubjektiv enighet er oppnådd.

³⁹⁶ I tillegg hevder sagaen, som vi så i forrige kapittel, at Sigurd hadde vært Sverres fostersønn. Om dette medfører riktighet er usikkert. Denne påstanden passer nemlig fint inn for å definere Sigurd som sviker, noe som passer med den tendensen jeg har vist. Skulle påstanden derimot medføre riktighet, kan Sigurd ha hatt et mer ”personlig” hat.

³⁹⁷ Olsen: 1951: 290. ”Sæll er, sá er svíki, fýla, -sorg á reikar torgi. Grettis sótt at gæti- aldri. Era feiknbrogðum flagða fallnir niðr með ollu haukar Baldrs, ok halda hugstriði byr”.

³⁹⁸ Olsen: 1960: 263.

hevntvang.³⁹⁹ Dette må vel nærmest kunne karakteriseres som et niddikt. Men hvem er det rettet mot?

Svikeren er vanligvis antatt å være Sverre. Tolkningen er at første verselinje spiller på at han var *gudssviker*, det vil si gudsniding. Kvadet tolkes ut fra den ”dialogen” som fant sted mellom Nikolas, Sigurd og Sverre i 1196. Man hevder det finnes likhetstrekk i argumentasjonen. I tillegg trekker man inn bannlysningen av Sverre for å vise at man generelt anså han som *gudssviker*. Den nye dateringen til 1194 medfører at denne argumentasjonen blir feilaktig.⁴⁰⁰ ”Dialogen” hadde ikke funnet sted, og Sverre var ennå ikke bannsett da dette ble ristet.⁴⁰¹

Ut i fra konteksten i 1194 er det en søkt forklaring at ”sviker” skulle sikte mot Sverres gudsforhold. Sverre har riktignok et anstrengt forhold til kirken, og erkebiskop Eirik har forlatt landet. Men striden mellom Eirik og Sverre ble ikke besvart av paven før etter ristingen fant sted. Fortsatt var alle biskopene i landet, og de kronet Sverre senere denne sommeren. Selv om kravet til rim og rytme legger begrensninger på hvilke termer som kan benyttes, ville et annet ordvalg vært naturlig for å vise at det er Sverre man sikter til.

En mer plausibel tolkning er at kvadet ikke omhandler Sverre, men at Hallvard heller sikter til de av deres venner som har *sviktet* og forliket seg med Sverre. Konteksten er den at øyskjeggene gikk på et nederlag ved Florvåg. Sigurd og Hallvard var derfor på flukt. Antakeligvis var de på vei til Viken, og kanskje siden til Danmark. De ville fortsette med motstanden, og trakk nå tilbake til sitt ”kjerneområde”. Det virker rimelig at mange etter et slikt nederlag har gitt opp saken, og godtatt forlik med Sverre. Sagaen sier da også at:” [...] mange bad seg nåde”.⁴⁰² Kvadet er derfor et forsøk på å holde flokken samlet på tross av den vanskelige situasjonen. Man er ikke tjent med å bytte side, man vil før eller siden få unngjelde.

Dette er helt eksplisitt formulert i Sigurds ristning. Han understreker at han *ikke* vil inngå forlik med Sverre. Det er sannsynlig at Sigurd uttaler dette nettopp fordi mange nylig

³⁹⁹ Det kan tilføyes at verselinje to ikke betyr ”hodet” bokstavelig talt. Dette er et billedlig uttrykk for hevn som viser at en ulykke vil ramme vedkommende som person.

⁴⁰⁰ Olsen: 1951: 305. Den klart mest utbroderte tolkningen er foretatt av Magnus Olsen. Problemet er at han daterer kvadet til 1197, men han har selv i ettertid erkjent at 1194 er korrekt. Dette medfører at vi må se bort fra nesten hele hans tolkning. Dette fordi han er spesielt opptatt av den politiske konteksten i 1197 som forklaring på kvadets utforming. Dette preger også for eksempel Griegs tolkning.- Grieg: 1978: 301-302.

⁴⁰¹ Jeg har vist i kapitlet om Nikolas at denne ”dialogen” ikke virker troverdig, med den skal uansett ha funnet sted i 1196. Det er ikke helt avklart når bannsettingen av Sverre faktisk fant sted. Men det tidligste tidspunkt er midtsommers 1194, og det er etter denne ristingen fant sted.

⁴⁰² Ss: kap. 120. ”[...] margir gengu til griða”. Kohts oversettelse i teksten.

hadde inngått forlik. Disse stormennene fra den ”harde kjernen” er nå hardt prøvet, men de er fast bestemte på å fortsette kampen. De oppfordrer derfor andre til å opprettholde samholdet.

Spesielt for Sigurd er at han begrunnet sitt nei til forlik med drapene på folk i hans ætt. Dette er et ”program” jeg vil hevde han følger ut sin levetid. Vi så tidligere at Sigurd gjennom et velorganisert angrep drepte Hide, Sverres bror. Episoden bærer preg av å være et hevnakt. De dreper mange høytstående birkebeinere, og trekker seg kjapt ut igjen. Sigurd klarte altså å bli Sverres ”brodurbani”.

Hallvard kan tolkes som en representant for de lokale stormennene i Viken. Han kommer med en generell oppfordring mot å svike deres sak. Han er opptatt av stormennenes samhold, og den forpliktelsen de har overfor hverandre. Dette kan også tolkes som at Hallvard er opptatt av den selvstendigheten de nå har som lokale stormenn. De kan aldri oppnå det samme ved å svike, det vil si å underlegge seg Sverres hierarki. Derfor framstår ikke forliket som et alternativ for Hallvard. Man kan aldri bli lykkelig gjennom sviket.⁴⁰³

Samtidig må det åpnes opp for en mer ”kynisk-rasjonell” tenkning. Stormennene har ikke en passiv motstandsstrategi, der de nøyer seg med å forsvare selvstendigheten til Viken-området. De går offensivt til verks, og forsøker å vinne kontroll over landet. Likevel ligger samholdet mellom stormennene som en grunnplanke. Det er ved å stå sammen i både medgang og motgang de kan utfordre birkebeinerne. Opprettholdelsen av samholdet er derfor siktemålet tilistingene.

Hvordan skal vi så til slutt tolke verselinje 4? Tapet ved Florvåg var forsmadelig og overraskende. Birkebeinerne klarte mirakuløst nok, bokstavelig talt, å vinne. Tapet forklares derfor gjennom trolldom. Onde krefter har stått mot dem denne gangen, og det førte til at de ble slått. En forklaring som både medfører at de selv var skyldfrie, for hvem kan vel stå seg mot trolldom, og i tillegg tilkjennes motstanderen lite djervhet.

Mer interessant er understrekningen av at kampen må fortsette. De ekte krigerne, som Sigurd og Hallvard, lar seg ikke knekke av litt motbør. Deres ”hauker”, symbolet på fremragende stridsånd og kamplyst, blir ikke tvunget ”ned” av trolldom. De er for ”høytflygende” til det. Oppfordringen om å fortsette motstandskampen gjentas, men nå på en mer finurlig måte. Det spilles her mer på ”forfengeligheit”. Man er ingen ekte kriger hvis man gir opp. Forliket er intet alternativ, kampen for å beholde den lokale makten må fortsette.

⁴⁰³ Det kan innvendes, som vi så i forrige kapittel, at Hallvard senere sviker og blir en del av birkebeinerflokket. Han var en av de første som fikk grid av Sverre under beleiringen av slottsfjellet i 1202, og kan ha vært birkebein siden da. Men i denne situasjonen står han overfor valget mellom grid eller døden, og det er naturlig at han valgte førstnevnte. Det blir da en æressak å overholde forpliktelsen som griden gir. Det vil si at den tolkes som en gave, noe som fordrer motgave av Hallvard. Denne motgaven blir da å være tro mot Sverre og hans etterkommere.

Disse alternative kildene gir et godt innblikk i stormennenes strategi og hva de så på som vesentlig å kjempe for.

Reisningen 1196. Stormennene fører an i samarbeidsprosjektet.

Gjennom analysen som har blitt foretatt, er det nå mulig å oppnå en ny forståelse av kreftene bak baglerreisningen i 1196, og vurdere samspillet mellom de tre sammenbindingskreftene. I april 1194 beseiret Sverre øyskjeggene i Florvåg. Flere av deres stormenn ble drept, og antakelig forliket en del seg med Sverre. Birkebeinerne behersket nå Trøndelag og Vestlandet, men i Viken fikk de ikke fotfeste. Det hadde vært en rekke reisninger mot Sverre fra Viken som alle hadde blitt slått ned. Man må ha vært i villrede om man skulle forsøke en gang til.

15 juni 1194 utsteder Paven et privilegiebrev der han fullt ut støtter erkebiskop Eirik i konflikten med Sverre.⁴⁰⁴ Eirik sitter landflyktig i Lund og bannsetter Sverre derfra. Hadde man som formål å styrte Sverre, var kirken en potensiell mektig alliert. De biskopene som var i Norge, fikk ordre om å innfinne seg i Lund umiddelbart. Nikolas fulgte som alltid kirkens program, og dro til Lund antakeligvis høsten 1195. Senest 1198 hadde alle de andre biskopene gjort det samme.

Også en av stormennene berettes det om før selve reisningen. Vikværingen Reidar Sendemann nevnes første gang sommeren 1195. Han skal ha hatt som oppdrag å reise en hær for grekerkongen Kirialax. Påfølgende sommer samlet han en hærflokk av bønder og kjøpmenn fra Viken og dro sørover. Han kom ikke lenger enn til Halør, og slo seg der sammen med dem som skulle bli baglerflokken.

Så beskrives selve reisningen. Vi har tidligere sett at håndskriftene tenderer mot å gi avvikende beskrivelser ved ”ømtålige” og ”vanskelige” passasjer, mens de i andre henseender er konsistente. Dette er intet unntak. Beskrivelsen av baglerreisningen er helt sentral for forståelsen av baglerorganiseringen, derfor skal det gås møysommelig gjennom empirien.⁴⁰⁵

Det er enighet om at Nikolas ankom Halør etter Reidars flokk, men uenighet om de han kom sammen med var vikværing eller også nordmenn generelt.⁴⁰⁶ Det ligger også en forskjell i om Nikolas og hans følgesvenner er ”likestilt” eller ikke. Det fortelles nemlig

⁴⁰⁴ RN: 226.

⁴⁰⁵ Som tidligere er: 1: Am 327, 2: Am 47, 3: GKS 1005 fol, 4: 81 a.

⁴⁰⁶ 1- Þar kom Nicolas byskup ok mikill fiolþi Norð-manna með honum ok flest Vic-veriar.

2-Þar kom Nikolas byskup ok fiolði Vikveria.

3- Þar kom Nichulas byskup ok var mikit fiolmenni Nordmanna með honum ok flest Vikueriar.

4- Þar kom Nicholas byskup ok fiolde Nordmanna ok flest Wikweriar.

videre at Inge ble brakt til plassen. Det er enighet om at *de* hadde han med seg, men uenighet om Nikolas er anføreren for dette.⁴⁰⁷

Propagandaen rundt Inges byrd er derimot konsistent, og det ble anerkjent at alle som var til stede reiste flokken. Omtalen av erkebiskop Eiriks rolle er derimot sprikende. Alle manuskriptene omtaler at han var der og ga råd til flokken, muligens gjennom en tale.⁴⁰⁸ To av manuskriptene hevder videre at han ble med til Norge. Det er videre enighet om at flokken ble kalt for baglere, og at Sigurd var med i reisningen. Men det er uenighet om han var sammen med mange andre stormenn eller ikke.⁴⁰⁹

Baglerne ankom Norge like etter reisningen. De tok Inge til konge på Borgarting, og la under seg hele Viken og Opplandene. Umiddelbart etter denne setningen har tre av manuskriptene med at baglerne satte menn i sysler.⁴¹⁰ Videre var Nikolas denne vinteren ved embetet sitt i Oslo, men tok også flere turer til Danmark. Nå kom også mange flere stormenn med i flokken. Alle manuskriptene navngir Hallvard av Såstad, men noen tar også med Kolbein Strynev.⁴¹¹ Slik er baglerreisningen omtalt i de ulike manuskriptene.

Neste skritt videre blir å avklare diskrepansen som er klarlagt mellom manuskriptene. Dette vil gi en fastlagt empiri som det kan jobbes videre ut i fra. Her vil tendensen som tidligere er blitt klarlagt, trukket inn. Den er et viktig verktøy for å vurdere hvilke av manuskriptenes beskrivelser som er troverdige.

I omtalen av Nikolas er det enkelte uklarheter. Om den flokken som kom sammen med Nikolas var utelukkende vikværing, har ikke avgjørende betydning i vår sammenheng. Vi kan uansett fastslå at de i all hovedsak kom fra Viken. Forholdet mellom Nikolas og denne

⁴⁰⁷ 1- Þeir Nicolas byscup hófu þar með sér [...].

2- þeir Nikolas byskup haufðu þar með sér [...].

3- Þar hafði Nichulas ok Vikueriar með sér [...].

4- Þeir Nicholas hófu þar með sér [...].

Versjon 3 likestiller Nikolas og vikværingene. De andre versjonene beskriver at Nikolas er pådriveren, fordi de andre bare er hans "vedheng".

⁴⁰⁸ 1- Oc til þeirar ferðar reðz oc Eiricr erkibyscup foro siðan með þann flocc norðr i Norge.

2- til þeirar ferðar red Eirikr erkibyskup

3- Til þeirrar ferðar red Eirker erchibyskup. For hann med þann flocc norðr i Noreg.

4- Til þeirrar ferðar reztt Eirekr erkibyskup.

Reðz, red, reztt kommer alle av "å råde", i forståelsen av å gi anbefalinger. Kohts oversettelse tolker dette som at han holdt tale. Dette er mulig, men samtidig var Eirik sannsynligvis blitt blind, og han var også aldrende. Men han var definitivt med og hjalp flokken i gang.

⁴⁰⁹ 1- Þar var þa Sigurþr son Erlings Jarls oc margir aðrir rikis-menn.

2- þar var ok kommin Sigurðr iarlsson ok margir adrir

3- J þeirri ferd var Sigurdr Erlingssun jarls ok margir adrir rikismenn.

4- War þar þa Sigurdr, son Erlings jarllz, ok margir adrir rikismenn.

⁴¹⁰ Denne setningen er helt utelatt i nr 2, men står i de tre andre. 1: "oc settu menn i allar syslor". 3: "ok settu menn ok syslur". 4: "ok settu menn yfir syslur allar"

⁴¹¹ Her er det snakk om en ren utelattelse der originalspråket er uviktig. 1 og 4 utelater Strånev, mens 2 og 3 har han med.

flokken er derimot sentralt. Vi ser i noteapparatet nedenfor at versjon 3 likestiller fordi det står: "Nikolas og vikværingene". I de tre andre versjonene heter det: "Nikolas og de". Det skaper et inntrykk av at "de andre" er uvesentlige og at Nikolas leder an, uten at det som står er direkte feilaktig. Den tendensen som jeg har funnet, indikerer at den første versjonen er korrekt. Det blir i hvert fall helt feilaktig når dette oversettes med "Biskop Nikolas og hans mænd".⁴¹²

Det er enighet om at erkebiskop Eirik deltok og ga råd i Halør. Men ble han med til Viken? Her er versjonene uenige, men allikevel vil jeg anta at Eirik høyst sannsynlig var med. Det var selvsagt alvorlig for birkebeinerne at selveste erkebiskopen deltok aktivt i kampen mot dem, og dette ville neppe stått i noen av versjonene hvis det var feilaktig. Eiriks deltakelse er utelatt i enkelte av manuskriptene fordi birkebeinernes "forskjønningsprosess" krevde en slik retusjering.⁴¹³

Også rundt stormennenes deltakelse er det uklarheter i manuskriptene.⁴¹⁴ For Reidar er tendensen i presentasjonene alltid klar. Han "skjermes" i birkebeinertradisjonen, og dette er neppe noe unntak. Men "spenningsfeltet" krever også sitt. En så sentral aktør som Reidar kunne ikke utelates i baglerreisningen. I tillegg har sagaen et forklaringsproblem når det gjelder hvorfor så mange vikværing gjorde opprør mot Sverre.⁴¹⁵ Konstruksjonen med hærmennene til Kirialax løser begge problemene. Disse skulle egentlig ikke være med på reisningen, men på vei sørover ender de opp i Halør sammen med de som sagaen alltid portretterer som de fremste. Reidar og alle vikværingene blir altså dratt inn i dette av de kreftene som alltid portretteres som de ledende.

En indre kjerne av sannhet rundt Reidars opptreden synes allikevel klar. Dette var planlagt fra hans side. Historien er merkverdig og lite troverdig. Han spilte en viktig rolle i

⁴¹² Storm: Ss. kap. 129. Generelt er det interessant å se hvordan de tidlige sagaoversettelsene er utført. Man forholdt seg til alle manuskriptene på en gang, og så valgte man ut de beskrivelsene man mente var riktigst i gjeldende situasjon. Når man da for eksempel forutsetter at Nikolas var helt sentral, bruker man de manuskriptene der han har størst betydning. Antar man at stormennene var helt perifere, så velger man den versjonen som utelukker disse. Derfor har også selve sagaoversettelsene vært med på å skape det rådende synet på baglerorganiseringen. Det eneste som kan motvirke dette, er en grundig gjennomgang av manuskriptene.

⁴¹³ Sagaen er ved flere anledninger "ufin" mot Eirik. For eksempel så påstås det at hans bannsetting av Sverre har slått tilbake på han selv slik at han ble blindet. Men i en situasjon som det omtales Eirik for å styrke birkebeinernes sak. Det er vanskelig å se at noe tilsvarende gjør seg gjeldende i denne situasjonen. Han trekkes fram eller utelates etter hva som er opportunt for birkebeinerne i gjeldende situasjon.

⁴¹⁴ Ovenfor avklarte vi forholdet mellom Nikolas og stormennene. Her blir det diskusjon om noen av stormennene er utelatt.

⁴¹⁵ Like etter reisningen dro baglerne til Viken. De hadde da 5 langskip og 100 småskip, noe som medførte at Sverre ikke turte å møte dem i sjøslag. Flere andre mindre episoder indikerer at det var mange som reiste flokken på Halør. Årsaken til at alle disse var med, er altså ikke motstand mot Sverre, men at de egentlig skulle til grekerkongen Kirialax.

planleggingen og selve reisningen av flokken. Det er den rådende tendensen som forhindrer at Reidar ikke tilskrives en mer sentral rolle.

På selve Halør har vi sett at det bare var Sigurd som navngis. Når flokken senere ankom Viken, er Hallvard av Såstad den eneste som tilsluttet seg flokken i tre av fire manuskripter. Virker disse beskrivelsene troverdige? Sagaen er i begge disse situasjonene klar på at flere enn disse to var med. ”Spenningsfeltet” krever en slik ”innrømmelse”. Tre av fire versjoner skriver at ”margir aðrir ríkis-menn” var med Sigurd. Tendensen som er klarlagt tilsier at dette var stormenn fra kategori B og C, og at de spilte like sentrale roller som Sigurd. Det samme gjentar seg når flokken ankommer Oslo. Som alltid trekkes kategori A ved Hallvard fram. Vi ser at denne presentasjonen var problematisk, for det er uenighet om Strynev skal navngis eller ikke. Men som ovenfor anerkjennes det at mange flere stormenn kom til. De må være fra kategori B og C, og spilte like sentrale roller som Hallvard.

Vi ser igjen at det er kategori A som får skylda. Reidar blir dratt inn på en finurlig måte, antakeligvis fordi han var så sentral at en fullstendig utelatelse ikke var mulig. Men vi kan tydelig observere at baglerreisningen er skrevet helt i samsvar med tendensen jeg har avdekket. Når reisningen omtales på denne måten, gir den også støtte til den forsoningsprosessen som fant sted. Beskrivelsen er derfor ikke troverdig. Langt flere stormenn var med, og de spilte like sentrale roller som Sigurd og Hallvard. Når vi nå kan se baglerreisningen i et annet lys, er det mulig å komme med en ny vurdering av hvordan dette samspillet foregikk. Inges rolle er klarlagt tidligere, og trenger ingen utdypning her. Vi begynner derfor med Nikolas, og avslutter med stormennene.

Tradisjonelt har man skrevet at ”biskop Nikolas reiste baglerflokken”. Dette er et mantra som er gjentatt mange ganger, men det finnes lite konkret empirisk grunnlag for en slik påstand. Nikolas navngis faktisk kun én eneste gang på Halør, og det er i forbindelse med at han og stormennene kom dit sammen. Ellers brukes konsekvent betegnelsen ”de”. Det er ”de” som reiser flokken, har med seg Inge, og så videre.

Samtidig er det ikke underlig at man tradisjonelt har oppfattet det slik at Nikolas stod for reisningen. Umiddelbart etter denne begivenheten har nemlig sagaforfatteren langt færre bindinger når han skal beskrive Nikolas` rolle. Publikum er nå fraværende. Da benyttes anledningen til å beskrive Nikolas som flokkens ubestridte leder.⁴¹⁶ Man har nok latt dette få ”tilbakevirkende kraft”, slik at det har farget oppfattelsen av baglerreisningen.

⁴¹⁶ Tidligere har disse episodene blitt beskrevet, og jeg har vist hvorfor de er feilaktig framstilt. Jeg tenker her på ”dialogen”, ranet av Sverres penger på Hovedøya, slaget om Oslo, brevet fra Nikolas til Sverre og overfallet på

Vi kan også tydelig se kirkens, og dermed også Nikolas` rolle. Erkebiskop Eirik var med på Halør, og det er overveiende sannsynlig at han også var med til Viken. En gammel og blind erkebiskop ville ikke gjennomført dette hvis det ikke var strengt nødvendig. Han må ha deltatt for virkelig å vise at kirken stod på baglernes side. Hadde Nikolas, som visselig var biskop, også vært en mektig verdslig leder, ville erkebiskopens deltakelse vært unødvendig. Når Eirik hadde fått fastslått at kirken støttet baglerne, kunne Nikolas alene videreføre denne rollen.

Dette understøttes av den andre opplysningen vi får om Nikolas` rolle i reisningen. Da baglerne ankom Viken, ble det opplyst at Nikolas stort sett var i embetet sitt i Oslo, men han var også tidvis i Danmark. Sistnevnte opplysning må bety at han hadde kontakt med kirken i Lund. Sagaen selv erkjenner at Nikolas hadde en kirkelig rolle, og den forsøker heller ikke å tilskrive han en verdslig posisjon. Tidligere forskning har latt seg blende av den videre handlingen i sagaen, og det har medført at man har feiltolket Nikolas` rolle i reisningen.

Reisningen viser også hvilken sentral rolle stormennene hadde for flokken. Det *var* de som ledet og organiserte motstanden. Vi kan tydelig observere hvordan de samarbeidet om dette prosjektet, og følger den strategien jeg mener å ha påvist. Først har vi Reidar som samler hærfolk i Viken og drar rett til Halør. Dit kommer også Sigurd og en rekke andre stormenn. Antakelig var det stormenn som hadde søkt tilflukt i Danmark, og som nå kunne returnere til Viken med fornyet styrke. De har også sørget for å ha kirkens støtte, og i tillegg et kongsemne som gjorde flokken legitim.

I tillegg har vi også en rekke stormenn som tok imot da flokken ankom Viken. Disse er representert ved Hallvard slik forsoningsprosessen krever, men det er åpenbart snakk om resten av stormennene i området. For sagaen sier nemlig at flokken umiddelbart la under seg Viken og Opplandene, noe som må bety at alle de lokale stormennene støttet reisningen. Dette må ha vært klarlagt på forhånd, og viser utstrakt samarbeid og planlegging stormennene imellom.

Interessant er også setningen om at de satte menn i alle sysler. Riktignok har et manuskript utelatt denne opplysningen, men det virker troverdig at de tre andre presenterer den korrekte versjonen. I setningen etter denne blir vi opplyst om Nikolas` virke som biskop, så ”de” er definitivt stormennene i denne settingen. Men det er grunn til å problematisere termen ”sysse”. Det finnes overhodet ikke noe som skulle antyde at baglerne hadde et overordnet redistributivt system. Vi kan derfor ikke snakke om sysler slik man vanligvis har

Trondheim. Alle disse episodene kommer umiddelbart etter reisningen, og presenterer Nikolas som den ubestridte verdslige leder.

oppfattet at de fungerte. Sagaen sier da også at *de* satte menn i sysler, den hevder ikke at det finnes en sentral instans som fordeler stormennene ut i distriktene. Det siktes derfor til de lokale høvdingdømmene som jeg har omtalt, og at de ulike stormennene besatt makten i sine respektive områder.

Selve reisningen i 1196 er en god oppsummering av hvordan jeg generelt mener at baglerflokkene var organisert. Det danner seg et bilde av stormennene som pådriverne for denne reisningen. De hadde et utstrakt samarbeid seg imellom, og var grunnleggende sett organisert i en form for horisontalt nettverk. Inge og Nikolas ble trukket inn som en del av deres strategi. Dette styrket flokken, men forhindrer at vi kan snakke om en rendyrket horisontal struktur der alle har samme funksjon.

Baglernavnet. Tvetydighet som begge parter kunne godta.

Ofte har selve baglertermen blitt trukket fram for å vise Nikolas' sentrale rolle. Navnet er utledet fra bagall, bispestav, noe som antyder at Nikolas var lederen for flokken. Det er uklart hvordan navnet oppstod. Det står bare at "Dei vart kalla baglarar".⁴¹⁷ Dette kan tolkes som at sagaen er bevisst uklar rundt navnets opprinnelse.

Vi har nemlig flere eksempler på at birkebeinerne satte ledende navn på sine fiender. Navn som "vårbelger", "ribbunger" og "slittunger" er definitivt subjektive, og deres deskriptive utsagnskraft er liten.⁴¹⁸ Disse betegnelseene sier lite om flokkene, men viser heller hvordan birkebeinerne ønsket at de skulle oppfattes.

Vi har også et annet eksempel på navngiving i sagaen. Birkebeinerne ga også navn til øyskjeggene, men der sier sagaen selv at: "Dei ville sjølv heite gullbeinar".⁴¹⁹ Det er usikkert om denne opplysningen medfører riktighet. Gull-bein står seg godt til birke-bein. Dette skal vise at gullbeinene hadde et overklassegrunnlag i motsetning til birkebeinerne. Men som det har blitt påpekt flerfoldige ganger, så trenger ikke feilaktig navngiving og lignende å bety at strukturen "bak" er ukorrekt. Det virker rimelig at det kan ha foregått en symbolsk kamp rundt flokknavnene.

⁴¹⁷ Ss: kap. 129. "þesi floccr var callaðr Baglar".

⁴¹⁸ De to sistnevnte navnene gir seg selv. Vårbelger er "vårskinn". Skinnene var råtne og dårlige etter vinteren og holdt i kort tid. Begge vårbelg flokkene varte også bare en kort stund. Navnene brukes for at birkebeinerens fiender skal få et bestemt "stempel".

⁴¹⁹ Ss. kap. 119. "þeir villdu lata calla sic Gullbeina".

Men når det gjelder begrepet ”baglerne”, så ble det benyttet av begge parter. Man har ingen ”kamp” om navnet til flokken. Vi kan for eksempel se at den upartiske baglersaga A definitivt bruker baglertermen. Vi kan ikke vite hvem som først tok denne termen i bruk, men den ble akseptert av begge parter. Hva kan så det si oss?

Det ligger en flertydighet i baglernavnet, så partene kunne gi begrepet ulikt meningsinnhold. Jeg har allerede gått grundig inn på hvorfor birkebeinerne trakk fram Nikolas. Det viktigste argumentet var at Nikolas utgjorde en helt sentral brikke i forsoningsprosessen. Han fikk skylda for dette illegitime opprøret. Hva ville vel i en slik kontekst være bedre enn å oppkalle selve flokken etter ham? Da fikk man virkelig slått fast at bagleropprøret var Nikolas` prosjekt.

Men hvorfor fant baglerne selv det opportunt å benytte denne termen? Jeg har tidligere vist at Nikolas var helt sentral for å klargjøre at baglerne var ”kirkepartiet”. Det var hans rolle i flokken. Den kirkelige støtten distingverte baglerne fra birkebeinerne, og ga dem et konkurransefortrinn. De må ha vært interessert i å få fram denne siden ved flokken mest mulig. Baglertermen kunne derfor også peke mot den generelle kirkelige støtten som flokken hadde. Forstått på denne måten var baglertermen definitivt også akseptabel for baglerne selv.

Konklusjon

Hypotesen for dette kapitlet er at stormennene kjempet for å beholde sine lokale maktposisjoner. De la da opp en strategi for å oppnå dette. For å sannsynliggjøre hypotesen ble det først vurdert hvordan baglerhæren fungerte. Vi så at to store slag brøyt med den sedvanlige tendensen i sagaen. Disse ga oss derfor et innblikk i den militære organiseringen. Vi så da en baglerhær som stormennene styrte gjennom en horisontal organisasjonsmodell. De hadde ingen ledere, men samarbeidet om å koordinere hæren.

Dette ble så koblet til stormennenes materielle basis. Tilnavnene deres ga oss mulighet til å plassere dem på deres respektive gårder i Viken og på Opplandene. Det ga et bilde av stormenn med en lokalt basert makt. Dette ble ytterligere sannsynliggjort gjennom runeristingene. De ga et innblikk i strategien som ble brukt for å beholde disse posisjonene. Ristingene oppfordrer alle stormennene til å holde sammen. Sviket var intet alternativ for en ærerik stormann.

Til slutt kunne vi studere baglerreisningen i 1196 i et nytt lys. Det dannet seg et bilde der Nikolas slettes ikke var den sentrale aktøren han vanligvis blir portrettert som. Tvert imot observerte vi at stormennene var den drivende kraften. Gjennom et utstrakt samarbeid og en målrettet strategi, skapte de en levedyktig organisasjon som Sverre aldri klarte å nedkjempe. Men for å få til dette, måtte de trekke inn Nikolas og Inge. Dette skapte visse komplikasjoner, og forhindrer at vi kan snakke om en ren horisontal nettverksstruktur.

Kapittel 6: Konklusjon – Sverres saga, et forsoningsprosjekt.

Denne oppgaven er en analyse av baglerorganiseringen slik den er framstilt i Sverres saga. Hovedhypotesen er at baglerstormmennene førte initiativet i kampen mot Sverre. For å delta i datidens politiske spill, måtte de ha et kongsemne, og denne rollen fylte Inge. For å styrke flokken ytterligere, skaffet stormennene kirkens aktive støtte. Dette ble synliggjort gjennom biskop Nikolas' deltakelse i flokken. Denne hypotesen bryter med det rådende synet på baglerorganiseringen.

For å sannsynliggjøre hypotesen tok jeg utgangspunkt i den marxistiske tendenskritikken. Denne kritikken vektlegger at det framkommer bevisst eller ubevisst en tendens ut fra interesseforholdene i den gitte historiske konteksten. Sagaenes subjektive element understrekes, de er skrevet av og for kongemakten. Grunnleggende sett har dette vært en fruktbar tilnærming til sagaene. Samtidig mener jeg å ha tilført dette perspektivet nye dimensjoner.

Den tidligere tendenskritikken antok at omtalen av baglerne var den sedvanlige vinnerens historie. Man kunne rakke ned på den beseirede fienden uten forbehold. Tendensen i materialet blir da "ugjennomtrengelig", man kan ikke skille fakta fra fiksjon. Dette var medvirkende til at ingen etter Munch har foretatt et nærstudium av baglerne.

Jeg mener å ha tilført en ny dimensjon når det gjelder forståelsen av hva som faktisk var i sagaforfatterens interesse. Fra 1208 var det fred mellom partene. I 1217 ble det endelige forliket inngått, de to stridene flokkene ble nå forenet. Dermed var en borgerkrig som hadde vart i flere tiår brakt til sin ende. Men langvarige motsetninger brytes ikke ned over natten, mistillit må ha vært utbredt i lang tid. Den realhistoriske konteksten tilsier at sagaen er del av en forsoningsprosess. Den bidro med å bygge bro over motsetningene.

Jeg har med andre ord ikke fraveket interesseperspektivet, men snarere utdypet det.

Denne konteksten medfører at sagaforfatteren befinner seg i det jeg har definert som et "spenningsfelt". Her ligger alle de vanlige utfordringene som forfattere av samtidssagaer stod overfor. Spesielt er hensynet til publikum viktig, de ville ha reagert om sentrale aktører var utelatt. Det nye momentet jeg har tillagt, er sagaforfatterens hensynstaken til de

baglerstormennene det var inngått forlik med. Den tidligere fienden hadde nå blitt ens venner, følgelig måtte man være varsom i omtalen av disse. Sagaforfatterens bindinger er mange og komplekse, noe som forhindrer at sagaen er ”fri” diktning. Innblikket i bindingene har muliggjort en analyse av tendensen i Sverres saga.

Med dette som bakgrunn kan vi observere at baglerorganiseringen er beskrevet i samsvar med de rådende interesseforholdene. Forsoningskonteksten innebar at baglerstormennene ble beskrevet som lite delaktige i bagleropprøret. I tillegg ble de framstilt som verdige og ærerike motstandere når de først ble nevnt. Samtidig måtte noen trekkes fram for å fylle maktvakuumet de etterlot seg, og det var Nikolas. Han fikk i tillegg skylda for nesten alt det nidingsverket baglerne utførte. For å sementere de rådende maktforholdene ytterligere, ble også legitimitetsfaktoren Inge underkommunisert.

For å utfordre beskrivelsen av baglerorganiseringen i Sverres saga, ble min forståelse av konteksten utfylt med Bourdieus begrep habitus. Dette muliggjør å gripe praksisen utenfra på dens egne premisser. Det gir et innblikk i hva som virket som en sannsynlig strategi for baglerne, noe som også peker på hvordan de var organisert. Disse elementene dannet bakgrunnen for den hypotesen om baglernes sammenbinding som ble framsatt. Gjennom den klarleggingen av de empiriske forhold som er foretatt, er det nå mulig å vurdere baglerorganiseringen.

Hjelpehypotesen for kapittel to var at Inge fungerte som et nødvendig redskap da baglerne skulle utfordre Sverre. I første omgang kom jeg fram til at han besatt en viktig symbolsk rolle. Hans deltakelse var avgjørende for flokkens strategi og dermed også samholdet. Uten han ville de være en illegitim opprørsflokk. På denne måten fungerte han som et redskap for resten av flokken. Samtidig var hans rolle mer kompleks enn hypotesen antok. Resten av flokken stod nemlig i et avhengighetsforhold til ham. I tillegg nådde hans alder et ”kritisk punkt” i løpet av perioden. Disse to faktorene medførte komplikasjoner. Han kunne ikke ignoreres, men besatt personlig makt mot slutten av perioden. I visse henseender opptrådte han også som flokkens konge.

Dette resultatet framkom gjennom min bruk av tendenskritikken. Forsoningsprosessen tilsa at sagaforfatteren i minst mulig grad trakk fram Inge som maktfaktor, og det ble da heller ikke gjort. Men gjennom analysen av Sverres saga kunne vi skimte at Inge var viktig for baglernes strategi. Viktigst var det allikevel at de alternative kildene viste et annet bilde enn birkebeinertradisjonens.

Når det gjelder Nikolas, så gikk hypotesen ut på at han synliggjorde flokkens kirkelige støtte. Dette innebar en klar kontrast til Sverre sagas beskrivelser. Gjennom klargjøringen av

tendensen i birkebeinertradisjonen og alternativtradisjonen, viste det seg at sagaens omtale virket lite sannferdig. Nikolas var i liten grad militær og politisk leder. Forsoningskonteksten krevde at noen måtte ha ansvaret for bagleropprøret, og det medførte at Nikolas ble tillagt en vesentlig rolle. Dessuten var den mektige Stårheim-ætten marginalisert ved nedskrivingspunktet, man trengte ikke ta hensyn til denne ætten. I tillegg ville birkebeinerne framstille Nikolas som umoralsk fordi han personlig skulle ha ansvaret for bannsettingen av Sverre. Derfor er antallet episoder der Nikolas framstår som en umoralsk verdslig leder høyt i birkebeinertradisjonen. Men gjennom sitt virke som framstående geistlig i nesten 50 år, fulgte Nikolas alltid kirkens program. Det virker derfor rimelig at han var kirkens utsending, som synliggjorde at man gikk aktivt inn for å støtte de som bekjempet den bannsatte Sverre.

Hjelpehypotese tre, som ble forsøkt sannsynliggjort i kapittel fire, gikk ut på at stormennene generelt var underkommunisert i Sverres saga. Dette ble operasjonalisert ved en inndeling i tre kategorier. Kategori A bestod av de som døde før 1202, og som bare ble omtalt i Sverres saga. Kategori B fortsatte som baglere, og ble omtalt også i baglersagaen. Kategori C gikk inn i birkebeinerpartiet og ble beskrevet også i Håkons saga. Tendensen ble forsøkt klargjort på tre måter. For det første så vi at kategori B og C spilte langt større roller som ledere etter 1202 enn før. Videre så vi et klart skille i den moralske tendensen. B og C utførte ærerike handlinger, mens A var konsekvent umoralske. Videre viste ulikheten i håndskriftene at den realhistoriske konteksten la føringer på sagaforfatterens portrettering av kategori B og C. Det viste seg altså at tendensen var ulik mellom kategoriene, og hypotesen må følgelig modereres. Kategori B og C ble underkommunisert. Sagaforfatteren tok hensyn til disse, og unngikk derfor omtale. Kategori A trengte ikke "forskjønning". Omtalen var mer hyppig, og pekte mer på hvordan jeg anser at realiteten var i forbindelse med stormennene rolle i flokken. Omtalen av stormennene er følgelig helt i tråd med forsoningsprosjektet.

Hjelpehypotesen for kapittel fem er at stormennene kjempet for å beholde sine lokale maktposisjoner. Klargjøringen av tendensen i de tre forutgående kapitlene dannet grunnlaget for at jeg nå kunne studere sagaens beskrivelser i et nytt lys. Det ble vurdert noen situasjoner som viste det faktiske samvirke i baglerflokkene. Stormennene var nå flokkens reelle ledere. I de store slagene mot birkebeinerne ledet og organiserte de hæren gjennom rådslagning. Ut fra den militære organiseringen, kunne vi dedusere oss fram til stormennenes generelle organisering og strategi. De utøvet sin makt gjennom en form for nettverk. De hadde ingen klar leder, men måtte rådslå før avgjørelser ble tatt. Dette pekte mot at de hadde en lokalt basert makt, og samarbeidet om å bekjempe Sverre. Videre ble denne slutningen sannsynliggjort ved at vi redegjorde for stormennenes geografiske basis. Vi så at de besatt

storgårder som lå spredt rundt i Viken-området. Gjennom nettverksorganisering skapte de et samhold som var en nødvendig faktor for at de skulle hevde seg mot Sverre. Den eneste alternative kilden vi har til stormennenes virke, runeristingene fra Vinje, støtter denne konklusjonen. Kjernen i disse er oppfordringen om å ikke svike de andre stormennene. Den som oppga motstanden og underkastet seg Sverre, kunne aldri bli lykkelig. Stormennenes lokale posisjoner ble opprettholdt ved samarbeid gjennom et nettverk. Dette var det sentrale elementet i deres strategi. Det ble også vist i dette kapitlet at stormennene utgjorde den drivende kraften bak baglerreisningen i 1196, og at selve baglernavnet kunne tolkes tvetydig slik at begge parter fant det opportunt å bruke.

Samtidig så vi relevansen til Inge og Nikolas i kapittel fem. De var begge en vital del av reisningen i 1196, og var i det hele tatt vesentlige for stormennenes strategi. Inge fordi han sikret flokkens legitime rett til og sloss om makten i landet. Nikolas fordi han synliggjorde at kirken var på baglernes side. Videre viste slaget på Strindsjøen at disse må ha vært betydningsfulle for flokken. De hadde særegne posisjoner, og man tok derfor store hensyn til dem. Uten disse ville stormennene neppe nok en gang forsøkt en reisning mot Sverre. Disse to kompliserer derfor bildet av baglerorganiseringen som et nettverk.

Samtidens ideologiske overbygning krevde nemlig tilpasninger. I følge datidens politiske ”spilleregler” hadde ikke stormennene rett til å kjempe om makten i landet. Derfor var de nødt til å inkludere Inge i sin organisasjon. Han fikk i hvert fall mot slutten av perioden en særegen posisjon. Han hadde en annen rolle, virksomhet og maktgrunnlag enn stormennene. Dette forhindrer at vi kan snakke om en helt horisontal nettverksstruktur der alle er likestilt. Noe av det samme gjør seg gjeldende overfor Nikolas. Også han hadde en rolle som de andre ikke kunne tre inn i. Hans inntreden i baglerflokken hadde en annerledes bakgrunn enn de andres. Stormennene måtte tilpasse sin organisering til Nikolas og kirken generelt. Han var derfor heller ikke integrert i den horisontale nettverksstrukturen, men spilte en nødvendig birolle som influerte flokkens generelle organisering.

Stormennene måtte inkludere to eksterne faktorer for å bygge en motstandsdyktig organisasjon. Det var neppe noe som ble gjort med glede, men heller en nødvendig forutsetning for at flokken skulle framtre som en funksjonell enhet. Dette gjør at vi grunnleggende sett kan snakke om en nettverksorganisering hvor sammensettingen ble mer kompleks fordi man måtte tilpasse seg den rådende realhistoriske konteksten.

Gjennom de empiriske kapitlene har vi sett at min analyse bryter med tidligere forskning. Det er flere årsaker til dette. Et moment er at baglerflokken omtales lite, inntil nå er det bare Munch som har en utførlig omtale. Faktisk har det vært et gjennomgående problem i

oppgaven at andres omtale av baglerflokket er minimal. Det har vært vanskelig å trekke inn historiografien underveis i kapitlene, så jeg har i liten grad kunnet ”spille på lag” med tidligere innsikter. Et visst unntak finnes i vurderingen av Nikolas, der var det mulig å benytte seg av noe historiografi underveis. Denne manglende omtalen har medført at muligheten til å utfordre sagaens beskrivelse av baglerorganiseringen ikke har vært spesielt nærliggende.

Men det er heller ikke tilfeldig at man i stor grad har akseptert sagaens bilde. Sett i lys av hvordan mange generelt har forstått organisering i høymiddelalderen, virker sagaens bilde plausibelt. Vi så for eksempel i innledningen at Lunden og Helle var enige om at hierarkisk organisering var dominerende i høymiddelalderen. Dette samsvarer med det bildet av baglerorganiseringen som sagaen gir, noe som har vært en medvirkende årsak til at ingen har gått aktivt inn for å ”avkle” den presentasjonen som blir gitt.

Samtidig har forståelsen av sagaen som en forsoningsprosess vært en viktig forutsetning for at et nytt perspektiv er mulig. Dette utvidede interesseperspektivet gir en antakelse om at det ligger en tendens også i sagaens beskrivelse av baglerorganiseringen. Tidligere har det vært antatt at det bare finnes tendens i beskrivelsen av Nikolas` moralske karakter. Det var enighet om at birkebeinerne hadde interesse av å gi en slik beskrivelse, og at den også ble fulgt. Men her stoppet det opp. Ingen har egentlig vært inne på at også selve beskrivelsen av baglerorganiseringen kunne ha en tendens. Men også på dette området er interesseperspektivet fruktbart.

Ut i fra min metodiske tilnærming, synes det åpenbart at man ikke har vært kritiske nok til denne siden av sagaen. Sagaforfatteren hadde også interesse av å gi baglerorganiseringen en bestemt karakter, og jeg har vist empirisk at det ble gjort. Antakelsen om at tendensen bare befinner seg på et så åpenbart plan som moralske karakterer er for grunn. Revitalisering av tendenskritikken har muliggjort ny innsikt i det propagandistiske mesterverket som Sverres saga vitterlig er.

Samtidig er mitt resultat i samsvar med en del ny forskning. I 2003 kom doktorgraden ”Uforutsigbarhet og nærvær”, der Hans Jacob Orning går langt i å kritisere det rådende synet.⁴²⁰ Hans utgangspunkt er at høymiddelalderen er mer preget av kontinuitet enn endring. Han sier seg enig i at kildene, lest på et overfladisk plan, viser endring mot en norsk stat. Men denne endringen gjenspeiler hovedsakelig en ideologisk utvikling. Min tolkning av baglerorganiseringen passer inn i denne forståelsen.

⁴²⁰ Orning: 2004.

Men den som på mange måter først problematiserte omfanget av den hierarkiske organiseringen i middelalderen var Susan Reynolds.⁴²¹ Hun studerte forholdet mellom elitens tanker som finnes i kildene, og hvordan samfunnene var organisert i praksis. Hun hevdet at lokal organisering, slektskap og vennskap var langt viktigere enn det inntrykket kildene gir. Kontinuiteten fra tidlig middelalder ble vektlagt, og hun hevdet at tidligere forskning var anakronistisk når det gjaldt synet på samfunnsorganisering.

Det finnes også et annet større forskningsbidrag som problematiserer samfunnsorganiseringen på norrønt område. I doktorgradsavhandlingen ”Släkt, vänner och makt” undersøkes den danske politiske kulturen på 1100 tallet.⁴²² Deltakelsen i et horisontalt nettverk var avgjørende for å utøve politisk makt, mens de vertikale hierarkiske systemene hadde mindre betydning. Det materielle grunnlaget for deltakelse ble lagt lokalt, og så knyttet man seg til hverandre gjennom giftemål, gavegivning, fostring og gudfaderskap.

Denne tradisjonen kan mitt resultat settes inn i. Dette er også med på å sannsynliggjøre de resultatene jeg har kommet fram til. Denne forskningen har også vært en viktig inspirasjonskilde, og bidratt til å muliggjøre min analyse. Samtidig har jeg vært med på å utvikle dette perspektivet på to måter. At sagaene kan ses på som en del av en forsoningsprosess, er en teoretisk tilnærming som flere kan benytte. Det vil bli utdypet senere. Mitt andre bidrag er det rent empiriske.

På det realhistoriske området viser baglernes samvirke at ”eldre” former for organisering fortsatt gjorde seg gjeldende. Sverre og birkebeinerne har tradisjonelt vært regnet for å representere en ny, og ikke minst mer effektiv form for organisering. De skulle derfor ha utkonkurrert lokalt baserte ”ineffektive” samvirkeformer. Som vi har sett så medførte dette at baglerorganiseringen i Sverres saga ble sett på som plausibel. Uten en slik organisering trodde man at de ville ha bukket under i kampen.

Spørsmålet er om man ikke generelt har gått for langt i å vektlegge framveksten og effektiviteten i statslignende organisering. I følge ”tradisjonell” teori burde birkebeinerne hatt et klart konkurransefortrinn overfor baglerne. Men noen militær nedkjempelse fant aldri sted. Det virker da rimelig å spørre seg om det systemet som Sverre representerte, var så effektivt som man gjerne har antatt.⁴²³ Men dette kan også delvis bero på at man tradisjonelt har overvurdert den endringen som fant sted under Sverre. Det kan se ut til at han ikke

⁴²¹ Reynolds: 1984.

⁴²² Hermanson: 2000.

⁴²³ Effektivitet kan måles på mange måter. Det har i denne sammenheng blitt lagt vekt på Sverres mulighet til akkumulasjon av verdier. Dette skal ha muliggjort en spesielt slagkraftig organisasjon.

representerer et kvalitativt brudd i historien slik som for eksempel Lunden har argumentert for, men at han heller tok et første skritt på en langvarig endringsprosess.

Samtidig viser avhandlingen at baglerne hadde en aktiv tilpasningsdyktighet. En organiseringsform som ”egentlig” skulle vært utdatert, ble vitalisert og gjort konkurransedyktig. Man kopierte deler av Sverres strategi for å kjempe mot ham. I tillegg fikk man kirken med seg, noe som distingverte flokken fra birkebeinerne. Tilpasningen til det ”nye”, medførte at man klarte å beholde den lokale selvstendigheten. Runeristingene fra Vinje viser at det var den sentrale målsettingen, og deres habitus tilsier at dette er korrekt. De kunne aldri bli lykkelige ved å underlegge seg Sverres hierarki. Det allmenne poenget er at denne organisasjonsformen ikke var statisk, men den ble gjort konkurransedyktig gjennom bevisste tilpasninger. Dette gjorde at den grunnleggende strukturen, som lokal selvstendighet, kunne bestå. En prosessuell tilnærming som forsøker å gripe praksisen på dens egne premisser, er formodentlig fruktbart på flere områder enn dette.

Denne organisasjonsmåtens vitalitet kan også underbygges ved å trekke inn noe av den empirien jeg har frambrakt. Da Sverre lå for døden, anbefalte han sin sønn å gå til forlik. Han innså at det ikke var mulig å vinne fram med voldsmakt. Jeg har vist empirisk at en slik forlik- og forsoningsprosess faktisk fant sted, og at den nok var mer omfattende enn man har sett for seg.⁴²⁴ Jeg mener at man i for liten grad har vektlagt de konsesjonene som birkebeinerne måtte gi i en slik situasjon. De tidligere baglerstormennene ble nemlig tatt inn i varmen. De fikk alle prominente posisjoner innad i birkebeinerpartiet. Gregorius Kik ble til og med gift med Sverres datter Cecilia. Viktigere er at det fantes en klar tendens til at de fortsatte som representanter fra det området de besatt i baglerperioden. Det virker rimelig å anta at 1217 ikke representerer et viktig skifte, men heller er del av en langvarig forsoningsprosess der begge parter tilpasset seg hverandre.

Min avhandling kan gi ytterligere belysning på dette området. Det finnes klare likheter mellom kartet over sysler i Viken ca 1300, og de områdene der de ulike baglerstormennene hadde sin lokalt baserte makt.⁴²⁵ I min periode er det definitivt snakk om at stormennene hadde ”selvstyre” i sine områder. Overgangen til at de ble kongens tjenestemenn ser derfor ikke ut til å ha skjedd ved at kongsmakten lagde sine egne administrative grenser, og så plasserte sine menn ut i syslene. Tvert imot ser det ut til at man tok utgangspunkt i de maktsentrene som var. Kongen måtte altså tilpasse seg den lokale makten. Det virker rimelig

⁴²⁴ Her skal vi kun ta for oss hva den rene empirien viser. Lengre ned vil det bli redegjort for min metodiske tilnærmings implikasjoner. Det vil bli vist at selve sagaskrivningen også var en del av denne prosessen.

⁴²⁵ Dette ble vist i forrige kapittel i underkapitlet ”Stormennenes geografiske basis”.

å anta at Vikens lendmenn også i perioden etter 1217 i hvert fall delvis var ”menn med land” heller enn kongens tjenestemenn.

Mine empiriske resultater har dermed gitt to bidrag til problematiseringen av den norske rikssamlingen. For det første er det blitt stilt spørsmål ved hvilken form for organisering som generelt var rådende rundt år 1200. Ut i fra hvor hensiktsmessig baglerne var organisert, kan det også stilles spørsmål ved hvor kvalitativt annerledes og mer effektiv birkebeinernes organisasjon kan ha vært. Det andre er en problematisering av forliket i 1217, som ikke utelukkende foregikk på birkebeinernes premisser. Flere momenter taler for at baglerstormennene også etter 1217 beholdt noe av den lokale selvstendigheten som de var opptatt av. Birkebeinerne var ikke i en posisjon der de kunne overkjøre baglerstormennene, de måtte ta hensyn. Dette impliserer at Vikens integrasjon i den norske høymiddelalderstaten kan problematiseres.

Essensielt for denne oppgaven er også oppfatningen av Sverres saga som en forsoningsprosess overfor baglerne. Man tok sagaskrivningen aktivt i bruk for å styrke rikssamlingen. Når tidligere uforsonlige fiender skulle inngå samarbeid, må mistilliten ha vært utbredt i lang tid. Det var heller ikke uvanlig at fredsavtaler ble brutt, og ny strid brøyt ut. Som vi vet er det alltid en kamp om tolkningen av historien. Gjennom den forstår vi oss selv. En saga som klarte å inkorporere begge parter i en ærerik fortid, ville gi et viktig bidrag til nedtoning av konfliktene ved nedskrivingspunktet. Jeg har vist empirisk at dette ble gjort overfor baglerstormennene, men anser det for trolig at dette ikke var en engangsforeteelse.

Denne form for historieskriving var spesielt viktig når det gjaldt den tapende part. Veien for å ta hevn kunne være kort i slike tilfeller. En saga som også ga disse en fortid å være stolt av, ville være en finurlig måte å forene partene. Disse kunne nå se framover, og dermed bidra til en sterkere og mer sammensveiset ny flokk. Som jeg har vist ble dette også kombinert med faktiske materielle fordeler. Man fikk ta del i de privilegiene som eliten generelt besatt. Men i en epoke der æren spilte en betydelig rolle, skal man ikke undervurdere hvilken effekt sagaskrivningen kan ha gitt.

Et slikt perspektiv kunne for eksempel være fruktbart når det gjelder Håkons saga. Der mener jeg allerede å ha vist at Sturla var forsonende overfor baglerne. Motsatt var det overfor slittingene og ribbungene. Disse ble nedkjempet, og han kunne derfor skrive den sedvanlige vinnerens historie. Her kan man gå videre ved for eksempel å se hvordan Skules kampfeller ble omtalt. Måtte han også være forsiktig i omtalen av disse, og i så fall hvorfor?

Et annet viktig poeng med dette utgangspunktet er at det også gir innsikt i forholdene ved nedskrivningstidspunktet. Et innblikk i Sturlas bindinger sier noe om de realhistoriske

forholdene anno 1265. Jeg har allerede antydnet at han var forsiktig i omtalen av baglerstormennene. Hvorfor måtte han være det så seint i statsbyggingsperioden? Og hva er grunnlaget for at også han i så stor grad trakk fram Nikolas? Denne oppgavens teoretiske perspektiv gir et verktøy til å gå løs på problemstillinger som dette.

Med utgangspunkt i at Sverres saga er et forsoningsprosjekt overfor baglerne, hevder jeg at det bildet som sagaen har gitt, Munch har forsterket og andre historikere har godtatt, er feilaktig. Det ligger en tendens også i beskrivelsen av baglerorganiseringen. Ved hjelp av den revitaliserte tendenskritikken finner vi en legitim motstandsflokk med kirkelig støtte og stormenn som drivkraft.

Bibliografi

Norrøne kilder.

Sverris saga etter AM 327,4, utg ved Gustav Indrebø, Oslo 1981.

Sverris saga etter Det Arnamagnæske Haandskrift AM 81 fol, utg ved A. Kjær 1985.

Sverris saga etter Eirspennill AM 47 fol, utgitt av Finnur Jónsson, Kristiania 1913.

Sverris saga etter Flateyjarbók GKS 1005 fol, utg ved G. Vigfusson, London 1887.

Soga om birkebeinar og baglar. Böglunga sögur. Del 2, utg ved H. Magerøy, Oslo 1988. (B)

Hákonar saga Hákonarsonar etter, Sth. 8 fol., AM 325 8,4 og AM 304,4, utg ved Marina Mundt, Oslo 1977.

Norske middelalderdokumenter, ved S. Bagge, S. H. Smedesdal og K. Helle, Bergen 1973.

Diplomatarium Norvegicum 1-21, Oslo 1849.

Diplomatarium Danicum 1200-1210, København 1958.

Akershusregisteret av 1622, utgitt av G. Tank, Kristiania 1916.

Oversatte kilder.

Sverres saga, oversatt ved Dag Gundersen, Oslo 1967.

Sverres saga, oversatt ved Halvdan Koht, Oslo 1967.

Sverres saga, oversatt ved Gustav Storm, Kristiania 1914.

Sagaen om baglere og birkebeinere, oversatt ved Gunnar Pedersen, Norges kongesagaer bd. 3, Oslo 1979.

Haakons, Guttorms, Inges saga, oversatt ved Alexander Bugge, Kristiania 1914.

Soga om Håkon Håkonsson, oversatt ved Knut Helle, Oslo 1963.

Haakon Haakonssøns saga, oversatt ved Aleksander Bugge, Kristiania 1914.

En tale mot biskopene, oversatt ved Anne Holtsmark, Oslo 1961.

Regesta Norvegica 822-1263, ved Erik Gunnes, Oslo 1989.

Ordbøker.

Ordbog over det gamle norske sprog, utg. ved Johan Fritzner, Kristiania 1867.

Norrøn ordbok, ved Leiv Heggstad, Oslo 1997.

Litteratur

- Arntzen, Jon Gunnar: Norsk biografisk leksikon, Oslo 1999.
- Arntzen, Jon Gunnar: Norges konger og dronninger, Oslo 2005.
- Bagge, Sverre: "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen", HT 1986.
- Bagge, Sverre: From gang leader to the Lords` anointed, Odense 1996.
- Bang, Anton Christian: Et par ord om baglerbispen, Oslo 1912.
- Bjørsvik, Elisabeth: Ideologi og tendens i baglersagaen, Bergen 1994.
- Bourdieu Pierre: Meditasjoner, Oslo 1999.
- Brekke, Egil: Sverre- sagaens opphav, Oslo 1958.
- Bull, Edvard: Det norske folks liv og historie, bind 2, Oslo 1931.
- Bull, Edvard: Norsk biografisk leksikon, Oslo 1923.
- Dahl, Ottar: Norsk historie forskning i det 19. og 20. århundre, Oslo 1990.
- Dahl, Ottar: Grunntrekk i historieforskningens metodelære, Oslo 2002
- Dørum, Knut: Romerike og riksintegreringen, Oslo 2004.
- Engelstoff, Poul: Dansk biografisk leksikon, København 1933.
- Enemo, Egil: Helgøya. Lokalhistoriske bruddstykker, Nes 1978.
- Grieg, Sigurd. Norges innskrifter med de yngre runer som kulturhistorisk kilde, Stockholm 1978.
- Gunnes, Erik: Kongens ære, Oslo 1971.
- Helle, Knut: Omkring Böglungasögur, Bergen 1958.
- Helle, Knut: "Innleiing" Soga om Håkon Håkonsson, Oslo 1963
- Helle, Knut: Norge blir en stat, Bergen 1964.
- Helle, Knut: Konge og gode menn, Bergen 1972.
- Helle, Knut: Aschehougs Norgeshistorie. Bind 3, Oslo 2005.
- Hermanson, Lars. Släkt, vänner och makt, Gøteborg 2000.
- Hervik, Frode: Dronning Ingrid og bisp Nikolas, Førde 2006.
- Holmsen, Andreas: Norsk middelalder, Oslo 1966.
- Holmsen, Andreas: Sverreættens kongedømme, Oslo 1970.
- Hødnebø, Finn: Kulturhistorisk leksikon, Oslo 1956.
- Iddeng, Jon: Litteratur som historisk kilde. HT bind 84.
- Johannesen, Georg: Om den norske tenkemåten, Oslo 2004. (A).
- Johannesen, Georg: Om den norske skrivemåten, Trondheim 2004. (B).
- Johannesen, Georg: Eksil, Oslo 2005.

- Joys, Charles: Vårt folks historie. Bind 2, Oslo 1962. (A).
- Joys, Charles: Vårt folks historie. Bind 3, Oslo 1962. (B).
- Knut Kjeldstadli: Om å studere kultur, manuskript.
- Kjeldstadli, Knut: Fortida er ikke hva den en gang var, Oslo 1999.
- Koht, Halvdan: Innhogg og utsyn i norsk historie, Kristiania 1921.
- Koht, Halvdan: Kong Sverre, Oslo 1952.
- Kolstad, Gunhild: Nes bygdebok, Brumunddal 1990.
- Krag, Claus: Nye middelalderstudier, Oslo 1983.
- Krag, Claus: Aschehougs norgeshistorie. Bind 2, Oslo 1995.
- Krag, Claus: Norges historie fram til 1319, Oslo 2000.
- Krag, Claus: Sverre, Norges største middelalderkonge, Oslo 2005.
- Lind, John: Danske korstog. Krig og mission i Østersøen. København 2004.
- Lunden, Kåre: Norge under Sverreætten 1177-1319, Oslo 1976.
- Lunden, Kåre: Dialog med fortida, Oslo 1985.
- Lunden, Kåre: Økonomi og samfunn, Oslo 1997.
- Magerøy, Hallvard: Førreord til saga om Håkon Håkonsson i Finn Hødnebo, *Norges kongesoger 4*, Oslo 1979.
- Magerøy, Hallvard: Soga om birkebeinar og baglar. Böglunga sögur. Del 1, Oslo 1988. (A).
- Miller, William Ian: Bloodtaking and peacemaking, Chicago 1990.
- Moseng, Ole m.fl: Norsk historie 1. 750-1537, Oslo 1999.
- Munch, Peder Andreas: Det norske folks historie, Christiania 1857.
- Nedkvitne, Arnved: Middelalderbyen ved Bjørvika, Oslo 2000.
- Nyquist, Finn: Norges Konger. Fra sagatid til samtid, Oslo 1995.
- Olsen, Ludvig: Studier i Sverres saga, Oslo 1953.
- Olsen, Magnus: Norges innskrifter med de yngre runer. Bind 2, Oslo 1951.
- Olsen, Magnus: Norges innskrifter med de yngre runer. Bind 5, Oslo 1960.
- Orning, Hans Jacob. Uforutsigbarhet og nærvær, Oslo 2004.
- Reynolds, Susan: Kingdoms and communities in Western Europe 900-1300, Oxford 1984.
- Seip, Jens Arup: Problemer og metode i norsk middelalderforskning, i Andreas Holmsen, *Norsk middelalder*, Oslo 1966.
- Simensen, Jarle: Diktning og historie, i *Studier i historisk metode*, Oslo 1977.
- Sigurðsson, Jón Viðar: Börn og gamalmenni á þjóðveldisöld i Karlsson, Gunnar: Yfir Íslandsála. Afmælisrit til heiðurs Magnúsi Stefánssyni sextugum, Reykjavík 1991.
- Sigurðsson, Jón Viðar: Norsk historie 800-1300, Oslo 1999.

Sørensen, Preben Meulengracht: Fortelling og ære. Studier i islændingesagaerne. Århus 1993.